

KARATEFAD

**ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

**Cilt: 13 Sayı: 2
Ekim 2025**

**ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
KARATEKİN JOURNAL OF
FACULTY OF LETTERS**

**Volume: 13 Issue: 2
October 2025**

ÇANKIRI

ISSN: 2147-8465
e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Cilt: 13 Sayı: 2
EKİM 2025

KAREFAD

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY

KARATEKİN JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

Volume: 13 Issue: 2
OCTOBER 2025

ISSN: 2147 – 8465
e-ISSN: 2791 – 9773

ÇANKIRI

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi
KAREFAD
Ekim 2025 / Cilt 13 / Sayı 2
Sahibi

Çankırı Karatekin University Karatekin Journal of Faculty of Letters
KAREFAD
October 2025 / Volume 13 / Issue 2
Owner

Yazım ve Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Serkan CİHAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Esma ACAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Copy Editor

Asst. Prof. Serkan CİHAN
Çankırı Karatekin University
Res. Asst. PhD Esma ACAR
Çankırı Karatekin University

Yabancı Dil Editörü (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ARPA
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Foreign Language Editor (English)

Asst. Prof. Halil İbrahim ARPA
Çankırı Karatekin University

Mizanpaj Editörleri

Arş. Gör. Dr. Fatma ATABEY
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Sevil TOP YILMAZ
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Ahmet Serdar ARSLAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Layout Editors

Res. Asst. PhD Fatma ATABEY
Çankırı Karatekin University
Res. Asst. PhD Sevil TOP YILMAZ
Çankırı Karatekin University
Res. Asst. PhD Ahmet Serdar ARSLAN
Çankırı Karatekin University

Sekretarya

Feyza UYSAL
Milli Eğitim Bakanlığı

Secretary

Feyza UYSAL
Ministry of National Education

Web Desteği

Ahmet Tayip YAZIHAN
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Web Support

Ahmet Tayip YAZIHAN
Çankırı Karatekin University

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ensar ÇETİN
Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ertuğrul USTA
Universtiy of Nort Texas
Prof. Dr. Gülnar KARA
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Serap TOPRAK
Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yeşim YASAK
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Atay AKDEVELİOĞLU
Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AKYOL
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KIRCA
Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Okan TÜRKAN
İzmir Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali KAVAK
Kırıkkale Üniversitesi
Dr. Ziyoda KHALMATOV
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Editorial Advisory Board

Prof. Ensar ÇETİN
Hacı Bektaş Veli University
Prof. Ertuğrul USTA
Universtiy of Nort Texas
Prof. Gülnar KARA
Çankırı Karatekin University
Prof. Murat ÖZDEMİR
Hacettepe University
Prof. Serap TOPRAK
Bandırma Onyedi Eylül University
Prof. Yeşim YASAK
Çankırı Karatekin University
Prof. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep University
Assoc. Prof. Atay AKDEVELİOĞLU
Ankara University
Assoc. Prof. Hakan ARSLAN
Uşak University
Assoc. Prof. İbrahim AKYOL
Çankırı Karatekin University
Assoc. Prof. Mustafa KIRCA
Çankaya University
Assoc. Prof. Okan TÜRKAN
İzmir Bakırçay University
Asst. Prof. Ali KAVAK
Kırıkkale University
PhD Ziyoda KHALMATOV
Qaja Ahmet Yassawi International Kazakh- Turkish University

ISSN: 2147 – 8465 e-ISSN: 2791 – 9773

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi Çankırı Karatekin University Karatekin Journal of Faculty of Letters
Nisan ve Ekim aylarında yayınlanan uluslararası hakemli bir is an international peer-reviewed journal published in April and
dergidir. October.

Dergide yayınlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur. Any responsibility related to contents of papers belongs to authors.

İletişim/Contact: Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Uluyazı Kampüsü/18100
Çankırı/Türkiye

web: <https://dergipark.org.tr/karefad>

e-mail: karefad@karatekin.edu.tr

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ

1. Popper'ın Tarihsicilik Eleştirisi Üzerinden Fârâbî'nin Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi 123-143

Lutfiye Koç

2. Türkiye'nin Coğrafi Bölge Ayrımına Kültürel, Etimolojik, Etnolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım..... 145-190

Murat Tanrıkulu

3. Suyun Jeopolitik Önemine Coğrafi Bakış: Büyük Etiyopya Rönesans Barajı 191-222

M. Murat Kale ve Onur Han Çetmi

4. Samsun Müzesi'nden El, Baş ve Süs Takılarına Çeşitli Örnekler 223-254

Orhan Alper Şahin

5. Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat Nüshası) Alet- Eşya Söz Varlığı 255-283

Şehri Mihriban Emekli

KİTAP İNCELEMESİ

6. Miroşnikof, Lev İvanoviç. Birinci Dünya Savaşı'nda İran, çeviren A. Dhanyati. Tahran, Emir Kabir yayınevi, 1965, 137 sayfa. 285-289

Muhammet Çoban

EDİTÖRE MEKTUP

7. Türkiye'de Pediatrik Psikoloji: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler..... 291-296

Ozan Kayar

Editörden

Değerli Okuyucular,

Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD) olarak, yeni sayımızla sizlere ulaşmanın heyecanını ve sevincini yaşıyoruz. Her yıl Nisan ve Ekim aylarında yayımladığımız sayılarla sosyal bilimler alanında yenilikçi bakış açıları kazandırmayı amaçlıyoruz.

Bu sayımız, felsefe, tarih, coğrafya ve doğu dilleri gibi farklı alanlardan özgün çalışmaları bir araya getirmektedir. İlk makalede, Popper'ın tarihsicilik eleştirileri üzerinden liberal toplum kuramı incelenip, Fârâbî'nin siyaset kuramının tarihi nitelikleri Poppercı bir bakış açısıyla analiz edilmiştir. Popper'ın *"Tarihsicilik eleştirisi üzerinden Fârâbî'nin devlet anlayışının değerlendirilmesi"* başlıklı bu çalışma, Fârâbî'nin devlet anlayışının, Popper'ın tarihsicilik eleştirileriyle nasıl bağlantılı olduğunu incelemektedir.

İkinci makale, bir ülkenin bölgelere ayrılmasında doğal ve beşeri özelliklerin yanı sıra mitoloji, din, jeopolitik hedefler ve kültürel etkilerin de önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. *"Türkiye'nin coğrafi bölge ayrımına kültürel, etimolojik, etnolojik ve eleştirel bir yaklaşım"* başlıklı bu çalışma, Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin etimolojisi ve bunlarla bağlantılı risklerine eleştirel bir bakış açısıyla bakmaktadır.

Üçüncü makale, Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın (BERB) Nil Nehri Havzası'ndaki jeopolitik ve hidropolitik etkilerini, su paylaşımı mücadelesi, hidrolojik özellikler, tarihsel süreç ve enerji güvenliği bağlamında incelemektedir. *"Suyun jeopolitik önemine coğrafi bakış: Büyük Etiyopya Rönesans Barajı"* başlıklı bu çalışma, Etiyopya'nın BERB projesinin bölgedeki jeopolitik önemini ele almaktadır.

"Samsun Müzesinden el, boyun, baş ve süs takılarına çeşitli örnekler" başlıklı dördüncü makalede, Samsun Müzesinin altın koleksiyonundaki Antik Dönem takıları, malzeme, işçilik ve estetik özellikler incelenmektedir.

Son çalışma olan *"Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat nüshası) alet-eşya söz varlığı"* başlıklı beşinci makalede, Harezmi Türkçesi dönemi eseri *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Yozgat nüshasında geçen alet ve eşya adları incelenerek, bu kelimelerin anlam ve kullanım özellikleri tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Elde edilen kelimeler, Türk dilinin tarihi söz varlığına katkı sağlayacak niteliktedir.

Bu sayımızda, araştırma makalelerinin yanı sıra kitap incelemeleri ve editöre mektup gibi farklı alanlardan çalışmalar da yer almaktadır. *"Birinci Dünya Savaşı'nda İran"* adlı kitabın incelendiği çalışmada, Osmanlı'nın İran politikasına ve askerî faaliyetlerine derinlemesine bir bakış sunulmaktadır. Diğer taraftan, *"Türkiye'de pediatrik psikoloji: Mevcut durum, sorunlar ve öneriler"* başlıklı editöre mektup çalışmasında ise, Türkiye'deki pediatrik psikoloji alanı kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır.

Dergimizin yayın sürecinde desteklerini esirgemeyen Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Coşkun POLAT'a, özverili çalışmalarıyla katkı sağlayan Editör Yardımcılarımız Dr. Öğr. Üyesi Fatma ERKEK ve Arş. Gör. Dr. Yunus Emre ÇAKIR'a; ayrıca yayın kurulu, mizanpaj ve teknik destek ekibimize teşekkür ederim.

Yeni sayımızın akademik alanda ilgi uyandırmasını ve akademiye katkı sağlamasını umar, faydalı ve ilham verici bir okuma süreci geçirmenizi dilerim.

Saygılarımla,

Dr. Öğr. Üyesi Ebru DOĞRUÖZ

Editör

Ekim, 2025

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Popper'ın Tarihsicilik Eleştirisi Üzerinden Fârâbî'nin Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi¹

Lutfiye KOÇ*

Öz

Popper, liberal toplum kuramını totaliter-kapalı toplumların eleştirisi üzerinden oluşturmuştur ve bu eleştiri siyaset anlayışının temeli haline gelmiştir. Bu makalede Karl Raimund Popper'ın tarihsicilik hakkındaki düşünceleri ve eleştirileri ele alınacak ve Fârâbî'nin siyaset kuramının tarihsici nitelikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle Platon, Hegel ve Marx'a yönelik eleştirileri incelenecektir. Daha sonra Fârâbî'nin toplum yapısı ve devlete dair görüşleri aktararak Popper'cı anlamda tarihsici özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karl Popper, Tarihsicilik, Kapalı toplum, Platon, Fârâbî

¹Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi Anabilim dalında 12.01.2024 tarihinde kabul görmüş, danışmanlığı Prof. Dr. Remzi Demir tarafından yapılan doktora tezinden üretilmiştir.

*Sorumlu yazar: Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: lutfiyekoc@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4513-5588>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Araştırma Makalesi	24.03.2025	09.04.2025

doi: 10.57115/karefad.1664322

Atıf: Koç, L. (2025). Popper'ın Tarihsicilik Eleştirisi Üzerinden Fârâbî'nin Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 123-143. <https://doi.org/10.57115/karefad.1664322>

Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
KARATEKİN JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

An Analysis of Al-Fârâbî's Conception of the State in Light of Popper's Critique of Historicism¹

Lutfiye KOÇ*

Abstract

Popper formed the theory of liberal society through the critique of totalitarian-closed societies, and this criticism has become the basis of his political theory. In this paper, I aim to discuss Karl Raimund's and Popper's thoughts and critiques concerning historicism and then I am going to try to specify the qualities about historicism of Fârâbî's political theory. For this purpose, I will first examine Popper's criticism on Plato, Hegel and Marx. After that, I will argue Fârâbî's thoughts about social structure and state, and I will try to show his theory's features that close to Popperian historicism.

Keywords: Karl Popper, Historicism, Closed society, Plato, Fârâbî

¹This article was produced from my doctoral thesis, which was accepted by Ankara University, Institute of Social Sciences, Department of History of Science on 12.01.2024 and was advised by Prof. Dr. Remzi Demir.

*Corresponding Author: Res. Asst. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, Çankırı/Türkiye, Email: lutfiyekoc@karatekin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4513-5588>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	03.24.2025	04.09.2025

The copyright of the published article belongs to its author under CC BY-NC 4.0 license. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Giriş

Karl Popper'ın tarihsiciliğe yönelik eleştirisi üzerinden Fârâbî'nin toplum ve tarih felsefesi üzerine yapılan bir değerlendirme, hem bilim ile toplum arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hem de incelenen toplumun sahip olduğu tarihsel bakış açısını belirlemeyi sağlar. Bir toplumun tarihsel düşünce biçimini, yalnızca o toplumsal yapı üzerinden anlamak elbette sınırlı bir yaklaşım olarak görülebilir. Burada toplumsal yapıdan kastedilen, siyasi, idari, coğrafi, iktisadi ve kültürel çevre gibi bir toplumun tüm unsurlarını kapsayan bir bütünlük olup, ancak bu bütünsellik içinde bir toplumun tarihsel düşünce biçimi ortaya konulabilir. Temel olarak alacağımız tarihsicilik eleştirisi için öncelikle tarihsicilik ve tarihselcilik kavramlarının tanımlamalarını vererek aralarındaki benzerliği ya da kullanım farklarını belirtmemiz Popper'ın kitabının "*Tarihselciliğin Selaleti*" ve "*Tarihsiciliğin Sefaleti*" olarak iki farklı şekilde Türkçe'ye çevrilmiş olması nedeniyle zorunludur. Tarihselcilik, tüm tarihi olguların ve olayların benzersiz olduğunu, her durumun o döneme özgü düşüncelerle değerlendirilmesi gerektiğini ve geçmişin bugünkü ilkelerle açıklanamayacağını savunan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda tarihselcilik, tarihin önemini vurgulayan ve olayların her zaman tarihsel gelişim sürecinin bir parçası olarak görülmesinin gerekliliğini savunan görüşleri ifade eder. Aynı zamanda bir şeyin doğasının, yalnızca tarihsel gelişme bağlamında oynadığı rolüyle anlaşılabilirliğini ileri sürer (Cevizci, 2013, s. 1492). Tarihselcilik ve tarihsicilik arasında bir ayrım yapan Erich Rothacker, tarihsiciliği, Hegel ve Marx gibi filozoflarda gördüğü şekilde, evreni ve insanlık tarihini açıklamaya çalışan, filozoflara dünya tarihini anlamada ilkel bir cesaret veren, mekanik benzetmelerle kavramaya çalışan çocukça bir tavır olarak tanımlamıştır (Özlem, 2010, s. 224). Popper ise tarihsiciliğe olumsuz bir anlam yükleyerek, Rothacker'in tanımına benzer bir yaklaşım sergilemiştir.

En basit şekilde tarihsicilik, geçmişteki deneyimler aracılığıyla elde edilen bilgilerle, geleceğe yönelik tahminler yapmamıza olanak tanıyan bir yöntemdir. Tarihin belirli tarihsel ya da evrimsel yasalar tarafından yönetildiği ve bu yasalar aracılığıyla sosyal bilimlerde geleceğe dair kehanetlerde bulunma amacını güder. Bu bakımdan Popper'ın eleştirisi, doğa bilimlerinde geçerli olan yöntemin sosyal bilimler alanında da geçerli olabileceği inancı veya iddiası üzerinedir. Popper'ın doğa yasası ve toplum yasası arasındaki ayrım yaptığı nokta, tarihsiciliğin toplumsal hayatta uygulanabilirliğine dair şüpheleri ortaya koyar ve böyle bir uygulamanın hatalı olacağına dikkat çeker. Popper'a göre, bir doğa yasasının doğruluğu veya yanlışlığı bilinmiyorsa, o yasa bir hipotez olarak kabul edilir. Bu hipotez, çelişkili bir durumla karşılaşıldığında çürür çünkü varsayılan doğa yasasının doğru olmadığı, yanlış bir önerme olduğu anlaşılır. Doğa yasaları, doğaları gereği değiştirilemez, çığnenemez ya da zorla yürürlüğe konulamaz. Ancak, insan denetiminin ötesinde olan bu doğa yasalarından farklı olarak, normatif yani

toplum yasaları, hukuk alanındaki bir karar ya da ahlaki bir emir gibi, insanlar tarafından zorla uygulanabilir ve değiştirilebilir. Hakkı ya da haksız, iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış olarak tanımlanabilen ve toplum tarafından kural olarak benimsenmiş bu normlar, doğayı, tanrıyı ya da başka herhangi bir şeyi suçlamak yerine yalnızca insanın kendisini suçlaması gereken insan yapıları olarak tanımlanır (Popper, 2014, s. 83). Popper, doğa yasalarının toplumda geçerli olamayacağını savunur. Bu nedenle tarihsiciliği eleştirir. Özellikle Platon, Hegel ve Marx'ın yöntemlerini tarihsici olarak nitelendirmiş ve bu filozofların kullandığı akıl yürütme biçiminin yanlış ve tehlikeli olduğunu savunmuştur.

Fârâbî'nin siyaset alanındaki görüşlerinin özellikle ideal devlet tasavvurunun değerlendirilmesi söz konusu olduğunda, Popper'ın mevcut eleştirileri yani Platon, Hegel ve Marx örnekleri üzerinden gitmek filozofun yönteminin niteliğini belirlemek adına daha doğru bir yol izlemek açısından tercih edilmiştir. Çünkü bu örnekler dışında bir değerlendirme yapmak, iddianın temelsiz kalmasına ve meselenin toplumsal alandaki karşılığını görmemize engel olacaktır. Dolayısıyla, benzerlik veya karşıtlık ilişkileri kurarak meseleye yaklaşmak, hem meselenin özünü belirlemek için gereklidir hem de eleştirinin doğruluğunu gösterecektir.

1. Tarihsicilik ve Popper

Karl Reimund Popper (1902-1994), siyaset alanındaki çalışmalarından çok bilim felsefesiyle tanınmıştır. Bunun temel nedeni, tümevarım yöntemini reddederek, Viyana Çevresi'nin temel ilkesi olan doğrulanabilirlik yerine yanlışlanabilirlik ilkesini benimsemesidir. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* adlı eserinde bilim felsefesine dair görüşlerini dile getirmiştir. Siyasetle ilgili düşüncelerini ise *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabında tarihsicilik eleştirisi üzerinden geliştirmiştir. Popper'ın toplum ve siyaset felsefesindeki çalışmalarında, yaşadığı dönemin izleri net bir şekilde görülmektedir. *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabının yanı sıra, *Bir Entelektüelin Yaşam Öyküsü*, *Bitmeyen Arayış* ve *Hayat Problem Çözmektir* adlı eserlerinde, içinde bulunduğu toplum yapısını ve dönemin etkilerini aktararak, görüşlerinin şekillenmesindeki dışsal etkileri konu olarak ele almıştır. Avusturya kökenli

Popper, eleştirilerini, her dönemde birçok düşünürü etkilemiş ve pek çok öğretinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olan Platon, Hegel ve Marx'ın toplum ve siyaset felsefelerine yönelik olarak, bu düşünürlerin tarihsici yaklaşımlarını kendi tanımı çerçevesinde ele almıştır. Tarihsiciliğin kapalı toplum yapısını oluşturacağını savunan Popper, kapalı toplumun; üyelerinin hısmılık, bir arada yaşama, ortak çabalar, ortak sevinç ve kederleri paylaşma gibi yarı biyolojik bağlarla birbirine bağlanan ve adeta bir sürüye benzeyen bir topluluk olduğunu ifade etmiştir (Cevizci, 2009, s. 1084).

Popper'a göre, kapalı veya totaliter toplumlar, Ütopyacılık ve Tarihsicilik adlı iki düşünce biçiminden beslenmektedir. Ütopyacılık, toplumu kökten ve tamamen değiştirmeyi, dönüştürmeyi ve bütünüyle yeni bir sistem kurmayı hedefleyen bir anlayış biçimidir. Tarihsicilik ise, insanlık tarihinin önceden belirlenebilecek hamlelerle, katı bir süreklilik içinde değiştiğini savunan tüm öğretilere verilen isimdir. Bu iki düşünce biçimi, kapalı toplumların oluşmasına zemin hazırlayan ideolojik temelleri oluşturur (Baudoun, 2015, s. 61). Karl Popper, kapalı toplum modelini işte bu iki temel – Ütopyacılık ve Tarihsicilik – üzerine inşa etmiş ve özellikle tarihsici bir yaklaşımı benimseyen düşünürlere, yani Platon, Hegel ve Marx'a, karşı çıkarak bu yaklaşımın sorunlu yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Popper, bu düşünürlere yönelik eleştirilerinden önce, tarihsiciliği "Toplumsal Yapıcılık" ile kıyaslamıştır. Toplumsal Yapıcılık ve tarihsicilik arasındaki farkları vurgulayan Popper, en büyük farkın toplumsal kurumlara bakış açıları olduğunu ifade etmektedir. Toplumsal yapıcılık, bireylerin ve toplulukların bilinçli olarak, tarihsel süreçler ve toplumsal kurumlar üzerinde etki yaratarak değişim sağlayabileceğini savunurken, tarihsicilik ise toplumsal kurumların evrimsel ya da belirli bir tarihsel sürecin sonucu olarak geliştiğini ve bu sürecin önceden belirlenmiş olduğunu öne sürer. Tarihsici, kurumlara; tarihleri, kaynakları, gelişmeleri ve geçmiş ile gelecek arasındaki ilişkiler açısından bakarak değerlendirirken, toplumsal yapıcı, toplumun temelini oluşturan kurumların, amaca uygun hizmet edip etmediğine odaklanmaktadır. Toplumsal yapıcı için gereken bilgi, geçmişteki olaylardan ziyade, insanların istekleri ve amaçları doğrultusunda toplumun kuruluşunu ve gerektiğinde değişimini sağlamak için gerekli olan olgusal bilgidir. Yani, toplumsal yapıcı geçmişe odaklanmaktan çok, mevcut toplumsal yapının nasıl şekillendirileceği ve toplumun ihtiyaçlarına nasıl hizmet edeceğiyle ilgilenir (Popper, 2014, s. 52). Yani, toplumsal düzen için gerekli olan bilgi, zamanın ve şartların durumuna bağlı olarak değişime açık ve güncel olan bilgidir.² Bu bilgi, toplumun ihtiyaçlarına ve amaçlarına göre şekillendirilebilir ve yeniden düzenlenebilir. Ancak tarihsici için gerekli olan bilgi, geçmişte ve dolayısıyla tecrübe edilmiş olanlardadır. Tarihsici, geleceği tahmin etmek ve yönlendirmek için geçmişin deneyimlerinden yararlanır, çünkü ona göre tarihsel süreçler, belirli bir süreklilik ve yasallık içinde ilerler.

Fiziksel dünyada yer ve zaman içinde değişmeyen tek biçimliliklerin varlığı nedeniyle, fizik yasalarının ve doğa kanunlarının zaman veya mekân fark etmeksizin aynı ve geçerli olduğu, bilim dünyasında kabul gören bir gerçektir. Doğa bilimlerindeki genelleme imkânı da bu tek biçimlilik ilkesine dayanır; yani benzer şartlar altında benzer olayların meydana gelmesi durumu, doğa yasalarının geçerliliğini ve tutarlılığını sağlar. Bu ilke, doğa bilimlerinin öngörülebilirliğini ve tekrarlanabilirliğini temellendirir. Fakat doğa

² Benzer şekilde bilimsel teorilerin içinde yer aldıkları tarihsel bağlamlara göre anlaşılması gerektiğini Alexandre Koyre öne sürmüştür. Bu konuyla ilgili bkz. (Timur, 2024b).

bilimlerinde bile kesinlik bulunmamaktadır; yaşanan değişikliklerle birlikte, tahmin edilen ve gerçekleşen sonuçlar arasındaki farklılıklardan dolayı hipotezler değiştirilmekte ve yenilenerek ilerlemektedir. Bu durum, bilimin sürekli bir gelişim içinde olduğunu gösterir.³ Ancak sosyal yaşamda, genellemelerin yapılabileceği bir tek biçimlilik söz konusu değildir. Sosyal gelişmelerin yaşandığı ve toplumsal yapının sürekli olarak değiştiği gerçeği, bu durumu desteklemektedir. Toplumlar, dinamik ve çok çeşitli faktörlerin etkisi altında olduğu için sosyal bilimlerdeki genellemeler, doğa bilimlerindeki kadar sabit ve evrensel olamaz (Popper, 2013, s. 24). Tam da bu pozitif veya negatif değişimin varlığı nedeniyle, sosyal bilimler söz konusu olduğunda Popper, genelleme metodunda olduğu gibi deneyin de ciddi bir katkı sağlayamayacağını iddia eder. Popper, sosyolojik deneylerin geçerliliği ve uygulama kabiliyeti konusunda şüphe duymaktadır. Sosyoloji gibi toplumsal bilimlerde, deneysel yöntemlerin doğa bilimlerindeki gibi doğru ve tekrarlanabilir sonuçlar veremeyeceğini savunur. Bu görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir:

Sosyolojide büyük ölçekli deneyler, asla fizikteki anlamıyla bir deney değildir. Bu deneyler bilgiyi iletirmek için değil siyasi başarı sağlamak için yapılır. Dış dünyayla bağlantısız bir laboratuvarı icra edilemez ve üstelik onların icra edilmesi, kendi hesabına toplum şartlarını değiştirir. İlk icra edilişleri sebebiyle şartlar değişmiş olacağından tıpatıp aynı şartlar altında tekrarlanmaları da asla mümkün olamaz. (Popper, 2013, s. 25)

Sosyal deneyler düşünüldüğünde, Popper'ın bu sözleri oldukça iddialı ve genelleştirilmiş bir söylem olarak algılanabilir; ancak aslında bu ifadeler, sosyal hayatın değişken yapısı, farklı toplumların farklı şartlarda yaşaması ve ister kısa ister uzun olsun farklı zaman dilimlerinin söz konusu olması gibi faktörler göz önünde bulundurduğunda, Popper'ın eleştirisi oldukça yerinde ve doğru görünmektedir. Sosyal bilimler, bireylerin ve toplumların dinamik, kültürel ve tarihsel farklılıklarla şekillendiği bir alan olduğu için, deneysel yöntemlerin doğa bilimlerindeki gibi belirli ve evrensel sonuçlar elde etme imkânı sınırlıdır. Bu nedenle, Popper'ın deneysel yöntemlere yönelik eleştirisi, sosyal bilimlerdeki uygulama güçlüğüne vurgulamaktadır.

2. Platon-Hegel-Marx Eleştirisi

Tarihsici anlayışın ilk izlerini Platon'da bulan Popper, tarihin belli evrimsel ya da tarihsel yasalar tarafından belirlenmesiyle insan ve toplumun geleceği hakkında öngörde bulunmanın, Platon'da toplumsal değişim anlayışında şekillendiğini belirtmiştir. Platon, toplumsal değişimi bozulma, çürüme ve soysuzlaşma olarak tanımlar ve bu yaklaşım, onun tarihsici bir tavır

³ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Timur, 2024a).

takındığını ve toplumsal düzeni değişim yasalarına bağladığını gösterir. Popper'a göre, Platon'un bu düşüncesi, tarihsiciliğin erken bir örneği olup, toplumsal gelişimin önceden belirlenmiş yasalara göre evrildiğini savunmaktadır. Toplumsal yapının, soysuzlaşmaya doğru genel bir yönelimi olduğunu ifade eden Platon, amacının "Altın Çağ" dediği, değişmeyen ve dolayısıyla soysuzlaşmayan en yetkin devleti kurmak olduğunu belirtmiştir. Platon'a göre, Altın Çağ'a ulaşmak, akıl aracılığıyla tarihin kontrol altına alınarak mümkün olacaktır. Yani, toplumsal düzenin bozulmaması için, akıl ve bilgelik yoluyla toplumun gelişimi yönlendirilmeli, toplumsal yapılar tarihsel yasalarla uyumlu şekilde evrimleştirilmelidir. Bu bakış açısı, tarihsiciliğin bir örneği olup, toplumsal değişimin akıl ve belirli yasalar doğrultusunda kontrol edilebileceği düşüncesini içerir (Popper, 2014, s. 23). Platon'un Altın Çağ'daki yetkin devlet inancı, onun Formlar ya da İdealar Teorisinden kaynaklanmaktadır. Bu teori, Platon felsefesinin temelini oluşturur ve Popper'a göre tarihsici öğretiyi doğurmuştur. Formlar ya da İdealar Teorisi, bilimsel bilgiyi, doğrudan bilgi edinemeyeceğimiz, yalnızca kanı sahibi olabileceğimiz değişen şeyler dünyasına dair bilgiyi olanaklı kılar. Böylece değişen bir toplumun sorunlarını araştırmak ve siyaset bilimi kurmak mümkün hale gelir. Platon'un bu teorisi, toplumsal değişimi durdurmaya yönelik araçlar bulma amacını güder; bu bağlamda, bir devletin Form ya da İdeasına, çürümeyecek kadar mükemmel bir "Yetkin Devlet" kurma fikrini akla getirir. Bu "Yetkin Devlet", toplumun bozulmasını engellemek ve toplumsal düzeni belirli bir ideal doğrultusunda sabit tutmak için tasarlanmış bir yapıdır (Popper, 2014, s. 27). Duyular dünyası ile idealar dünyası arasındaki mesafenin değişim ve bozulma yoluyla artması, Platon'un toplumsal değişim kuramını yaratmış ve bu, onun tarihsici tavrının en belirgin göstergesi olmuştur. Platon, toplumsal değişimi kozmoloji anlayışıyla örtüşecek şekilde katı bir tarihsel gelişim yasasına bağlar ve evren anlayışında olduğu gibi siyaset felsefesinde de tarihsici bir tutum sergiler. Bu tarihsici yaklaşım, toplumsal düzenin ve siyasi yapıların belirli bir evrimsel süreçte göre değiştiği fikrini benimsemiştir.

Siyasal devrimlerin nedenini, ekonomik sınıf çıkarları ve dolayısıyla sınıf savaşlarında gören Platon, hem *Devlet* hem de *Kanunlar* adlı eserlerinde bu sorunu çözmek ve yetkin devlete ulaşmak için gerekli toplumsal ve siyasi düzeni kurmayı hedeflemiştir. Söz konusu yetkin devlet, katı sınıf ayrımlarına dayanan kast sisteminin uygulandığı bir devlettir. Bu devlette, ciddi bir sınıf ayrımı söz konusudur, ancak Platon'un amacı, hiçbir zaman sınıfları ortadan kaldırmak ya da sınıfsız bir toplum yaratmak olmamıştır. Aksine, sınıf ayrımının daha da belirginleşmesine yol açan bu sınıflandırmada, yönetici sınıf, silah taşıma, eğitim hakkı ve siyasi ya da toplumsal haklarının tamamına sahip olurlar. Bu yaklaşım, Platon'un ideal devlet tasavvurunda toplumsal düzenin, belirli sınıflar arasında sıkı bir hiyerarşiyle sağlanması gerektiğini gösterir (Popper, 2014, s. 107). Yönetici sınıfa verilen bu haklar, Platon için devletin istikrarını sağlamak açısından şarttır. Popper'a göre

Platon'un değişen toplum yapısını anlama ve yorumlama çabası düşünürü tarihsicilik temelinde bir düzen kurmaya yönlendirmiştir. Filozof var olan devletleri, ideal devletin çürümüş birer kopyaları olarak görmüş ve yetkin devlete olabildiğince benzer bir toplumsal yapı kurmayı hedeflemiştir. Bu bakış açısı, tarihsici yaklaşımı benimseyen bir devlet düzeni fikrinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Platon'un *Devlet* adlı eserinde; devleti kimin yöneteceği, en ideal yönetim biçimi, yöneticinin sahip olması gereken nitelikler, devletin kaynağı ve ahlaki meseleler tartışılmakta ve bu konular üzerinden ideal devlet tasarlanmaktadır. Siyasal düşünce tarihinin temel kaynaklarından biri olan *Devlet*, birçok kez totaliter devlet anlayışını benimsemiş olması bakımından eleştirilmiştir. Popper, Platon'da "en iyi devletin çıkarına uygun" olanın adil olduğunu ve bunun da katı bir sınıf bölünmesi ve değişimin durdurulması ile sağlanacağını ifade eder. Platon'a göre, sınıf farklılıkları sosyal ve siyasal düzenin temelini oluşturur ve ancak bu farklılıklar sayesinde devlet yetkinleşir ve ideale yakınlaşır. Popper ise bu yaklaşımı, tarihsici bir bakış açısı olarak eleştirir, çünkü Platon'un öngördüğü düzen, toplumsal değişimi engellemeye ve sabit bir yapıyı dayatmaya yönelik bir çaba içermektedir. Bu, Popper'ın açık toplum anlayışına ve sürekli değişimin gerekliliğine ters bir yaklaşım olarak görülür.

Platon için totaliter adalet temelli bir yönetim biçimi olması şarttır. Bir devleti totaliter olarak nitelendirebilmek için, otoriter rejim ve ideolojinin bu iki özelliğın birbirini tamamlaması gerekmektedir. Otoriter rejim altında, sıradan bireyler siyasi kararlara doğrudan ya da dolaylı şekilde müdahale edemezler. Ancak bu durum tek başına totaliter bir yönetim biçimi için yeterli değildir, çünkü otoriter yönetimin yanı sıra ideolojik bir anlayışın da bulunması gerekir (Taylor, 1999, s. 180). İşaret edilen noktalardan da anlaşılacağı gibi, totaliter adalet fikri, Platon'un siyaset anlayışının merkezinde yer alır ve bu anlayış, sınıf ayrıcalığına dayalı bir toplum yapısını benimser. Sınıf ayrıcalıkları açısından bütün haklara sahip olan yönetici sınıfının kim olması gerektiği sorusu Platon için önemli bir meseledir. Devleti kim yönetmeli? sorusuna Platon, "en iyiler, en bilgiler ve doğuştan yönetici olanlar" cevabını verir. Filozofun sisteminde, her insanın doğuştan sahip olduğu belirli yetenekler vardır ve tabiri caizse, insanın "hamurunda" bulunan bu özellikler, bireylerin hangi sınıfa ait olduğunu belirler. Dolayısıyla insanlar, doğuştan sahip oldukları özelliklere ve yeteneklere göre belirli görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Platon'un bakış açısına göre, toplumsal düzenin ve adaletin sağlanması için sınıflar arasında belirgin bir hiyerarşi gereklidir ve bu hiyerarşinin en tepesinde doğuştan liderlik yeteneğı olan, bilge ve akıllı yöneticiler bulunmalıdır. Platon'a göre, en bilge ya da en iyi yöneticinin belirlenmesi kolay bir şey değildir. Bu nedenle, kötü yönetim ihtimali de hesaba katılmalıdır. Platon, ideal devleti kurarken, yönetici sınıfının filozof krallar olması gerektiğini savunur; ancak bu filozof kralların

da en yüksek bilgelik ve erdemi elde etmek için eğitilmeleri gerekmektedir. Yine de bu süreçte kötü yönetimin ortaya çıkabileceği gerçeğini göz ardı etmez. Platon, doğru yöneticilerin bulunmasının zor olduğunu ve onların hatalar yapabileceğini kabul eder, ancak onun ideal düzeninde, bu tür hataların minimuma indirilmesi için eğitimin ve doğru seçimin önemi vurgulanır. Bu, onun devlet anlayışında toplumun en iyi şekilde yönetilmesi için sürekli bir arayış ve denetim gerekliliğini gösterir (Popper, 2014, s. 136). Burada, Popper'in toplumsal yapıcılık anlayışının öne çıktığını görüyoruz. Popper, Platon'un "Kim yönetmeli?" sorusuna karşı, daha çok kurumsal yapıların işleyişine odaklanarak, toplumsal düzenin nasıl örgütlenmesi gerektiğine dair bir yaklaşım geliştirir. Popper'a göre, "Kim yönetmeli?" sorusundan çok daha önemli bir soru vardır: "Siyasal kurumları nasıl örgütleyelim ki kötü ya da yeteneksiz yöneticilerin çok fazla zarar vermeleri engellenebilsin?" Popper, ideal bir yönetici yerine, kötü yönetim olasılığını azaltacak ve yanlış kararların topluma zarar vermesini engelleyecek kurumsal yapılar ve denetim mekanizmaları önermektedir. Bu anlayış, daha açık, esnek ve denetimlere dayalı bir toplum modelini savunur. Popper, bu şekilde kötü yönetimin etkilerini minimize etmeyi hedefler, çünkü ona göre insanların doğası gereği mükemmel olamayacakları için, kötü liderliklerin ve kararların sistem içerisinde engellenmesi gerekir (Popper, 2014, s. 136). Popper için, "Kim yönetmeli?" sorusu yalnızca kişilere dayanan bir soru değil, aynı zamanda kurumsal bir sorudur. Yani, Popper bu soruyu hem kişisel hem de kurumsal boyutlarıyla ele alır. Popper, yönetici seçimi konusunda sadece belirli bir kişiyi ya da sadece kurumsal yapıları savunmaz. Asıl mesele, kurumların hem iyi bir şekilde düzenlenmiş olması hem de yetenekli insanlarla, yani uygun yöneticilerle donatılmış olmalarıdır. Popper, Platon'un ideal yönetici anlayışına ve onun devletteki başkanlık rolüne yüklediği anlamı eleştirir. Platon için ideal yönetici, büyük sorumluluklara sahip, neredeyse mükemmel bir figürdür. Ancak Popper, tek kişi odaklı yönetici anlayışını abartılı bulur. Popper'a göre, yönetici önemli olsa da, toplumun düzeni yalnızca tek bir kişinin eline bırakılmamalıdır. Popper, bunun yerine, toplumları sağlam kurumsal temellere dayandırmak gerektiğini savunur. Bu da demektir ki, yönetici ve kurumlar arasındaki etkileşim denetlenebilir ve dengelenebilir olmalıdır, böylece hem etkili hem de sorumlu bir yönetim sağlanabilir.

Platon'un siyasi sisteminde Filozof Krallar devleti yönetmesi gereken kişiler olarak belirlenmiştir. Filozof kralların iki önemli görevi vardır: Şehrin kurucusu ve yasa koyucusu olmak. Bu görevler, devletin temel yapı taşlarını oluşturur ve toplumun düzenini sağlayacak şekilde bir yönetim biçimi sunar. Filozof Krallar, gerçek bilgiye ulaşabilen ve ideal devlet kavramını anlayabilen kişiler olmalıdır. Kurucu olma niteliği aslında Platon'un İdealar Teorisiyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü devletin yetkinliği için Filozof Kralın Tanrılık form ya da ideasından pay alması hatta gerçek bir kopyası olması gerekmektedir. Filozof Kral'ın hem kurucu hem de yasa koyucu olma özellikleri, Platon'un ideal devlet tasarımının temelini oluşturur. Bu liderin,

İdealar Teorisi doğrultusunda, evrensel ve değişmez doğrulara dayalı bir devlet inşa etmesi gerektiği vurgulanır. Filozof Kral, sadece toplumun düzenini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda değişimi engellemek ve durdurmak amacıyla hareket eder. Bu, toplumun bozulmadan, çürümeden, mükemmel düzen içinde varlığını sürdürmesini sağlamak için gereklidir.

Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabında, Hegel'in tarihsici bir yaklaşım sergilediğini vurgular. Hegel'in felsefesinin temelini anlamak için, Popper, özellikle Hegel'in Aristoteles'ten etkilendiğini ifade etmiştir. Aristoteles'in tarihsel gelişim ve toplum anlayışına benzer bir şekilde, Hegel de toplumsal ve bireysel olguları ancak geçmişe bakarak, zaman içinde nasıl geliştiğini gözlemleyerek anlamamız gerektiğini savunur. Bu noktada Hegel'in felsefesi, bir devletin ya da bireyin "gizli" ve gelişmemiş özünün ancak zamanla, tarihsel gelişimle ortaya çıkabileceği düşüncesine dayanır.

Bu bakış açısı, tarihsiciliğin temel ilkelerinden biridir. Hegel, geçmişin analizini yaparak bir toplumun ya da bireyin içsel dinamiklerini, gelişim sürecini anlamanın mümkün olacağını öne sürer. Popper, bu yaklaşımı eleştirerek, tarihsici öğretilerin toplumu ve bireyi katı bir tarihsel süreç içinde sınırladığını ve özgürlüğü kısıtladığını savunur. Popper'a göre, toplumlar ve bireyler geleceği yönlendirebilmek için geçmişi referans almanın ötesinde, özgür irade ve eleştirel düşünme ile yönlendirilmelidir. Değişim, gelişmemiş olan özde örtük olarak bulunanları açığa çıkararak başından beri değişmekte olan nesnenin içinde bulunan tohumları ve özü ortaya koyabilir. Gerçekleşmek ya da ortaya çıkmak için de özün değişme ile kendini açığa çıkarması gerekir (Popper, 2014, s. 326). İlk öğretisi Popper'a göre toplumsal varlıklar ya da özer hakkında bilgi edinebilmenin ancak tarihsel yöntemi uygulayarak gerçekleşebileceğinin ifadesidir. Böyle bir yöntem ise toplumsal değişmeyi incelemeyi gerekli kılar. Bu, toplumsal yapıları geçmişteki yasalarla açıklama çabasının, geleceğe dair özgürlük ve insan müdahalesi gibi dinamikleri dışlamasına yol açar. Popper'a göre, Hegel'in tarihsiciliği, toplumların ve bireylerin değişimini, tarihin gelişimsel bir akılla yönlendirildiği ve toplumların belirli bir kader ya da kaçınılmaz yazgı ile şekillendiği bir düşünce sistemine dayandırır. Hegel'in felsefesinde, toplumsal değişim yalnızca geçmişin olaylarına bakarak değil, tarihsel akılla birlikte ilerler ve bu akıl her şeyi daha iyi bir hale getirecek şekilde gelişir.

Hegel'in tarih anlayışında, değişim gizli, gelişmemiş özlerin zamanla açığa çıkması sürecidir. Bu özlerin kendini gerçekleştirme için tarihsel bir süreç gereklidir ve tarih bu gizli özlerin ortaya çıkmasını sağlayacak bir gelişim yasası gibi işler. Hegel'e göre, toplumsal değişim ve gelişme, gerçekliğin ortaya çıkması için doğal bir zorunluluktur; toplumsal yapılar, geçmişten gelen bir özün, zaman içinde kendini en doğru biçimde ortaya koyma sürecidir. Popper'a göre, Hegel'in felsefesinde özün değişimle kendini açığa çıkarması durumu, kölelik düzeninin haklı çıkmasına neden olabilecek bir argümana dönüşmektedir. Bu görüş, bireylerin toplumdaki varlıklarını

özlerinin gelişmesi ve kendilerini gerçekleştirmesi için başkalarına egemen olma amacıyla şekillendirmelerini gerektirir. Yani, toplumsal ilişkilerin temeli, egemen olma ve boyun eğme ilişkisidir. Egemen olma ve boyun eğme ilişkisi, Hegel'in idealist yaklaşımında, insanlık tarihindeki gelişen özlerin ve tarihsel sürecin kaçınılmaz bir parçası olarak görülür. Ancak Popper, bu yaklaşımın özgürlük ve bireysel haklar açısından son derece tehlikeli olduğuna dikkat çeker (Popper, 2014, s. 330). Popper, Hegel'in felsefesinin günümüzde önemini yitirmiş olmasına rağmen, onun toplumsal ve siyasal düşüncelerinin hala geniş bir etki alanına sahip olduğuna dikkat çeker. Toplumsal değişim anlayışının özellikle toplumsal yapının evrimsel bir şekilde gelişmesi gerektiği fikri hem Marksist hem de faşist düşünceleri etkilemiştir. Popper, her iki uçtaki bu etkileri de tehlikeli olarak değerlendirir çünkü her iki yaklaşım da toplumu determinist bir tarihsel süreç içinde şekillenen, değişmeyen bir yapıya indirger. Marksizm, toplumları sınıf savaşları üzerinden, faşizm ise ırk savaşları üzerinden anlamaya çalışırken, her iki anlayış da toplumsal düzenin özgürlük ve bireysel haklar gibi değerlerden bağımsız olarak tarihsel yasalarla belirlenmiş olduğunu savunur. Popper, bu tür düşüncelerin, özgür toplum anlayışını yok ettiğini ve totaliter rejimler için uygun zemin oluşturduğunu belirtir (Popper, 2014, s. 345).

Popper, Hegel'in tarihsiciliğini anlamada, bu yaklaşımın Platon'un tarihsiciliğiyle benzer yönler taşıdığını savunur. Platon'da evren, başlangıçtaki ideal formlardan uzaklaşarak olumsuz bir şekilde değişime uğramaktadır. Hegel ise Platon'dan farklı bir bakış açısı sunar. Hegel için değişim, bozulma ve geriye gitme değil, aksine gelişen bir süreç söz konusudur. Hegel'in düşüncesinde, özler (veya özün evrimi), bozulma anlamına gelmez. Aksine, özlerin gelişmesi, varlıkların kendini gerçekleştirmesi, yani gerçekleşmesi demektir. Özlerin gelişimi, Hegel'in düşüncesinde varlık kazanmak ve kendi kendini gerçekleştirmek anlamına gelir. Değişim sürecinde her aşama, bir önceki aşamayı kapsar ve her devre, önceki aşamalara kıyasla daha yüksek bir yetkinliğe ulaşır. Platon'a göre daha iyimser olan bu sistemde, pozitif anlamda bir ilerleme söz konusudur ve buna "diyalektik" denir. Diyalektik süreçle beraber özlerin varlığa çıktığını ifade eden Hegel, devletler için varlığa çıkmanın diğer devletlerle savaşarak tarih sahnesinde yer almalarıyla gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu tarihsici tutum bize gösteriyor ki, siyaset alanında devletin varlığı kendi başına mümkün değildir ve devletin özünün bilinebilmesi için bazı süreçlerden geçmesi gerekmektedir. (Hegel, 2004, s. 173). Platon'un bozulma ve soysuzlaşma anlayışının aksine, Hegel'in sisteminde iyileşme ve gelişim vardır. Hegel'in siyaset felsefesi, devletin varlığını ve özünü, insanların bireysel varlıklarından daha öncelikli ve daha üstün kabul eder. Hegel'e göre, birey yalnızca devletin içinde ve devletin gelişim süreciyle anlam bulur. Birey, tarihsel evrimsel bir süreçten geçtikçe, toplumsal ve siyasal düzenin bir parçası olarak varlık kazanır. Bu bakış açısı, bireylerin toplumun gelişim sürecine nasıl dahil olduklarına ve devletin nasıl insanın özsel gelişimini şekillendirdiğine dair bir

anlayış sunar. Hegel'in devletin önceliğini vurgulayan sözlerinden biri şu şekildedir: "İnsanın tarihi devletin tarihiyle başlar. Devlet kurmak, insan olmanın getirdiği bir zorunluluktur. Devlet kurmak insanlık tarihinin en temel ilerlemesi hatta bu ilerlemenin başlangıç noktasıdır" (Hegel, 2011, s. 163).

Popper'a göre, Hegel'in tarihsiciliği sadece diyalektik yöntemle değil, aynı zamanda özdeşlik ilkesiyle de temellendirilmiştir. Bu ilkeye göre Hegel, Herakleitos'a benzer bir şekilde, karşıtların özdeşliğini savunmaktadır. Bu ilke, mevcut düzeni meşrulaştırmayı amaçladığı için, mevcut olanın iyi olduğunu savunur. Popper'ın belirttiği gibi, bu durum Friedrich Wilhelm'in yönetiminin haklı çıkarılmasını sağlayan bir öğretiye denk gelmektedir. Güçlülüğün haklılık olduğu anlamına gelen bu öğretiye nasıl varıldığını Popper, Hegel'in hem Platon hem de Kant'ın "idea" tanımlarından yola çıkarak şu şekilde oluşturduğunu yazar. Platon'da gerçek olan tek şey idealar ve onun dışındaki her şey gelip geçici idi. Hegel bu düşünceden İdeal=Gerçeklik önermesini; Kant diyalektiğindeki akıldaki fikirler anlamına gelen ideayı ise İdea=Ussallık önermesini ve bu ikisinden de Gerçek=Ussallık sonucunu çıkarmıştır (Popper, 2014, s. 355). Hegel'e göre, tarihin ve evrensel tarihin, özsel ve gerçek bir amaca dayandığı, tarihin ussal olduğu yalnızca felsefi temellerle ortaya konmalı ve böylece bunun zorunlu bir gerçeklik olduğu gösterilmelidir. Popper için buradaki amaç adına çalıştığı ülke yönetimini yüceltmek ve en iyi, gerçek ve doğru olduğunu kendi felsefi sistemi ile ispatlamaya çalışmaktır. Bu durumu şu üçlü diyalektik anlayışı ile desteklemektedir: Tarihsel alandaki diyalektik aşamalardan ilki, Doğu despotluğu, ikincisi Yunan ve Roma demokrasileri, üçüncü ve tabiki son aşama ise Alman monarşisidir (Popper, 2014, s. 360). Popper bu diyalektik sürecin, başta oldukça ilerici ve devrimci gibi görünmesine rağmen son aşamada tutucu olduğunu açıkça gözler önüne seren bir sistem olduğunu düşünmektedir ki verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere haklıdır. Kapalı toplum yapısını meydana getirecek olan bu totaliter ideolojiye göre ulusun veya ırkın yegâne amacı, kendini korumaya yarayacak güçlü bir araç olmak üzere devlet kurmak ve varlığını bu şekilde sürdürmektir.

Popper, Marxçılığı, Hegel'in tarihsiciliğinin en saf, en gelişmiş ve en tehlikeli biçimi olarak oldukça olumsuz bir şekilde tanımlar. Ancak, Marx'ın kuramının başarısız olmasına rağmen, özellikle Hegelci sağ kanatla karşılaştırıldığında, Marx'ın insaniyetçi bir yönü olduğunu ve toplumun en acil sorunlarına mantıklı yöntemler uygulamak için dürüst bir çaba içinde olduğunu da belirtir. Popper, Hegel ve Platon'a yönelik eleştirilerine kıyasla Marx'a daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Hegel'in diyalektiğinden etkilenmiş olmasına rağmen, Popper'a göre Marx'ın gerçeği arama çabasındaki düşünsel dürüstlüğü, onu diğer düşünürlerden ayıran en belirgin özellik olarak öne çıkar. Popper, Marx'a yönelik eleştirisinin gerekçesini şu sözlerle açıklar:

İyi taraflarına rağmen ben Marx'ın sahte peygamber olduğuna inanıyorum. O, tabii bir tarih kâhiniydi ve kehanetleri gerçekleşmedi; ama benim asıl suçlamam bu değil. Pek çok akıllı insanı yanıltıp toplum sorunlarına yaklaşmanın bilimsel yolunun tarihi kehanet olduğunu düşünmelerine yol açmış olması çok daha önemlidir. Açık toplumun davasını gütmek isteyenler arasında, tarihsici düşünme yönteminin mahvedici etkisinin yayılmasından Marx sorumludur. (Popper, 2014, s. 390).

Popper'a göre, Marx'ı eleştirmek isteyen bir kişi, onu yöntemsel ölçütlere göre, yani bilimin gelişimine katkı sağlayıp sağlamadığı açısından değerlendirmeli ve eleştirmelidir (Popper, 2014, s. 392). Popper'ın işaret ettiği bu nokta, aslında Marx'a yönelik eleştirilerine temel hazırlamaktadır. Çünkü Marx'ın yönteminde bilimin temel amacı geçmişi incelemek değil, gelecekle ilgili öngörülerde bulunmaktır. Popper, eleştirilmesi gereken yönün bu olduğunu savunur ve bu yöntemsel iddianın Marx'ı başarısızlığa götürdüğünü belirtir. Ancak burada yanıltıcı olabilecek şey, Marx'ın teorisinin genel olarak pratikteki karşılığıdır. Çünkü Marx, siyaset adamının bilimsel bir temele ihtiyaç duyduğunu ve bilimin eylemsel sonuçlar üretmesi gerektiğini savunur. Bu durum, Marx'ın öğretisinin pragmatik bir yönü olduğunu gösterir. Marx'a göre, uygulamada sonuç vermeyen bir bilim ya da felsefe sadece dünyayı yorumlamakla kalır; oysa bu uğraşların, dünyayı değiştirme amacına hizmet etmesi gerekir. Bu değişiklik için de tabiidir ki gelecek hakkında tahminlerde bulunulmalı yani tarihsici tavır takınılmalıdır. Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabının “Ekonomik Tarihsicilik” bölümünde, Marx'ın ekonomik dürtülerin insan hayatında her şeyi egemen kılmasını, sadece bireylerin değil, toplumsal grupların da kâr ve sınıf çıkarlarını tarihsel açıklamalar için temel almasını yanlış bir yorum olarak değerlendirir. Marx'a göre üretim, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretim sürecini ifade eder ve bu bağlamda bir üretimden bahsedebilmek için, üretimin farklı aşamalarındaki gelişimin tarihsel sürecine göz atılmalıdır (Marx, 1973, s. 85). Marx, toplumun üretim ve tüketime dayalı maddesel yönünü, doğa ile yapılan madde alışverişinin bir yansıması olarak görür ve insan özgürlüğünün her zaman bu maddesel gereksinimlerle sınırlı olduğunu savunur (Popper, 2014, s. 410). Marx'a göre, ağır çalışma koşulları dönemin en büyük sorunlarından birisidir ve bu şartları insan onuruna uygun hale getirmek gerekir. Ancak bu şekilde insanlar hayatlarının bir bölümünde özgür olabileceklerdir.

Marx'ın öğretisi, insanların toplum hayatındaki maddesel bağılıkları üzerinden ekonomisiciliğe dayanmaktadır. Ekonomisiciliğin temelinde, insanın doğa ile yaptığı madde alışverişinin hangi yasalara göre gerçekleştiği vardır. Toplum ilişkileri, üretim süreçlerinden ayrı düşünülemez ve insanlar, hayatta kalmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için doğa ile sürekli çatışmak zorundadır. Popper, Marx'ın “Tarihsel Maddeciliği”ni iki açıdan eleştirmiştir.

İlk olarak, toplumbilimlerinin tarihsel ya da gelişimsel yöntemle, özellikle de tarihsel kehanetle örtüşen tarihsiciliğe dayanmasıdır. İkinci ise, ekonominin, doğa ile yapılan madde alışverişinin, tüm kurumlar ve onların tarihsel gelişmeleri için belirleyici bir etken olduğunu savunan ekonomisicilik eleştirisi (Popper, 2014, s. 412). Popper’a göre, toplumsal gelişmeleri yalnızca ekonomik koşullara bağlamak hatalıdır.

Marx’a göre, hukuk düzeni siyasal düzeni ifade eder. Hukuk düzeni, ekonomik sistemin gerçek üretici güçlerine dayanan bir üstyapıdır (Popper, 2014, s. 423). Farklı anlamlara sahip hukuk ve toplum düzeni Popper’a göre Marx’ın devlet kuramını meydana getirmektedir ve bu kuram hem kurumsal hem de özcü bir kuramdır. Kurumsaldır çünkü siyasal kurumların toplum hayatındaki görevlerinin araştırılması gerekir. Özcüdür çünkü Marx’ın kuramının temelinde “Devlet nedir?” sorusu bulunmaktadır. Devlet tanımı Marx ve Engels’in *Devlet ve Hukuk* adlı kitabında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

İnsana egemen olan ilk ideolojik güç olarak karşımıza çıkan devleti toplumun kendi ortak çıkarlarını iç ve dış saldırılara karşı savunmak üzere yarattığı bir örgüttür. Bu iktidar örgütü, doğar doğmaz toplumdan bağımsızlaşır ve bu bağımsızlık, belli bir sınıfın örgütü olduğu, bu sınıfın egemenliğini ezilen sınıfa doğrudan doğruya dayattığı ölçüde daha da artar. Ezilen sınıfın egemen sınıfa karşı mücadelesi, zorunlu olarak siyasal bir mücadele, her şeyden önce bu sınıfın siyasal egemenliğine karşı yürütülen bir mücadele haline gelir. (Marx&Engels, 2016, s. 58)

Marxçılığın tarihi bir kehanet ileri sürmekten daha da ileri gittiğini ve eylemsel siyasal etkenliğe temel olmak iddiasını taşıdığını (Popper, 2014, s. 429). Öne süren Popper alıntısındaki tanıma göre pek de haksız sayılmamaktadır. Devletin tanımından hareketle, toplum düzenini oluşturan sınıflar arasındaki mücadele eyleme dönüşür. Marx’ın sisteminde bu mücadele, siyasal gücü ele geçirmek için devrimsel bir süreçle tarihsici bir nitelik kazanır. Kapitalist sistemin yarattığı servet artışı ve işçilerin sefaletinin artması, iki sınıf arasındaki çatışmanın kaynağıdır ve bu gerginlik, Marx’ın öngördüğü “Toplumsal Devrim”i tetikleyecektir. Popper, devrimle sınıfsız bir toplum oluşacağı fikrini eleştirir. Ona göre, iki sınıftan birinin ortadan kalkması, sınıfsız bir toplum yaratmaz. Devrim sonrası, yeni çıkar çatışmaları ortaya çıkarak proleterleri yeni sınıflara böler ve yeni sınıf çatışmalarına yol açar (Popper, 2014, s. 441). Marx’ın tarihsel kehanetinin gerçekleşmediğini daha doğru ifade edecek olursak tam anlamıyla ve bütün şartları yerine getirilmiş bir biçimde var olmadığını Popper proleter çoğunluğun bulunduğu Rus, Çin ve Küba ihtilalleri örnekleri ile dile getirmiştir (Conquest, 1972, s. 28). Popper, Marx’ın üç adımlı kehanetini eleştirirken, öğretisinin Avrupa tarihi

üzerindeki siyasal etkilerini inkâr etmez. Hegel ve Platon'a yönelik eleştirileriyle kıyaslandığında, Marx'a yönelik eleştirileri daha ılımlıdır. Ancak, bir zamanlar Marx taraftarı olmasına rağmen, Popper için Marx'ın ekonomi temelli tarihsiciliği hatalı bir öğretilerdir.

Popper'a göre modern totalitarizm, özgürlük ve akla karşı verilen mücadelenin bir evresidir. Faşizm ve Marksizm, Popper tarafından modern totaliter rejimler olarak tanımlanır. Popper'ın eleştirisine göre, tarihsici ideolojik görüşler, çıkış noktalarındaki farklılıklara rağmen, yönetimde ve toplumsal hayatta benzer sonuçlar doğururlar; bu benzerlik, küçük farkların göz ardı edilmesine yol açar.

3. Fârâbî'nin Devlet Kuramı

Doğu ve Batı'da yüzyıllar boyunca etkili olan, mantık ve metafizik alanında Aristoteles'ten ilham alan Fârâbî, siyasete dair düşüncelerini ise Platon'un görüşlerinden faydalanarak geliştirmiştir (Netton, 1992, s. 9). Filozofların yaşadıkları dönem ve sosyal çevre, düşüncelerini ve öğretilerini büyük ölçüde etkiler, özellikle siyaset felsefesinde bu etki daha da belirgindir. Platon, Aristoteles ve Fârâbî de kendi dönemlerinin koşullarına uygun bir düzen kurmayı hedeflemişlerdir. Bu durum, onların devlet sorunlarına yönelik çözüm önerilerinde de kendini gösterir. Fârâbî'nin siyaset felsefesi alanındaki önemli eserleri "El-Medinet'ül Fâzıla" ve "Es-Siyâset'ül Medeniyye"dir. Bu eserlerde Fârâbî, toplumdaki sınıfları, Platon'un hiyerarşik sınıflandırmasına benzer şekilde, bir makinenin parçalarına benzetmiş ve her parçanın kendine ait bir rolü olduğunu vurgulamıştır. Toplumdaki bireylerin eğilimleri ve eğitimleri açısından Fârâbî'nin düşüncelerinde Platon'un etkisi açıkça görülmektedir. Fârâbî, insan vücudundaki organların işlevleri ve sıralanışı üzerinden toplumdaki hiyerarşik düzeni açıklar. Bedende kalp yönetici organ olarak kabul edilir ve diğer organlar onun yönlendirmeleri doğrultusunda uyum içinde çalışır. Benzer şekilde, toplumda da yöneticinin emirleriyle bütün birimler uyum içinde çalışmalıdır (Fârâbî, 2004, s. 92). İnsanlar bütün ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayabilecek yeteneklere sahip değildirler. Hayatını devam ettirebilmek ve mükemmelliğe ulaşabilmek için yardıma muhtaçtırlar. Bu nedenle mükemmel toplum, birbiriyle yardımlaşan insanların uyum içinde var olmaları ile gerçekleşecektir (Fârâbî, 2017, s. 97).

Fârâbî, beden ve toplum benzetmesinde organların görevlerini doğal olarak yerine getirirken, toplumdaki sınıflar yatkınlık ve isteklerine göre görevlerini icra ederler. Platon'un sistemindeki gibi, Fârâbî'nin sisteminde de en üstte yönetici sınıf yer alır ve diğer sınıflar yöneticilere yakınlıklarına göre sıralanır. Fârâbî, toplumsal hiyerarşide şu beş sınıftan bahseder: En erdemli kişiler, din adamları, çevirmenler, ölçümle ilgili işler yapanlar, savaşçılar ve zenginler. Yönetici sınıfa karşılık gelen ilk sınıf, gerçek bilgiye ve hikmete sahip olan en faziletli olanlardır (Fârâbî, 1987, s. 49). Platon'daki koruyucular sınıfının yerinde, Fârâbî'de din temsilcileri ve mütercimler (hatipler, yazarlar,

şairler, müzisyenler ve kâtipler) bulunur. Her iki sistemde de sınıflar arasında geçiş yapılabilir. Platon, üretici sınıfın çocuklarının başarılı olmaları durumunda koruyucu sınıfına geçebileceğini, aynı şekilde beklentileri karşılamayan koruyucu sınıf çocuklarının ise üretici sınıfına yerleştirilebileceğini belirtmiştir. (Platon, 2000, s. 97). Platon *Devlet* kitabında böylesi bir durumu şu sözlerle anlatır:

Koruyucuların işe yaramaz çocukları doğarsa; onları öteki sınıflara; başka sınıflardan yetenekli bir çocuk doğarsa, onu koruyuculara göndermek gerektiğini söylemiştir. Bununla yurttaşlardan kim, hangi iş için yaratılmışsa yalnızca o işi, herkesin yalnızca kendi işini yapması gerektiği gösterilmek isteniyordu. Öyle ki, herkes kendi göreviyle uğraşıp birçok değil, bir tek insan olur ve böylece kent de birçok kent değil, doğal olarak tek bir bütün olur. (Platon, 2000, s. 177)

Fârâbî, bireylerin yetenekleri ve iradelerine göre toplumsal yapıda yer alacağını savunur ve sınıflar arası geçişi mümkün görür, bu nedenle sınıfların soya bağlı olmadığını belirtir. Hem Fârâbî hem de Platon, toplum sınıflamasında köleliğe önemli bir yer ayırmışlardır. Platon, köleleri özgür vatandaşlardan ayrı tutar ve en alt sınıfa yerleştirir, özellikle *Yasalar* adlı eserinde kölelikle ilgili kurallardan bahseder. Fârâbî, Platon kadar olmasa da köleleri, sadece başkalarına hizmet eden ve toplumda en alt kademede yer alan, en değersiz kişiler olarak tanımlamaktadır (Fârâbî, 2004, s. 91). Her iki filozof için de yönetici sınıf, devletin varlığının, birliğinin ve düzeninin temeli olup, ideal devlet bu sınıfın yönetimiyle var olacaktır.

Fârâbî, tıpkı Platon gibi, toplum düzeninin insanların yeteneklerine ve erdemlerine göre sınıflandırılmasını zorunlu görür. Varlık felsefesine dayanan bu anlayış, göklerdeki düzenin yeryüzüne yansımalarıyla toplumsal hiyerarşiyi oluşturur (Olguner, 1999, s. 120). Fârâbî, erdemli toplumun düzen ve hiyerarşiye ihtiyaç duyduğunu, erdemsiz toplumların ise bu düzene muhtaç olduğunu belirtmiştir. Hem Platon hem de Fârâbî, sınıfların birbirine karışmasının düzeni bozacağına inanmışlardır. Fârâbî, her bireyin yalnızca uygun olduğu iş ve sanatla ilgilenmesi gerektiğini savunurken, Platon da toplumun birliği için benzer bir görüşü benimsemiştir. Platon'a göre, toplumdaki sınıfların birbirine karışması adaletin ve doğruluğun yokluğunu gösterir. (Platon, 2012, s. 74) Sınıfların görevlerini yerine getirip, yöneticinin talimatlarına göre uyum içinde çalışması, erdemli toplumu oluşturacak ve beraberinde mutluluğu getirecektir. Her iki düşünür de halkın mutluluğundan devletin sorumlu olduğunu vurgular. Fârâbî, bireyselliği savunmaz ve bireyin toplumu göz önünde bulundurması gerektiğini söyler. Platon'da ise birey, toplum içindeki konumuna göre topluma hizmet etmelidir. Bu da gösteriyor ki her iki filozof için de esas olan birey değil, devlet ve düzendir. Dolayısıyla

önemli olan tek tek bireylerin mutluluğu değil, toplumun genel mutluluğu ve devletin düzenidir; bu sayede ideal devlet tasarımı gerçekleşecektir.

Devletin en yüksek kademesindeki yöneticiler, mükemmel niteliklere sahip olmalıdır. Platon, Devlet eserinde yöneticilere verilecek eğitimi ele alır; bu eğitimde beden ve müzik eğitimi temel olup, matematik, geometri, astronomi ve harmoni ile devam eder (Platon, 2000, s. 190-198). Bu ilk aşama, koruyucu sınıfa verilen eğitimidir. Platon, bedeni ve belleği sağlam olan koruyucuların diyalektik eğitime tabi tutulacağını söyler. Diyalektik eğitim yalnızca bu eğitimi kaldırabilecek olgunluktaki kişilere verilmelidir ve devletin yönetimi, bu süreci tamamlayıp elli yaşına gelenlere devredilecektir (Platon, 2000, s. 206). Fârâbî, yöneticilere verilecek eğitim ve seçilecek kişiler konusunda Platon kadar ayrıntıya girmemektedir. Fârâbî'ye göre, maddeden bağımsızlaşarak İlk Sebep'e yaklaşan kişi devletin yöneticisi olacaktır. Bu süreçte, matematik ve geometri eğitimi öncelikli olup, ardından astronomi ve mûsikî eğitimi verilmelidir (Fârâbî, 1987, s. 72). Fârâbî, Platon gibi felsefe eğitimini son sıraya koyar ve bu eğitimi yönetici için zorunlu kabul eder. Ancak felsefeden önce mantık eğitimi verilmesini şart koşar. Bu eğitimler sayesinde kişi, Faal Akıl yardımıyla maddeden bağımsız varlıkların bilgisine ulaşır. Bu süreç, Bilkuvve Akıl'dan Bilfiil Akıl'a ve sonunda Müstefâd Akıl'a yükselme sürecidir. Bu şekilde kazandığı akıl ile vahiy indirilen yönetici en yüksek mertebeye ulaşır (Fârâbî, 2004, s. 96). Platon, ideal devletin ancak filozofların kral, kralların da gerçek filozoflar olduğu takdirde kurulabileceğini belirtmiş ve eğitimlerin sadece gerçekten kaldırabilecek olanlara verilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Platon, 2000.s. 148). Fârâbî, Platon'un izinden gider ve felsefe eğitimini, yöneticilerin ayırt edici özelliği olarak kabul eder. Devleti yönetecek kişinin bu süreci aşması beklenir.

Fârâbî, erdemli olmayan yönetim biçimlerini *El-Medinetü'l-Fazıla* ve *Es-Siyâset'ül Medeniyye* adlı eserlerinde ele alır. *Es-Siyâset'ül Medeniyye*'de erdemli toplumun karşısında, Bilgisiz (Cahil) Şehir, Fasık Şehir ve Sapık Şehir gibi üç şehirden bahseder ve ardından erdemsiz şehirlerin türevlerini tartışır (Fârâbî, 1980, s. 52). *El-Medinet'ül-Fazıla*'da ise erdemli olmayan dört farklı şehirden bahseder. Bunlar; Cahil Şehir, Bozuk (Fasık) Şehir, Karakteri Değişmiş (Mubaddala) Şehir, Doğru Yolu Bulamamış, Yanlıklık içinde Olan (Dalla) Şehirdir. Burada *Es-Siyaset'ül Medeniyye*'de yapılan sınıflamaya ek olarak Karakteri Değişmiş (Mubaddala) Şehir vardır. Fârâbî erdemsiz şehirlerin halkının da erdemli şehrin halkının karakterine tamamen zıt özellikler gösterdiğini ifade etmiştir (Fârâbî, 2004, s. 98). Fârâbî, Cahil/Bilgisiz şehri altıya ayırır: zorunluluklardan bir araya gelen şehir, zenginlik düşkünlüğüyle toplanan kötü şehir, bedeni zevkler için bir araya gelen bayağı şehir, şeref düşkünü şehir, zorba şehir ve demokratik şehir. Bu şehirlerin ortak özelliği, halkının mutluluğun ne olduğunu bilmemeleridir. Erdemli olmayan toplumlarda amaç mutluluk değil, servet ve haz gibi duysal

isteklerdir (Fârâbî, 2004, s.80). Fârâbî, Cahil Şehir'i sınıflandırarak, mutluluğun zenginlik, saygınlık, şan şeref ve özgürlükle eşdeğer olduğunu belirtir. Bu sınıflama, Platon'un Erdemli Olmayan Toplum biçimlerini anımsatır. Erdemli devlet ise bilgi temellidir ve en belirgin özelliği, insanlar arasındaki yardımlaşmadır. Fârâbî, erdemli olmayan toplumlarda ise gerçek dayanışma ve yardımlaşmanın bulunmadığını ifade eder.

Fârâbî ve Platon, erdemli olmayan yönetim biçimlerini ele alırken benzer bir yaklaşım sergilerler. Platon, *Yasalar* kitabında altı farklı şehirden bahsederken, Fârâbî dört şehir ve Cahil Şehir'in altı çeşidini sıralar. Aralarındaki benzerlik, erdemli olmayan şehirlerin karşısına bu şehirleri temsil eden insan tiplerini koymalarıdır. Hem Fârâbî hem de Platon, demokratik yönetim şeklinin sağladığı özgürlük ve eşitlik fikrini olumsuz olarak değerlendirir. Platon ve Fârâbî, devlet tanımları, yönetim biçimleri, toplumsal sınıf ayrımları, yönetici sınıfın özellikleri ve eğitimleri açısından oldukça benzer bir anlayışa sahiptirler. İdeal devleti oluşturmak için gereken şartlar her ikisinde de benzerdir. Ancak, asıl fark, her ikisinin de ideal devleti kurmak için tasarladıkları aşamalarıdır ve bu aşamaların gerçekleşeceğine dair yaptıkları tarihsel kehanetlerdir.

Platon ve Fârâbî, içinde bulundukları toplum yapılarını temel alarak benzer ideal devlet tasarımları oluşturmuşlardır. Özellikle metodolojik yaklaşımları, önerdikleri devlet yapıları ve yönetici vasıfları açısından benzerlikleri dikkat çeker. İdeal toplumu oluşturmak için gereken siyasal düzenin kökleri, Platon'un kozmolojisinde; Fârâbî'nin ise ontoloji anlayışında bulunur.

Sonuç

Popper'a göre, toplumsal ve siyasal açıdan en iyi olanı belirleyerek geleceğe dair kesin öngörülerde bulunmak ve bu doğrultuda hareket etmek, toplumsal yaşamın karmaşıklığı göz önüne alındığında oldukça akıl dışı ve gerçekçi olmayan bir yaklaşımdır. Çünkü toplumların dinamik yapıları, sürekli değişen koşullar ve bireylerin farklı çıkarları göz önüne alındığında, belirli bir idealin peşinden gitmek, öngöründe bulunmak pek mümkün değildir. Bu noktada daha akılcı olan yaklaşım, Platon'un ideal devlet anlayışında olduğu gibi, belirli bir geleceği tasarlamak yerine, şu anki toplumda var olan sorunların çözülmesi için çaba sarf etmektir. Mevcut düzenin içerdiği aksaklıkların ve adaletsizliklerin ortadan kaldırılması, toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve ilerlemesi için esas olan temel gerekliliktir. Merkezileşmiş bir yönetime dayanan bir devlet yapısının, Filozof Kral'ın gerçeği arayan, isteyen ve seven kişi olarak sahip olduğu yalan söyleme hakkı da dâhil olmak üzere tüm ayrıcalık ve hakları elinde bulundurması, bu devletin kolayca diktatör bir yönetime dönüşmesine zemin hazırlayabilir. Bu tür bir diktatörlük rejimi, toplumun her yönünü kontrol altına alacak şekilde kapalı bir toplum yapısını doğuracaktır. Böylece, özgürlüklerin her alanda ciddi şekilde kısıtlanması,

toplumun tamamının tek bir gücün kontrolü altında yaşamaya mahkûm edilmesi kaçınılmaz hale gelir. Doğaldır ki böyle bir toplumda bilim, sanat, eğitim ve benzeri toplumu geliştirecek ve değiştirecek unsurlar yöneticiler tarafından belirlendikleri ölçüde ve sınırları çizilmiş bir şekilde varlığını sürdüreceklendir.

Popper'ın ütopyacı yaklaşıma yönelik bir diğer eleştirisi, belirlenen amacın gerçekleşmesinin uzun bir zaman dilimi gerektireceği ve bu süreç içerisinde hem düşüncelerin hem de toplumsal koşulların değişebileceği olasılığıdır. Toplumun şartlarındaki bu değişim, başlangıçta öngörülen amacın gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta ve bu nedenle, değişen koşullara rağmen o amacı son hedef olarak iddia etmek, akılcı ve mantıklı bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Popper, daha küçük ölçekli ideallerin gerçekleştirilmesinin mümkün olduğunu kabul etmekle birlikte, toplumu köklü bir şekilde değiştirmeyi amaçlayan büyük bir planlamanın gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını savunur. Bunun nedeni, hem yeterli pratik deneyime sahip olmamamız hem de bu deneyimlerden elde edilecek olgusal bilgilerin eksik olmasıdır. Popper, bu olgusal bilgiye “sosyolojik bilgi” adını verir ve aşırı köktenci bir yaklaşım olarak gördüğü Platon'un ideal devlet kurma amacının, bu türden olgusal bilgi eksiklikleri nedeniyle hayata geçirilemeyeceğini belirtir. Popper, Platon'un tarihsici yaklaşımını kozmolojisinde de gözler önüne sermiş olsa da esas eleştirilerini sosyal ve siyasal düzen anlayışı üzerinden yapmıştır. Platon'un siyasal sisteminin, belirgin bir şekilde kapalı bir toplum yapısını benimsediğini ve son derece totaliter bir nitelik taşıdığını farklı açılardan ortaya koymuş ve bu durumu eleştirmiştir. Benzer şekilde, Fârâbî'nin siyaset kuramı da toplumsal ve siyasal yapıların geleceğine dair tahminlerde bulunmayı hedefleyen tarihsici bir yaklaşım sergilemesi açısından, Popper'ın eleştirisinin kapsamına girmektedir. Tarihsicilik, toplum bilimlerinin, özellikle de sosyal ve siyasal alanlarda gelecekteki olayları ve gelişmeleri öngörme amacına yönelik bir bakış açısı sunar. Bu yaklaşım hem Platon'un hem de Fârâbî'nin siyaset kuramlarında kendini açıkça göstermektedir. Her iki düşünür de toplumun gelecekteki evrimini belirleyen sabit yasalar ve süreçler üzerinde durarak, toplumsal düzenin nasıl olması gerektiğini ve ideal toplumun nasıl şekilleneceğini öngörmeye çalışmışlardır. Popper'ın eleştirisinin nihai amacı, bu tür yöntemlerin uygulanabilir olmadığını göstermek ve bunun sonucunda, bireysel özgürlükleri ve çok sesliliği koruyan, devletin gücünün sınırlı olduğu ve halkın özgür iradesinin esas alındığı bir toplumsal yapıyı savunan liberal düşüncelerin temelleri üzerine kurulmuş olan açık toplum fikrini benimsemek ve hayata geçirmektir.

Kaynakça

- Baudouin, J. (2015). *Karl Popper*. (B. Gözkan, Çev.). İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe tarihi*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Conquest, R. (1972). *Karl Marks nerede yanıldı?* (E. Özücü, Çev.). Çağdaş Yayınları.
- Fârâbî. (1980). *Es-siyasetü'l medeniyye*. (M. Aydın, Çev.). Abdülkadir Şener, Rami Ayas. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fârâbî. (1987). *Fusul'ül-medeni*. (H. Özcan, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Fârâbî. (2004). *El-medinet'ül fazıla*. (A. Arslan, Çev.). Vadi Yayınları.
- Fârâbî. (2017). *İdeal devlet*. (A. Arslan, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hegel, G. W.F. (2004). *Phenomenology of spirit*. Oxford University Press.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Tarihte akıl*. (Ö. Sözer, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Marx, K. (1973). *Grundrisse: foundation of the critique of political economy*. (M. Nicolaus, Çev.). Vintage Books.
- Marx, K. & Engels, F. (2016). *Devlet ve hukuk*. (R. Serozan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Netton, I. R. (1992). *Al-Fârâbî and his school*. Roudledge.
- Olguner, F. (1999). *Fârâbî*. Ötüken Yayınları.
- Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İnkılap Yayınları.
- Platon. (2000). *Devlet*. (S. Eyüpoğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon. (2012). *Yasalar*. (C. Şentuna ve S. Babür, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Popper, K. (2013). *Tarihsiciliğin sefaleti*. (S. Orman, Çev.). Plato Yayınları.
- Popper, K. (2014). *Açık toplum ve düşmanları*. (M. Tunçay ve H. Rızatepe, Çev.). Liberte Yayınları.
- Timur, S. (2024a). Bilimsel teorilerde sürekliliğin rasyonel temelleri: Duhemci bir okuma. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 37, 307-324.
- Timur, S. (2024b). Alexandre Koyré'de bilimin gelişimsel sürecinde “düşüncenin birliği” kavramı. *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 49, 133-145.
- Taylor C. C. W. (1999). *“Plato’s totalitarianism” Plato 2 ethics, politics, religion and the soul*. Oxford University Press.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

**ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAREFAD

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

Türkiye'nin Coğrafi Bölge Ayrımına Kültürel, Etimolojik, Etnolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım

Murat Tanrıkulu*

Öz

Kendine has özellikleriyle diğer bölgelerinden ayrılan ancak kendi içinde benzerlikler gösteren alanlara bölge adı verilir. Bu tanımda, kendine has özelliklerle kastedilenler doğal ve beşerî özelliklerdir. Doğal özellikler; yer şekilleri, iklim ve bitki örtüsü; beşerî özellikler ise nüfus, yerleşme, ekonomik özelliklerdir. Ancak bir ülkenin bölgelere ayrılmasında bunların dışında çok farklı kriterlerin olduğu da bilinen bir durumdur. Farklılık arz eden kriterler arasında mitoloji, din, komşu ülkelerin âli hedefleri, bir dönem gündemde olan ancak çeşitli nedenlerle gerçekleştirilememiş, bu nedenle ertelenmiş küresel hedefler (yüz yıllık senaryolar) ve değişen konjonktürel durum akla gelenlerdir. Bu anlamda her bölge zaman içinde az ya da çok jeopolitik bir değer ve kültürel izler taşır. Bunlara bağlı olarak farklı bakış açılarıyla değerlendirmeyi de zorunlu olarak hak eder. Zira belirtilen kriterler nedeniyle bir ülkenin kendi yaptığı, yaptırdığı bölge sınırları ve başkalarının yapmayı planladığı (hayal ettiği) bölge sınırları örtüşmeyebilir. Benimsenmiş bölgeler, oluşturulmuş sınırlar ve uygulamalara sizin tarafınızdan yüklenen anlam ile başkalarının yüklediği anlam da farklılıklar içerebilir. Bu çatışmanın temel nedeni; dile getirilen farklı kriterlerin neden olduğu gizli (ezoterik) ya da açık hedeflerdir. Çalışmanın amacını da eleştirel bir bakış açısıyla Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin etimolojisi, bunlarla bağlantılı olarak biçimlenen kültürel, sosyal ve hatta siyasi riskler ile yapılabileceklerin ortaya konması oluşturmaktadır. Yöntemi, nicel ve nitel değerlerin bir arada kullanıldığı karma yöntemdir. Bu yöntemin konunun somutlaştırılmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir. Ayrıca konunun bütüncül olarak yorumlanmasında hermeneutike başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi bölge, kültür, etimoloji, etnoloji, Küçük Asya

*Sorumlu Yazar: Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: mtanrikulu@karatekin.edu.tr., https://orcid.org/0000_0003_1384_5152

MAKALE TÜRÜ

Başvuru Tarihi

Kabul Tarihi

Araştırma Makalesi

12.06.2025

03.10.2025

doi: 10.57115/karefad.1716818

Atf: Tanrıkulu, M. (2025). Türkiye'nin Coğrafi Bölge Ayrımına Kültürel, Etimolojik, Etnolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 145-190. <https://doi.org/10.57115/karefad.1716818>

Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
KARATEKİN JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS

KAREFAD

A Cultural, Etymological, Ethnological and Critical Approach to Turkey's Geographical Region Distinction

Murat Tanrıkulu*

Abstract

Areas that are distinguished from other regions by their unique characteristics but also have similarities within themselves are called regions. In this definition, unique features mean natural and human features. Natural features are landforms, climate, animal species and vegetation; human features are population, settlement and economic characteristics. However, it is also known that there are many different criteria for dividing. Among the different criteria, mythology, religion, the goals of neighboring countries and global powers (global scenarios) and the changing conjunctural situation come to mind. In this sense, each region carries a geopolitical value and cultural traces to a greater or lesser extent over time. Accordingly, it necessarily deserves to be evaluated from different perspectives. Because of the specified criteria, the regional borders that a country has created or has created and the regional borders that others plan to create (imagine) may not coincide. There may also be differences between the meaning uploaded to the regions accepted by you, the established boundaries and decrees, and the meaning uploaded by others. The main reason for this conflict is hidden (esoteric) or open goals caused by different criteria. The aim of the study is to reveal the etymology of Turkey's geographical regions from a critical perspective, the cultural and geopolitical risks they pose, and what can be done. The method is a mixed method in which quantitative and qualitative values are used together. In addition, hermeneutics has been applied in the holistic interpretation of the subject.

Keywords: Geographical region, culture, etymology, ethnology, Asia Minor

*Corresponding Author: Prof. Dr., Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Çankırı/Türkiye, E-mail: mtanrikulu@karatekin.edu.tr., <https://orcid.org/0000 0003 1384 5152>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	06.12.2025	10.03.2025

The copyright of the published article belongs to its author under CC BY-NC 4.0 license. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Giriş

Bilim olarak coğrafya; insanın yaşam alanı olan yeri ve diğer göksel fenomenleri kendisine araştırma mekânı olarak belirlemiştir. Özünde doğal ortam ve insan etkileşimini bütüncül bir yaklaşımla ele alır, doğal ortamı inanlar için anlaşılır kılar, bu etkileşim sonucu kaçınılmaz olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri sunar. İnsan için farklı büyüklükteki mekân parçalarından oluşan yeryüzünün incelenmesi ve buna uygun planlanması da bütünü değişik türde sistematik olarak bölgelere ayırarak yapmaktadır. Bunun sonucunda bölge bilimi doğmuştur. Mekândaki doğal ve beşeri özelliklere göre bir bütün halinde ele alan ve analizini bilimsel kurallara göre gerçekleştiren uzman coğrafyacılar bölge biliminin de ana unsurlarıdır. Coğrafyacı olmayan bölge bilimciler, uzman coğrafyacıların tecrübelerinden faydalanmadıkları zaman, bölge ve sınır belirleme çalışmalarında, telafisi olmayan hatalar yapmaları kaçınılmaz olacaktır. Dile getirilen durum ve nedenlerle, bölge olarak planlanmış planlanacak olan mekân parçalarının sınırlarının ve verilecek adların, öncelikle bölge biliminin gerçek sahibi olan coğrafyanın bilimsel kriterlerine uygun olup olmadığının kontrol edilmesi bir zorunluluktur (Özçağlar, 2003, s. 4). Burada Özçağlar'ın uzman coğrafyacı vurgusu konunun ilerleyen satırlarına ve bazı bölge adlarının tespitinde göz ardı edilenlere atıf yapması bakımından önemlidir ve okurun dikkatine tekrar sunulacaktır.

Bugün Türkiye olarak kabul ettiğimiz topraklar, geçmişte dönemin salikleri tarafından farklı adlarla anılmıştır. Anadolu adı yaygın hale gelmeden kadim toplumlar, Hristiyan ve Müslümanlarca bu bölgeye *Asia Minor* (*Küçük Asya*), *Memalik-i Rûm*, *Bilad-ı Rûm*, gibi adlar verilmiştir. Günümüzde Türkiye'nin Asya'daki bölümünün adı olan *Anadolu*, Orta Çağ ile birlikte, zaman zaman askeri ve idari bölge (*Thema Anatolica*) zaman zaman da bir memleket adı olarak kullanılmış ve memleketin sınırları doğuya doğru genişlemiştir (Duran, 1940, s. 3-15). Bu genişlemede 1071 sonrasında Türk fetihlerinin de etkisi olmuştur. Türkler, Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu neden yurt olarak seçmişler ve yerleşmişlerdir? Gerçekten anayurtları olan Orta Asya ile Anadolu doğal şartlar bakımından çok mu benzerdi? Anadolu, farklı doğal şartlara sahip olsaydı yurt edinilmeyecek miydi? Gibi sorular sorulduğunda farklı cevaplara ulaşmak ve bir vatan oluşturma zorluklarını kestirmek de mümkün olabilecektir (Tanrıkulu, 2022, s.178).

Asia Minor adını Turcia/Turcomenia yani Türklerin/Türkmenlerin yurdu olarak değiştiren ve bunu da yaşanan çağın salıklarına kabul ettiren Türkler; bu mekân parçasına ad vermiş, damga vurmuş ve Batı ile Doğu'nun kesişme noktasında bir kültürel temas hattı oluşturmuşlardır. Sonrasında Batı'ya doğru devam eden Türk ilerleyişi Viyana önlerinde (1683) sonlanmıştır. Hemen akabinde Türk geri çekilmesi başlamış ve bu çekilme Batılıların Türkiye adını verdiği topraklara kadar devam etmiştir. Sevr

Antlaşması (10 Ağustos 1920) ile Türkiye parçalanmış ve Düvel-i Muazzama tarafından işgal edilmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in liderliğinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla işgal akamete uğratılmıştır. Birçok aşamadan sonra 23 Ağustos 1921'de başlayan ve 13 Eylül 1921'de sona eren Sakarya Meydan Muharebesi, Türkler tarafından kazanılmış, böylece 238 yıl boyunca süren geri çekilme sona erdirilmiştir. 26 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal'in emriyle başlatılan Büyük Taarruz ile ordumuz yeniden taarruz yeteneğine ulaşmıştır.

Türk Kurtuluş Zaferi sonrası cumhuriyet ilan edilerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruldu (29 Ekim 1923). Ancak baskı, işgal ve çok olumsuz şartlarda Mustafa Kemal'e Düvel-i Muazzama'nın kabul ettiremediği Sevr'i gerçekleştirme çabası, görece bir barış ortamında, 1940'lar sonrası başlayan ve günümüzde de şiddetini artırarak devam eden farklı yöntemlerle sürdürülmektedir. Zira içinde bulunduğumuz çağın en yıkıcı ve sürekli savaş tekniklerinden biri olan *kültür savaşı*, Türkiye'nin gündemini devamlı bir biçimde meşgul etmektedir. Türk ulusu, Türk vatani, Türk kültürü, Türk sanatı, Türk müziği gibi değerlerin toplamıyla oluşturulan Türk kültürü; Türkiyelilik, köklerinden uzaklaştırılarak sulandırılan Anadoluçuluk ve onun bir hizbi olan Mavi Anadoluçuluk, kültürel mozaiklik gibi uydurma kavramlarla yozlaştırılmaya çalışılmaktadır. Özellikle mozaiklikle hedeflenen hayali mozağin sınırları olarak da bugün bilinen coğrafi bölge sınırlarına yakın sınırlar kullanılmaktadır. İnce kum, çimento ve küçük mermer parçalarından oluşan karışımla döşeme sıvası ya da tatlı bisküvi parçalarıyla yapılan kakaolu bir pasta olan mozaik kavramının kullanılması ilmi değil, olsa olsa bir fantezidir (sözlük.gov.tr.; Yuvalı, 1996, s. 211-217). Zira bir ulus bir mekân parçasını yurt edinir, o mekâna benliğini nakşeder ve böylece bir çatı (üst) kültür, bir genel kültür oluşturur. Yurdun dağına taşına ad verir, mührünü vurur ve bu binlerce yılda gerçekleşir. Genel kültür içinde yerel farklılıklardan kaynaklanan alt kültürler bulunabilir ve bu farklılıklar tüm diğer uluslarda ve kültürlerde de mevcuttur. Bu farklılıklar ileri sürülerek, bir ulus tarafından binlerce yılda oluşturulan kültür ve onun temsil ettiği değerler, günlük politikalara alet edilemeyecek kadar derin ve uydurma kavramlarla yeniden yapılandırılmayacak kadar bilimseldir. Benzer biçimde Türkiyelilik de Türkiye'de yaşayan ancak kendisini öbürü, öteki, gayri unsur olarak gören, farklı hedefler gözetken ve farklı çevrelere hizmet edenler için sözde anlamlı olsa da bilimsel bir temelden uzak zorlama bir kavramdır. Özünden uzaklaştırılan bir kavram olan Mavi Anadoluçuluk da benzer bir yapıdadır. Zira bu kavramlar ek açıklamaları da beraberinde getirir. Örneğin biri Türkiyeliyim ya da Anadoluşuyum dedikten sonra mutlaka ama ile başlayan bir açıklama cümlesi kurmak zorunda kalacaktır. Dile getirilenler ışığında Türk kültürü, mozaik olmadığı gibi Türkiyelilik ve mecrasından saptırılmış Anadoluçuluğu da reddeder. Zira Türk kültürü kadim Türk ulusunun tarihi mirasının bir ürünüdür (Yuvalı, 1996, s. 211-217; Tanrıku, 2022, s. 85).

Dile getirildiği üzere mozaik kültür kavramının ilmi olmadığı, Türkiyelilik ve Mavi Anadoluculuğun da aynı biçimde ele alınabileceği tespitleri, farklı görüşler olmakla birlikte, doğrudur. Zira bilimsel olarak bir genel kültür ve ona ait alt kültürlerin varlığından söz etmek olanaklıdır. Her toplum bir kültürel yapı içindedir ve o toplumun incelemesi o kültürel yapı üzerinden gerçekleştirilir. Bir kültür, yayılır, genişler, başka kültürlerle etkileşimde bulunur ancak asla bir mozaığe dönüşmeyeceği gibi Mavi Anadoluculukta iddia edildiği üzere ölü ya da farklı kültürlerin üst üste birikmesiyle de oluşmaz. Bilim ve bilim insanı, bilimsel gerçeklere ulaşmaya çalışır. Bazı çevrelerce gündemi değiştirmek için ortaya atılan uydurulmuş ya da hayalî (ütöpik) kavramlara itibar etmez. Zira uydurma ve ütöpik kavramlar zaman kaybıdır (Tanrıkulu, 2022, s. 87). Türk kültürü konusu yeterince ihmal edilmiş ve sonrasında ise bahsedileceği üzere adeta sulandırılmıştır. Burada yapılması gereken, Türk kültürünün en azından sulandırılan kısımların tamirinde mevcut adların istisnasız Türkçeleştirilmesidir ve bazıları ilerleyen satırlarda ele alınmıştır. Bu, aynı zamanda mekânın yurt edinilmesini ve öyle kalmasını sağlayıcı önemli adımlarından biridir.

Amaç ve Yöntem

“Türkiye’nin Coğrafi Bölge Ayrımına Kültürel, Etimolojik, Etnolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım” başlığını taşıyan bu çalışmada amaç; Türkçe olmayan coğrafi bölge adlarının etimolojisini ortaya koymak, bunun daha çok Anadolu adı üzerinden kültürel, etnolojik, siyasi ve hatta pedagojik etki ve sonuçlarını dile getirmek, Türkiye’nin coğrafi bölge ayırım sürecine ve konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz birtakım akım ve çalışmalara eleştirel bir gözle bakabilmektir. Bu yapılırken; tarihi süreci, doküman analizini, nicel veriler vb. içeren karma yönetime başvurulmuştur. Çalışmanın yorumlanma aşamasında ise hermeneutikten yararlanılmıştır. Zira bu yöntem, antik Helen Dönemine kadar uzanan bir geçmişe sahiptir ve beşeri bilimlerin anlamayla birlikte yorumlama aşamasında sıkça kabul gören bir yöntemdir (Fırıncıoğulları, 2016, s. 37-38).

Trakya, Ege, Marmara, Asia Minor, Anatoli (Anadolu), Diyar-ı Rûm ve Türkiye Adlarının Etimolojisi

29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin ilanından sonra yaşadığımız ülke Türkiye Cumhuriyeti adını aldı. 2023 yılı itibarıyla hem bu ulusal adın, hem de cumhuriyetin 100. yılı kutlanmıştır. Devletin adı Türklerin yaşadığı yer anlamına gelen Türkiye olsa da özellikle yazım ve yayın alanında, televizyon ve radyo programlarında ülkenin Asya bölümü için Anadolu, Avrupa kesimi için ise Trakya istisnasız kullanılan adlar durumundadır. Ancak bu adlar Türkçe olmayıp, dilimize sonradan giren adlardır. Akdeniz ve Karadeniz dışında Türk toprakları için kullanılan ve geçmişte kullanılmış bazı adların etimolojisine bakıldığında bu durum açıkça görülecektir.

Trakya

Trakya, Türkiye coğrafi bölgeleri arasında bir bölge adı olmasa da etnik ve etimolojik farklılığıyla burada ele alınmayı hak etmektedir. Trakya adı antik dönemde yaşamış olan Traklardan kalan bir addır. Thraikes ya da Thracianların yaşadığı ülke anlamındadır. Trakya'nın ilk adı, antik dönemlerde "Thrace" olarak bilinmekteydi. Bu isim, bölgedeki ilk yerleşimciler olan Traklar tarafından verilmiştir. Thraikes, kelimesi etimolojik olarak Grekçe "gırtlak, soluk borusu" anlamına gelen "trachea" kelimesinden türetilmiştir ve bölgenin boğazlara yakın olmasıyla ilişkili olabilir. Kavram, insan ve hayvan anatomisinde günümüzde de kullanılmaktadır. Greklerin Thraikes adını verdiği kavim, MÖ II. bin yıldan itibaren Doğu ve Batı Trakya'nın hâkim halkı olmuştur. MÖ IV. yüzyılda yazan ve Sokrates'in öğrencisi olan Filozof Ksenophon (MÖ 431- ö. y. MÖ 354), Thrak ülkesinin Karadeniz Ereğlisi'ne kadar uzandığını bildirmektedir. Trakların kullandıkları kişi ve yer adlarından bir çeşit Hint-Avrupa dili konuştukları sonucuna varılmaktadır (Nişanyan, 2024). Diğer yandan Trakların Türk oldukları yönünde tezler de mevcuttur. Bu tezlerin çoğunda Trak kelimesi; Ural ve Altay dil ailesinden kelimelerle karşılaştırılarak Trak-Terek-Tur-ok-Etrak ve Türk kelimeleriyle özdeşleştirilmektedir. Tezlerde ileri sürülen bir diğer benzerlik de kültürel benzerliktir. Traklar da tıpkı Türkler gibi küçük yaşlarda ata binmeyi, at üstünde savaşmayı kılıç, ok ve mızrak kullanmayı öğrenen bir halktı. Bir Trak savaşçısı öldüğünde atı da kendisiyle gömülüyordu. Bu nedenle Traklar için at ve at kültürü hiç şüphesiz yaşamlarında çok önemli bir yere sahipti. Öyle ki Traklar da tıpkı Türkler gibi at üzerindeki hünerleri ve savaşçılıklarıyla antik çağda her bölgede büyük bir üne sahip olmuşlardı. Bununla birlikte MÖ VIII. yüzyılda Traklar, Erken Demir Çağı'na girmişler ve Novocherkassk kültür alanını oluşturmuşlardır. Novocherkassk kültürü, önceleri Trak ve Kimmerlerin, İskitlerin tarih sahnesindeki yerlerini almasıyla da bu üç halkın ortak kültürü olmuştur (Ünal, 2023). Dile getirilen isimdeki benzerlik ve İskitleri de kapsayan ortak kültürel değerler önemli olsa da Trakların etnik kökenini kanıtlamaya yeterli değildir. Buradan kesin sonuçlara ulaşılamayacağı, daha fazla bulguya gerek duyulduğu da açıktır.

Türkler, Rumeli Fatihî Süleyman Paşa (1316-1357)'nın 1352'de Çimbi (Çimpe) kalesini ele geçirmesiyle Trakya'da bir üs elde edinmiş, zaman içinde bölgeye bütünüyle hâkim olmuşlardır. Bu hâkimiyetle birlikte bölgeye önce Süleyman Paşa'ya atfen Paşaeli, daha sonra ise Rumeli adını vermişlerdir. Trakya adı ise XX. yüzyıl başlarında Batı etkisiyle tekrar benimsenmiştir. Trakya, batı ve doğu olmak üzere iki bölümden oluşur. Doğu Trakya, genel olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarını; Türk-Yunan sınırının batısında kalan kesim ise Batı Trakya'yı oluşturur. 1913'te Balkan Harbi sonrasında Türklerin kurduğu Batı Trakya Hükûmet-i Müstakillesi sınırlarına uygun bir taksimat yapıldığında Batı Trakya'nın bir

kısmı Yunanistan, bir kısmı ise Bulgaristan sınırları içinde kalmaktaydı. Ancak Lozan Antlaşması (1923)'nda sınırların yeniden belirlenmesiyle Batı Trakya, bütünüyle Yunan sınırları içinde kalmıştır (Halaçoğlu ve Eren, 1992, s. 144-147). Doğu Trakya ise bütünüyle Türk toprağıdır. Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarından İstanbul ve Çanakkale boğazlarına kadar olan alanı kapsayan Doğu Trakya'nın yüz ölçümü yaklaşık 24.760 km²'dir ve Türkiye'nin % 3'üne denk gelmektedir.

Aegea (Ege) Denizi

Aegea adı, etimolojik olarak Grekçedir ve mitolojik bir karakter olan Aegeus'a atfedilmektedir. Hikâyeye göre; Atina'da düzenlenen Panathenaia Bayramı'nda oğlu öldürülen Girit Kralı Minos, Atina Kralı Aegeus'tan, yarı boğa ve yarı insan olan Tanrı Minotaur'a yedi kız ve yedi erkek kurban adanmasını ister. Kral Aegeus ise buna izin vermez ve Tanrı Minotaur'u öldürmesi için oğlu Theseus'u gönderir. Oğlundan kralı öldürmesi durumunda, dönüşte gemisine beyaz yelken çekmesini ve uzaktan müjdeli haberi iletmesini ister. Görevi başarıyla tamamlayan oğul, dönerken yanlışlıkla siyah yelken açar. Yelkeni gören Kral Aegeus, oğlunun başarısız olduğunu ve öldürüldüğünü düşünür, evlat acısıyla kendini denize atarak intihar eder. Kral Aegeus'un kendini denize attığı yer Atina Körfezi'ydi. Bu olaya atfen körfez ve mücavir deniz alanları *Aegeus Pontos (Ege Denizi)* adıyla anılmaya başlar. Ancak Umar (1993)'a göre Ege adının kökeni Anadolu dillerinden biri olan Luvi dilinden gelmektedir ve Yunanca *Aigaion Pelagos* kelimesi, Luvi dilinde toprak anlamına gelen *Aia/İa* kelimesinden türetilmiştir (s. 219). Ege için *The Archipelago* (Adalar Denizi) adı da kullanılan adlardandır. Özey'e göre ise "Ege Denizi" adı geçmişi prehistorik çağlara uzanan ve etimolojisi bilinmeyen bir addır. Adın, oğlunu yitirdiğini sanmanın acısıyla kendisini kayalardan denize atan mitolojik Atikya Kralı Aigeus'un adından geldiğinin ileri sürülmesi sonradan yapılan bir yakıştırmadır" (Özey, 2001, s. 32).

Türkler, 1081 yılında Ege Denizi kıyılarına ulaşmıştır. Bu denize, Akdeniz'in bir devamı olduğu için başlangıçta ayrı bir ad verilmemiş olmakla birlikte sonradan üzerinde çok sayıda ada ve adacık bulunması nedeniyle *Adalar Denizi* adını vermişlerdir. Batı Türkiye'de 1308-1426 yılları arasında hüküm süren Aydınogulları Beyliği ve Osmanlı Devleti kaynaklarına göre de mezkûr denizin adı *Adalar Denizi*'dir. Piri Reis, 1519'da kaleme aldığı ünlü *Bahriye* adlı eserinde irili ufaklı binlerce adaya sahip bu deniz için Adalar Denizi adını kullanmıştır. Bahriye'de; "Şunu bilmek gerektir ki, Adalar Arası denen yere Erso Peloga derler. Biz buradaki adaları münasip olduğu şekilde anlattık" denmekte ve burada mevcut olan bütün adaları ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Benzer şekilde Kâtip Çelebi tarafından 1656'da yazılan *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l-Bihar* isimli eserde, denizin dile getirilen özelliğine atfen *Adalar Arası* adı kullanmıştır. Açıklamasında ise; Boğazdan dışarı Rumeli kıyıları Ece Ovası, Kavala,

Ayanoroz, Lonkoz, Kesendire, Selanik Körfezi, Koloz ve İstin körfezleri, Eğriboz, Atina ve Mora'dan Anadolu ve Menekşe Burnu ki Anadolu'dan Tekir Burnu nice ise Rumeli'nde bu da öyle köşeler ve geçit yeridir. Karadan denize girip Girit Adası'nın doğu batı uçları bu iki burunlar ucuna uzanıp öteki Akdeniz adalarının çoğu bu ortada bulunmaktadır. Bundan dolayı bu ortalığa "Adalar Arası derler" diye yazmaktadır. Atatürk'ün Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nden sonra verdiği emir, *Ordular! İlk Hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" biçimindedir. Atatürk'ün, *Nutuk* adlı eserinin 444. sayfasında bu emri; "Çünkü ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı" sözleriyle açıklamakta, Adalar Denizi yerine Akdeniz adını kullanmamaktadır. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 12. Maddesi'nde ise adalar, *Island of Eastern Mediterranean (Doğu Akdeniz Adaları)* adıyla zikredilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk defa Latin alfabesi ile 1931'de Tefeyyüz Kitaphanesi tarafından yayınlanan ve Mektep Haritaları Mürettibi Muallim Abdülkadir, Kuleli Askeri Lisesi Coğrafya Muallimi Kaymakam Mehmet Rüştü ve Kandilli Lisesi Muallimlerinden Hattat Süreyya tarafından hazırlanan Mükemmel Umumi Atlas'ta bu denizin adı Adalar Denizi olarak yazılmıştır (Akarı, 2005, s. 54). Ancak bu bilgilere rağmen I. Coğrafya Kongresi'nde denizin adı Ege, bu denize kıyısı olan bölge de Ege Bölgesi olarak kabul edilmiştir. İlerleyen satırlarda deniz ve bölge adı yeniden ele alınacaktır.

Marmara

Etimolojisi tam olarak bilinmeyen Marmara adı, Latince *marmor* ya da Grekçe *marmarostan* (μάρμαρον) gelmektedir ve her iki dilde de mermer (parlak taş) anlamını taşır. Mármaros adı başlangıçta Marmara Deniz'i için kullanılan bir ad değildi. Buradaki Marmara Adası için kullanılan bir addi ve adadaki zengin mermer yataklarına atfen bu ad verilmişti. Bir iç deniz olan Marmara Denizi'ne, önceleri Grekçe kökenli bir kelime olan Propontis (ön deniz) adı verilmişti. Bu ad etimolojik olarak; ön, önce anlamlarına gelen *pro* ve deniz anlamına gelen *pontis* kelimelerinin birleşiminden oluşmaktaydı. Greklerin bu adı, Marmara Denizi üzerinden Karadeniz'e açılmaları nedeniyle verdikleri düşünülmektedir. Sonraki dönemlerde Balıkesir iline bağlanan Marmara Adası'nın adı bu iç denizin genel adı durumuna gelmiştir. Marmor ya da marmaros adı Arapça ve Farsçaya marmar şekliyle geçmiş ve muhtemeldir ki Türkçeye de İslam kültür çevreleri üzerinden ulaşarak mermer şeklini almıştır. (Nişanyan, 2024). Türkçe olmayan Marmara adı, 1941 yılındaki I. Coğrafya Kongresi'nde, üzerinde tartışılmadan, pedagojik uygunluğu sorgulanmadan ve Türkçe alternatifler üretilmeden alınan kararlar gereği bölge adı olarak kabul edilmiştir. Adın neden hatalı ve neden pedagojik olmadığına ilerleyen satırlarda tekrar değinilecektir. Öneriler kısmında ise Marmara adı yerine getirilebilecek yeni adlar sunulacaktır.

Asia Minor ve Anadolu (Anadolu)

Asia Minor (Küçük Asya) adı geçmişten günümüze Türkiye'nin Asya kıtasındaki kesimine verilen bir addır. Ancak daha önce yalnızca Adalar denizine komşu bir alanın adyken bu adla anılan topraklar zamanla doğuya doğru genişlemiştir. Böylece bu ad; kıtanın o dönemde önce Büyük Asya (Asia Major)'nın yalnızca Sakarya, sonra da Kızılırmak nehirlerine kadar uzanan ve bir yarımada olan batı kesimini kapsayacak biçimde yayılmıştır. Ünlü İlk Çağ Coğrafyacısı Strabon'a göre, Samsun ile Tarsus Çayı ağzı (denize döküldüğü yer) arasında çekilecek bir hat yarımada'nın doğu sınırını oluşturmaktadır. XVIII. yüzyıla kadar batılı kaynakların ve haritaların büyük çoğunluğunda da sınır olarak bu hat kullanılmıştır. Anadolu adı ise Roma dönemi öncesinde bilinen ve kullanılan bir ad değildir. Yarımada'nın muhtelif kesimleri *Frigya*, *Lidya*, *Karya*, *Misya*, *Likya*, *Bitinya*, *Kapadokya* gibi farklı adlarla anılmıştır. Bu adlar, Eski Hitit çağından sonra, Roma hâkimiyeti öncesinde Küçük Asya'da yerleşen ve kökenleri oldukça karmaşık olan, zaman içinde bütünüyle yok olmuş kavimlere ait adlardan türetilmiştir. Roma egemenliğinde iken yarımada için Aşağı Asya (*Asiae Inferioris*) adı da kullanılmış, buna karşılık Asya'nın Anadolu yarımadası dışında kalan kesimleri de Yukarı Asya (*Asiae Superioris*) adıyla anılmıştır. Anadolu adı bütünüyle Bizans döneminde ortaya çıkmıştır. Bu ad, Bizanslıların *Güneş'in doğduğu yer* anlamında kullandığı ve kökeni Grekçe olan *anatoli* kelimesinden türemiştir. 610-641 yılları arasında Bizans tahtında olan İmparator Herakleios (575-641), Roma devrinin ve daha öncesinde kullanılan idarî bölümlerin hiçbirini benimsememiştir. Geleneksel hâle gelmiş olan yönetim ve ordu yapılanmasını kökten değiştirerek imparatorluğun Asya'daki topraklarını *thema* (*tema*, *kolordu*, *üs*, *mevzi*) adı verilen dört askeri bölgeye ayırmış, bunlara da *Obseikon*, *Optimaton*, *Bukkelarion*, *Anatolikon* gibi yeni adlar vermiştir. *Thema Anatolikon*'a bu adın verilmesinde Bizans ve Konstantinopolis'in doğusunda bulunması rol oynamıştır (Ostrogorsky, 1981, s. 90; Tuncel, 1991, s. 106-109). Temaların sayısı başlangıçta dört iken önce 14, devam eden süreçte 18 ve Türklerin Anadolu'yu fethinden hemen öncesinde ise yirmi bire çıkarılmıştır. Türkler, Anadolu akınlarını daha çok Anı Teması üzerinden yapmıştır (Yınanç, 2009, s. 32-34), (Şekil 1). Bizans'a göre Anatolikon idari bölgesi, VII. Konstantinos Porfirogennetos (912-959) döneminde; günümüzde kabaca İç Anadolu Bölgesi'nin güneybatı kesimini meydana getiriyordu. Eskişehir'in güneyinden başlamakta Konya'ya, buradan Batı ve Orta Toroslar'a kadar uzanmaktaydı (Şekil 1). Sonrasında bu tema adı Batılı eserlerde *Anatolia*, *Anatolie*, *Anatolien* biçiminde zikredildi. Bazı eser ve haritalarda da bütünüyle bozularak *Natolie* biçiminde ifade edildi. Tema adı, o dönemde yazılmış bazı Arapça eserlerin *en-Natulus* ve *en-Natus* olarak zikredilse de genel olarak Arap ve diğer Müslümanlar *Anatolia*'yı *Diyar-ı Rûm* (*Roma Memleketi*) olarak adlandırmıştır. *Anatolia* kelimesi; Türklerin *Diyar-ı Rûm*'a hâkim olmasıyla birlikte zaman içinde Türkçenin ses

uyumuna uygun hale getirilerek Anadolu biçimini almış ve bu biçimiyle dilimize yerleşmiştir.

Şekil 1

950’de Bizans’ta thema (kolordu) sistemi ve Anatolikon Thema’sı (Anonim)

Selçuklu Devleti, ele geçirilen Anadolu’da siyasi ve idari olarak teşkilatlanırken Bizans’tan farklı bir yol takip etmiştir. Bu farklı uygulamayla da Anadolu adı, idarî bir kavram olmaktan çıkarak coğrafi bir kavrama dönüşmüştür. Selçuklu Devleti dağıldıktan hemen sonra XIV. yüzyıl başlarında bölgeyi gezen Arap Seyyah İbn Battuta, *Diyar-ı Rûm’un* orta batı kesimini Anadolu olarak adlandırmıştır. Osmanlı Beyliği’nin bir devlet haline gelmesi ve Balkanlarda ilerlemesiyle 1362 yılında *Rumeli Beylerbeyliği (Eyaleti)* kurulmuştur. Devletin Küçük Asya’daki toprakları da I. Bayezid döneminde merkezi Ankara olan *Anadolu Beylerbeyliği (Eyaleti)* olarak teşkilâtlandırılmıştır (1393). II. Mehmet (Fâtih Sultan) döneminde eyaletin merkezi Kütahya’ya taşınmıştır. Eyaletin sınırları, Bizans dönemindeki *Thema Anatolikon* ile yer yer uyuşmakla birlikte ondan daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Eyalet, Kızılırmak nehrinin Kara Deniz’e döküldüğü yerden Antalya Körfezi’nin doğusundan çekilecek bir çizginin batısında kalan alanları kapsamaktaydı. Anadolu Beylerbeyliği XVI. yüzyıl sonlarına kadar on yedi sancaktı ve nüfusu 5.455.000’di. Bu nüfusun 5.410.000’i Türklerden, 45.000’i ise gayrimüslimlerden oluşuyordu. 1520-1535 tarihli tahrir kayıtlarına göre eyalet; 154 kent ve kasabaya, 160 kazaya, 12.527 köye, 1887 yörük cemaatine ve otuz yedi kaleye sahipti. Eyaletin, yüzyılın sonlarına doğru üç sancağın başka birimlere bağlanmasıyla on dört sancağı bulunmaktaydı (Varlık, 1991: 144-145; Tuncel, 1991: 106-109). Nişanyan’a ve Topraklı’ya göre Bursa, Eskişehir, Ankara, Çankırı, İzmit,

İzmir, Gebze, Uşak, Silifke, Teke, Menteşe, Kastamonu, Amasya Anadolu Beylerbeyliğine bağlı kentlerdi. Buna karşılık bugün onlarla birlikte anılan diğer üç kent; Karaman, Rum (Sivas) ve Adana eyaletleri ve bunların doğusunda kalan eyaletler hiçbir zaman Anadolu olarak adlandırılmamıştır (Nişanyan, Topraklı, 2024). 1841 yılında Anadolu Eyaleti kaldırılarak yerine vilâyet teşkilatı teşekkül ettirilmiştir. Bu uygulamayla birlikte Anadolu adı idarî bir birim adı olmaktan çıkmış, coğrafi bir ad olmuştur (Tuncel, 1991, s. 106-109).

Şekil 2

Kırmızı Ebe Türbesi, ayran Taşı ve Mermer kaide (Anonim)

Anadolu adı, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde genel anlamda kullanılmış olsa da adın etimolojik olarak Grekçe kaynaklı olması, bunu bilen Müslüman Türk aydını için her zaman bir rahatsızlık kaynağı da olmuştur. Özellikle cumhuriyetten sonra bu adın bir biçimde Türklerle ilişkilendirilmesi ve buna uygun destan, menkıbe, masal gibi kültürel unsurlarla desteklenen bir yapının oluşturulması, varsa bunların ortaya çıkarılması gerekliydi. Konunun araştırılmasıyla geçmişi XIII. yüzyıla atfedilen böyle bir menkıbe de bulundu. Menkıbenin kahramanı Kırmızı Ebe adındaki bir Türkmen kadın erendir. Olay Ankara'nın bir ilçesi olan Kızılcahamam (Yabanabad)'ın Taşlıca (Taşlı Şehler) köyünde geçer. Taşlıca, Horasan Erenleri veya Gazıyan-ı Rum'un merkezleri arasındadır. Köydeki Kırmızı Ebe Türbesi'nin yakınında yer alan ayran taşının yanına dikilen mermer kaide üzerine yazılan ve Anadolu adının kaynağı olduğuna inanılan menkıbe şu biçimdedir: Selçuklu Hakanı Alâeddin Keykubat (1192-1237), Başköy kalesinin fethi için sefere çıktığında yolu üzerinde olan Taşlıca köyünde mola verir. Köyde, yıllar önce gelip buraya yerleşen Bacıyan-ı Rum (Rum Bacıları) temsilcilerinden bir eren olan ve kocasını gazalarda şehit vermiş Kırmızı Ebe (Kırgız Ebe) ile yetim oğlu Oruç yaşamaktadır. Kırmızı Ebe, elinde bir helke (bakraç) ile sultanı ve Türk askerlerini karşılayarak ayran ikram eder. Yayıktaki yeni yayılmış (çalkanmış)

ayranı, oradaki taş yalağa boşaltır. Askerler de hem ayran içmek hem de kaplarını doldurmak için sıraya geçerler. Askerler hem ayranı içip hem de kırıbalarını doldurdıkları halde taş yalaktaki ayranda bir eksilme olmaz. Kırmızı Ebe askerlere, “Doldurun gazilerim, doldurun yiğitlerim” diye seslenir. Askerler de, “Doludur Ana, Ana Doludur” derler. Kırmızı Ebe doldurun yavrularım dedikçe askerler “Ana Dolu, ana dolu” diye tekrar ederler. Böylece Anadolu adı ortaya çıkar ve yaygınlaşarak kabul görür (Şekil 2), (Kaya, 2016).

Asia Minor’dan Türkiya (Türkiye)’ya

Büyük Selçuklu Devleti ve Bizans İmparatorluğu arasında 1071 yılında yapılan Malazgirt Meydan Savaşı’nı Selçukluların üstünlüğü ile sonuçlanmıştı. Böylece yeni bir yurt arayan Türkler, Küçük Asya’da fetih hareketlerine devam etmeye ve fethedilen yerlere yerleşmeye başladılar.

Türklerin 1071 sonrasında Anadolu’ya akın akın gelmeleriyle birlikte kırsal alanda, köylerde, kasaba ve kentlerde başlangıçta işleyen yapıyı yıkıcı müdahalelerde bulunmadıkları, daha çok fatih bir ulus olarak kendilerini ayrı konumlandıkları, vakurla hareket ettikleri ve yönettikleri bilinen bir durumdur. İki büyük kesimin arasındaki ahenkli işbirliği, gerçi bir kısım Türk araştırmacılarını, gerçeğin de üzerinde bir iyimserliğe sevk etmiştir. Bazı araştırmacıların zannettiği gibi güya Türkler asker ve çiftçi, Rumlar sanat erbabı ve tüccar olarak yepyeni bir işbirliği kurabilecek ve bu gelecekte de etkin olabilecektir. W.M. Ramsay gibilerin ileri sürdüğü, Türklerin Anadolu’daki üstün durumlarını daha geriye iten bu manzara, geçmiş yüzyıllara göre gerçek dışıdır. Çünkü bazı Türk araştırmacıların daha o dönemlerde, yani XI-XIII. yüzyıllarda var saydığı ahenkli işbirliği pek söz konusu değildir/olmamıştır. Zira bir ülkeye, bir mekâna yeni gelen bir ulusun, her şeyini kendisi getirmek, kendisi ortaya koymak zorundadır. Çünkü bu toprakları ele geçirip, burayı kendisi için yeniden düzenlemek, kültürünü nakşetmek arzu ve iddiasındadır. Böyle olunca Savaşçı Türklerle eski sakinlerin, yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlarını karşılayarak yardımcı olmaları söz konusu olamaz. Aksine Türkleri askeri ve ekonomik bakımdan daha büyük güçlük içine sokmaya çabalar, bu yeni Türk unsurun geldiği yere gitmesini sağlamak isterler. Bu bakışla, diyebiliriz ki Türkler 1071 sonrasında itibaren bu ülkedeki eski şartların tamamen dışında, kendilerine mahsus şartlar ortaya koymuşlardır. Bunu koymaya mecburdular (Baykara, 1996, s. 463).

Baykara’nın dile getirdiklerinin kanıtları da Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde mevcuttur. Büyük Selçuklu Devleti’nin dağılmasıyla kurulan devlet; bazı ekonomik ve sosyal sorunlarla zor bir dönemden geçmektedir. Türklüğün aleyhine seyreden tarihin bu zor dönemi ancak devletin dördüncü sultanı, Sultan I. Mesut (1116- 1155), tarafından başarıyla savuşturulmuş ve tekrar Türklüğün lehine döndürülmüştür. Çok akıllıca bir siyaset izleyen Sultan Mesut, Danışmentli Beyliği ile kurduğu ittifakı akıllıca kullanarak,

sultanı olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'ni savunabilecek ve koruyabilecek kadar güçlendirdi. Ancak Sultan Mesut da 1146 yılında Bizans ordusunun Konya'yı kuşatması, 1147-1148'deki II. Haçlı Seferi sırasında Alman ve Fransız ordularının tehdit ve tehlikesi ile mücadele etmek zorunda kaldı. Hem Bizans'ın, hem de Haçlı ordularının hedefi, Genç Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkarak Bizans topraklarındaki Türk varlığına tamamen son vermektir. Sultan Mesut, 1146 yılında, bu amaçla sefere çıkan ve üç önemli Selçuklu tahkimatını geçerek Konya'yı kuşatan Bizans İmparatoru Manuel'i, kentin önlerinde bozguna uğratmış, devleti ve ulusunu gereği gibi muhafaza etmiştir (Koca, 2008, s. 11).

Sultan Mesut, Alman Haçlı ordusunu aynı biçimde, Eskişehir önlerinde imha edencesine bozguna uğratarak, Fransız Haçlı ordusunu da büyük bir kuvvet olmaktan çıkaracak kadar yıpratarak hem kendi topraklarını hem de diğer İslâm ülkelerini büyük bir tehdit ve tehlikeden kurtarmıştır. Özetle ifade edilirse, I. Mesut, babası I. Kılıç Arslan gibi Bizans'a ve Haçlılara karşı Türk tarihinin en müstesna yurt savunmalarından birini gerçekleştirmiştir. Böylece bu eşsiz yurt savunmasıyla birlikte Bizans ve Avrupalı devletlere, Küçük Asya'nın artık bir Türk yurdu olduğu gerçeği kabul ve tescil ettirilmiştir. Nitekim Batılı tarihçiler, Friedrich Barbarossa'nın II. Haçlı Seferi'nde Türklerle dolu olarak gördükleri ve onların büyük bir çabayla savundukları Küçük Asya'yı, artık Turkhia, Turquia (Türkiye) adıyla anmaya başlamışlar ve haritalarında da öyle göstermişlerdir (1148), (Şekil 3). Diyar-ı Rûm'un bir Türk yurdu olduğunun Bizans tarafından da kabul edilmesini sağlayan olay ise Miryokefalon Zaferi'dir. 1176 yılındaki bu zaferle birlikte Bizans'ın, Türkleri Bizans Küçük Asya'sından sürüp çıkarma ümitleri bütünüyle sona ermiştir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Bizans, Türklerin Malazgirt zaferinden sonra 105 yıl boyunca beslediği Küçük Asya'yı Türklerin elinden geri alma umudunu, Miryokefalon bozgunundan sonra bütünüyle kaybetmiştir.

Avrupalı devletler gibi Bizans da bu yenilginin ardından Küçük Asya'nın bir Türk yurdu, adının da Türkia olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlamda Miryokefalon'da kazanılan zafer, Malazgirt Zaferi'nin kesin bir tescilidir (Sümer, 1960, s. 574-593; Turan, 1971, s. 196; Köymen, 1989, s. 371-379; Koca, 2008, s. 12).

Şekil 3

Marko Polo'nun hatıralarında anlattığı seyahat güzergâhında Türkomonıa ve Türkistan (1276-1291), (URL-7)

Türkia'dan Anotolia (Anadolu)'ya

1147-1148 yılları itibarıyla belirtildiği üzere artık Anadolu'nun adı Türklerin yurdu anlamındaki Türkiye olmuştur ve bu ad bizzat Batılılar tarafından verilmiş, yüzyıllar boyunca da böyle kullanılmıştır. Anadolu adının önce Selçuklular, ardından da Osmanlılar tarafından tekrar kullanılması ise her iki Türk devletinin çok uluslu yapıları yanında yıkma ve yok etme yerine mevcudu yaşatma ilkesini benimsemiş olmalarıyla açıklanabilir. Ancak her iki devletin böyle ilkeli yaklaşımda bulunmalarının yanında, Küçük Asya'yı 1071 Malazgirt Zaferi'yle birlikte yurt tutan, buraya Turkomenia/Türqia adının verilmesini sağlayan Türkmenler, bu yarımada'nın dağ, ova, ırmak, vadi, göl ve denizleri gibi tüm coğrafi birimlerine adlar verdiler, inşa ve imar faaliyetlerinde bulundular. Eskilerin bir kısmını muhafaza etseler de yeni köy, kasaba ve kentler kurarak günümüzde de mevcut olan muazzam bir kültürel yapı oluşturdular. Selçuklulardan sonra kurdukları Osmanlı Devleti'nin fütühatıyla birlikte batıda Viyana önlerine, doğuda Arap Yarımadası'na, güneyde Mısır'dan Fas'a kadar tüm Kuzey Afrika boyunca ilerlediler. Devlet, genişleyen topraklarıyla birlikte aynı zamanda çok uluslu bir yapı da kazandı. Bu yapı ancak dört yüzyıl sürdürülebildi. Güçlenen Batılı devletler karşısında yenilen ve toprak kaybetmeye başlayan, teknolojik gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı; askeri, ekonomik ve sosyal sorunlarla yüzleşmek zorunda kaldı. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali, Osmanlı Devleti için adeta sonun başlangıcı oldu. İhtilalle birlikte

milliyetçilik akımının yaygınlaşması, imparatorlukların parçalanmasına ve ulus devletlerin kuruluşuna giden süreci başlattı. Bir yandan bu akımdan etkilenen devlete tabi azınlıkların ayaklanmaları, diğer yandan Emperyalist Avrupa devletlerinin askeri ve diplomatik baskı ve başarılarıyla Osmanlı toprakları üzerinde yeni devletler kuruldu. Böylece Osmanlı Devleti dağılma sürecine girdi. Bu şartlar altında 30 Ekim 1914'te Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti, dört yıl süren savaşta Almanya ile birlikte yenik ilan edildi. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'yla da elinde kalan Paşaeli'ndeki topraklarının tamamının, Küçük Asya'daki topraklarının ise çok büyük bölümünün işgalini kabul etmek zorunda bırakıldı. Bu başarılarıyla Batılı devletler, 1071 Malazgirt yenilgisiyle başlayan ve yaklaşık 850 yıldır devam eden Türklerle hesaplaşmalarının kendileri lehine sonuçlanacağı hayaline kapıldılar. Onlara göre yapılacak tek bir iş kalmıştı. Bu da Türklerin ya geldikleri yere sürülmeleri ya da küçük bir toprak parçası üzerinde bütünüyle köleleştirilmeleri idi. Ancak Bu tahayyülleri kısa sürdü. Türk ulusu, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde XX. yüzyılın ilk çeyreğinde bir kurtuluş savaşı gerçekleştirdi ve ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti adında bir ulus devlet kurdu.

Türkleri Küçük Asya'dan kovma çalışmalarının son aşamasında belirtildiği üzere başarısız olan Batılı devletler, hayallerinden vazgeçmediler. Bunu farklı yol ve yöntemlerle gerçekleştirmek için sonraya ertelediler. Bu yol ve yöntemler arasında kontrolleri altında tuttukları ekonomi, bilim ve teknolojiyi yıkıcı amaçlar için kullanmak yanında etnik, dini ve mezhebi farklılıkları kullanarak kültürel yapıyı yozlaştırmak da yer almaktadır. Örneğin Türkiye'de yaklaşık bin yılda oluşturulan Türk kültürü yerine geçmiş (ölü) kültürlerin yer adlarının yeniden kullanılması ya da gündeme getirilmesiyle hem sözü edilen Batılı salıklerin ülke toprakları üzerindeki hevesleri canlı tutulmuş, hem de size bu topraklara sonradan geldiğiniz ve zamanı geldiğinde gitmeniz gerektiğini hatırlatılmış olacaktır/olur. Bilimsel çalışmalar kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerden biri olan ve 1941 yılında gerçekleştirilen I. Coğrafya Kongresi'nde Türk ülkesinin bölgelere ayrılması ve adlandırılmasının altında da böyle bir amaç olabilir. İlerleyen satırlarda daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olmakla birlikte bu kongrede, Türkiye toprakları, daha kolay incelenmek amacıyla bölgelere ayrılmıştır. Yabancı bilim insanı Herbert Louis ile birlikte Türk bilim insanlarının da bulunduğu komisyonda adeta bir reenkarnasyon yaşanmış, oluşturulan bölgelere Türkiye adı yerine Anadolu adı verilerek bu ad yeniden hortlatılmıştır. Çoğu Türkçe olmayan bölge adları, başlangıçta ilk ve ortaöğretim coğrafya dersi müfredatında ve ders kitaplarında, üniversitelerin coğrafya bölümlerinde, ilerleyen süreçte uzak yakın bilimsel çalışmalarda, hava durumu bültenlerinde ve her türden medya organında kullanılarak yaygınlaştırılmıştır. 2005 yılında Milli Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı tarafından kabul edilen yeni coğrafya müfredatıyla

Türkiye coğrafyasının coğrafi bölge taksimatına göre işlenişine son vermiştir. Ancak bölge adlarına göre kullanım, hava durumu bültenleri ve diğer medya ortamlarında devam etmektedir.

Özünde ülkeyi idari ya da bilimsel temelli bölgelere ayırma Osmanlı Devleti'ne ve Kâtip Çelebi'ye kadar uzanmaktadır. Kâtip Çelebi, dönemi itibarıyla Osmanlı ülkesini *Cihannüma (Dünyayı Gösteren)* adlı ünlü eserinde idari bölümlemeleri dikkate alarak taksim etmiştir. Daha sonra yerli yabancı birçok bilim insanı, Türkiye'yi bölgelere ayıran çalışmalar yapmıştır. Bunlar; Modern Coğrafya'nın ve Jeopolitiğin kurucuları arasında yer alan Alman Coğrafyacı Carl Ritter'in 1858, Fransız Coğrafyacı Vital Cuinet'in idari bölümlemeye uygun olarak 1890, Alman Coğrafyacı Evald Banse'nin antik dönem adlandırmalarını kullanarak oluşturduğu bölümlere ayırma 1915, Abdülkadir Sadi Kazancıoğlu'nun 1926, Danyal Bediz'in 1927, Ulrich Frey'in 1937'de oluşturduğu yedi bölgeli taksim ile Faik Sabri Duran'ın 1938'de Cumhuriyet Türkiye'siyle ilgili olan ve ülkenin doğal, beşeri ve ekonomik özelliklerini dikkate alarak oluşturduğu altı bölgeli ayırmadır (Yiğit, 2006, s. 34-35). Ülkeyi bölgelere taksim eden bu yerli ve yabancı coğrafyacıardan Faik Sabri Duran dışındaki diğerlerinin taksimatta Anadolu adını mutlaka kullandıkları görülür. Yabancı coğrafyacılar bir yana Duran dışındaki Türk coğrafyacıların Anadolu adındaki ısrarları, coğrafya öğretimi için gittikleri ülke ve ekollerle yakından ilgilidir. Yalnızca Duran'ın yaptığı bölümlere ayırma, Türk kültürüne uygun bir anlam taşımaktadır. Duran, bölgeleri adlandırırken Marmara ve şark adları dışında bütünüyle Türkçe ya da eskimiş olmakla birlikte şark gibi Türkçeleşmiş yer adları kullanmış ve Anadolu, Ege, Trakya adlarına yer vermemiştir (Şekil 4). Ancak daha önce sözü edildiği gibi asıl değişiklik 1941'deki I. Coğrafya Kongresi'nde yapılmıştır.

Şekil 4

F.S Duran'ın 1926'da belirlediği Türkiye Coğrafi Bölgeleri (Anonim)

Anadolu Adından Esinlenen Anadoluculuk Akımı ve Bazı Çalışmalar

Bizans dönemindeki sınırları daha önce verilen Anadolu adının, tüm yarımada'yı kapsayacak biçimde yaygınlaştırılmasından sonra, adın merkezde olduğu Anadoluculuk akımı ortaya çıkmıştır.

Anadoluculuk; siyasi, felsefi ve sosyolojik açımları bulunan bir düşünce akımıdır. Bu akım, Üç Tarz-ı Siyaset'in¹ geçerliliğini kaybettiği, siyasal ve zihinsel devrimlerin hızlı ve radikal biçimde gerçekleştirildiği bir süreçte doğmuştur. Anadolucu düşünüş, milliyetçiliği toprak üzerinden kurgulanıp hayali olmaktan uzak bir aksiyon haline getirmeye çalışmıştır. Mekânsal olarak Anadolu ile sınırlı bir milliyetçilik anlayışı ortaya koyarak genç cumhuriyete rehberlik etme arzusu içinde olmuştur. Bu bağlamda tarih, vatan, ulus, kimlik gibi kavramlar yeniden belirlenmiş ve tanımlanmıştır. Anadoluculuğun bütün yorumlarında Türk etnisitesi bir üst kimlik olarak kabul edilir. Anadolucular, kimlik arayışında jenealojik (soy bilimsel) araştırmaları reddetmiş ve etnik bir kimliğin mutlak hâkimiyetinden ziyade yerli bir kimliğin peşinde olmuştur. Bu nedenle ulusal birliği sağlamanın yolunu pozitivizmin etnik milliyetçiliğinde değil Bergson metafiziğinde aramıştır. Bu nedenle Bergsoncu yaklaşımdaki ruhi kuvvete dayalı yeni hayat hamlesi anlayışı Anadoluculuğun felsefi temelinde önemli bir yere sahiptir. Anadolucular, ulusal bağımsızlık mücadelesindeki başarıyı kemiyete (nicelik) karşı keyfiyete (nitelik) yani mekanik güçlere karşı Anadolu insanındaki yaratıcılığına bağlanmıştır (Hacısalihoğlu, 2023).

Anadoluculuk; milliyetçiliği, İslam'ı ve hümanizmi referans alan üç ana yorum (hizip) üzerinde gelişim göstermiştir. Milliyetçi Anadoluculuk, Anadolu'da yaşayan Türklerin dünyanın diğer kesimlerinde yaşayan Türklerden tarihsel ve kültürel olarak farklı bir kimliği temsil ettiğini varsaymıştır. Harsça (kültürce) müşterek olsalar da müşterek vatanda buluşamayanlar aynı ulustan sayılmamıştır. Ulusu oluşturabilmek için aynı toprak üzerinde, aynı tarih ve kültürel geçmişe sahip olunması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda 1071 öncesinde Türklerin konar-göçer yaşam sürdüğü, gerçek Türk kültürünün ve ulusunun ancak Anadolu'ya yerleşim ile oluştuğu tezi savunulmuştur. Arkaik Anadolu halkları bu kurgunun dışında tutulmuştur. Yahya Kemal Beyatlı, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yınanç, Remzi Oğuz Arık milliyetçi hizbin önde gelen isimleri olmuştur (Hacısalihoğlu, 2023).

¹ Üç Tarz-ı Siyaset, Yusuf Akçura tarafından ilk defa 1904'te Kahire'de Türk adlı gazetede yayımladığı ve bir tez niteliğinde kaleme aldığı makalesidir. Bu makalede müellif, "bir Osmanlı milleti oluşturmayı, İslam inancına dayalı bir devlet kurmayı ve ırk temelli bir Türk siyasal ulusçuluğu" oluşturmayı işlemiştir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük adını verdiği bu üç yaklaşım; "Üç Tarz-ı Siyaset" olarak adlandırılmıştır.

İslami motiflerle biçimlenen Anadolu yorum, coğrafyanın manevi gücüne vurgu yaparak yerleşik olmanın ırkı millete dönüştürdüğünü ileri sürmüştür. Üzerinde yaşanan toprağın sosyal normları biçimlendirdiğini, bu normların yansımasıyla oluşan ahlaki değerlerin ise mekânı kutsallaştırarak vatana dönüştürdüğünü savunmuştur. Bu yoruma göre Türk tarihi, 1071 sonrasında Anadolu'ya Müslüman kimliği ile gelip yerleşen Türkmenlerle başlatılmıştır. Milliyetçilik; din ve gelenek ekseninde yorumlanarak muhafazakâr bir eğilim ortaya konulmuştur. Bu hizbin öncülerinden olan Nurettin Topçu; Anadoluculuğu, Hareket dergisindeki yazılarında zaman zaman Marksist analiz yöntemleriyle harmanlayarak İslami bir bakışla yorumlamıştır (Hacısalihoglu, 2023).

Hümanist yorumda ise en eskiden şimdiye, Anadolu'da hayat bulmuş bütün toplumların Anadolu medeniyetinin bir parçası olduğu ileri sürülmüştür. Mavi Anadoluculuk adı da verilen bu yorumda etnik ve dinsel birlikteliklerin üzerinde Anadolu insanını merkeze alan ayrık bir ulus tasarımı ortaya konulmuştur. Türk tarihinin ve kültürünün kökenlerinin sadece Anadolu'da aranması gerektiği fikri savunulmuştur. Anadolu'ya gelen Türklerin yerli halk ile kaynaşarak Anadolulu olup başka türlü bir Türk ve Müslüman olduğu kabul edilmiştir. Böylece Anadolu'nun tarihsel ve kültürel zenginliği üzerinden bir yurttaş ulusçuluğu yaratılmaya çalışılmıştır. Cevat Şakir Kabaağaçlı, Azra Erhat, Sabahattin Eyuboğlu, Vedat Günyol, Nurullah Ataç, Melih Cevdet Anday hizbin başlıca temsilcileridir (Hacısalihoglu, 2023).

Günümüzde özellikle siyasi platformlarda özünden uzaklaştırılan bir harekete dönüşen Anadoluculuk, aynı zamanda üç hizbiyle birlikte akademik çalışmalara (yüksek lisans, doktora, makale vb.) konu olmaktadır. Bu çalışmaların bazıları hizbin temsilcilerinin mezkûr konu hakkındaki görüş ve çalışmalarını ve çıkardığı dergileri içermektedir. Çetin'de olduğu gibi bazıları; “herhangi bir siyasi, felsefi ya da kültürel akımı ve temsilcilerini taraf olarak tanıtmayı, ön plana çıkarmayı amaç edinmeden geç Osmanlı erken Cumhuriyet dönemi (1920-1940) gibi Anadoluculuk akımına bağlı gelişme göstermiş coğrafya literatürünü ortaya koyma çabasıdır” (Çetin, 2020, s. 71). Yazan ve diğerleri tarafından kaleme alınan bazıları ise hizbin ve temsilcilerinin amaçları ve görüşleri dışında bir mecraya taşınarak ele alınmaktadır. Bu kesim daha çok hümanizmin ve retoriğin gölgesinde, doğrudan söylenmesi endişeye neden olan/olabilecek ve başka yapılar tarafından kullanılabilir; bulanık, kafa karıştırıcı düşüncelerini hizbe ve temsilcilerine atfederek dolaylı yoldan açıklamaktadırlar. Örneğin yakın zamanda yapılan ve tutarsızlıklarla dolu bu çalışmalardan birinin özetinde, çalışmanın amaçları arasında Mavi Anadoluculuğun Türkiye'deki kimlik temelli çatışma ortamını sonlandırabileceği belirtilmektedir. Çalışmanın hemen başında, eserlerinde yer yer Türk karşıtlığı ile de bilinen Amin (Emin) Maalouf'a atıfta bulunmaktadır. Mısırlı bir Türk anne ve Arap kökenli Hristiyan bir babanın çocuğu olarak Lübnan'da doğan Maalouf'un,

ailecek Fransa'ya göç etmelerinin ardından burada yaşadıkları kültürel dışlanmışlığın sonrasında “Lübnanlı bir Fransız'ım” sözü öne çıkarılmaktadır. İlerleyen satırlarda Kemalizm'e değinilmekte ve bu anlayışın Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Batı'nın emperyalist hedeflerine karşı koyduğu, başarıya ulaşmasının ardından da Batıyı örnek aldığı belirtilerek sanki bir yaklaşım tutarsızlığının varlığı üzerinde durulmaktadır. Emperyalist Batı ve Medeni Batı arasındaki ayrımın ancak Mavi Anadolucular tarafından doğru bir biçimde anlaşıldığı Eyüpoğlu'ndan yapılan alıntılarla dile getirilmekte, böylece Kemalizm ile Mavi Anadoluculuğu çatıştırmaktadır (Yazan, vd., 2024, s. 169, 170, 174, 175, 176, 178, 179).

Çalışmanın müellifleri ilerleyen satırlarda; Law, Latour, Zielke'ye yaptıkları atıflarla Anadolu'nun burada yaşayanları biçimlendirici bir fail olduğu vurgusu yapmaktadır. Bununla tezlerini desteklemek için coğrafya biliminde yüz yılı aşkın bir süredir şiddetle eleştirilen, bu nedenle zaman içinde neredeyse bütünüyle reddedilen ve tarihî bir yanılsama olan determinist paradigmanın gölgesine sığınmakta, determinizme kendi tabirleriyle Anadolu nezdinde paravan bir fail olarak başvurmaktadırlar. Çalışmanın genelinde ise coğrafi imgelem olarak toprağın (hâkimiyet alanı olan mekânın yani teritorinin), üzerinde yaşayanlarca, farklı bakış açıları altında zaman içinde yeniden ve yeniden yorumlandığı, anlamlandırıldığı belirtilmektedir (Yazan, vd., 2024, s. 169, 170, 174, 175, 176, 178, 179). Bunu da müellifler, adeta kendileri tarafından yapılan yeni bir keşif, insanın yaptığı yeni bir uygulama ve yeni bir yöntemmiş gibi sunmaktadırlar. Oysa insan var olduğu günden beri yaşamındaki somut ve soyut, bilinen ve bilinmeyen, görünen ve görünmeyen şeylere bunu yapmakta, anlam yüklemekte, kavramsallaştırmakta ve gerekçelendirmektedir. Böylece geçmişten günümüze yaşamında yer eden şeyleri önem sırasına göre derecelendirmektedir. Dile getirilen şeylere yüklenen anlam, önem, sıralama ve gerekçelendirme elbette ki yaşamın olağan ya da olağanüstü seyri ve zaman içinde değişmekte, dönüşmekte, genişlemekte hatta bütünüyle ortadan kalkabilmektedir. Mekân ya da teritori de bunun dışında düşünülemez. Zira konu, felsefi olarak da binlerce yıldır üzerinde yazılan çizilen bir konudur. Örneğin Farabi'ye göre şey, dış dünyada var olanı da olmayanı da kapsar. Ona göre;

“Bilinmesi gerekir ki, bu harflerle sorulan şeylerin çoğu ve bunlarda cevap olarak kullanılması gerekenler, filozoflar tarafından o harflerin ismiyle veya o harflerden türeyenlerin ismiyle adlandırılmışlardır. *Metâ* (ne zaman) harfi kullanıldığında ona cevap olabileceklerin hepsini *metâ* lafzıyla adlandırır. *Eyne* (nerede) sorusuna cevap olarak söylenenleri *eyne* lafzıyla adlandırır. *Keyfe* (nasıl) sorusuna cevap olarak söylenenleri, *keyfe* ve *keyfiyyet* (nitelik) lafzıyla adlandırır. Aynı şekilde *kem* (nice) sorusunda cevap olarak söylenenleri *kem* ve *kemmiyyet* (nicelik) lafzıyla adlandırır. *Eyyü*

(hangi) sorusunda cevap olarak söylenenleri *eyyü* lafzıyla adlandırır. *Mâ* (nedir) sorusunda cevap olarak söyleneni, *mâ* ve mahiyet lafzıyla adlandırır. Fakat filozoflar, *hel* (mi) harfinde cevap olabileni, *hel* harfiyle adlandırmazlar ve fakat “*inne's-şey*” (şeyin varlığı) olarak adlandırır. Bir lafzın delalet ettiği ve işaret edilen bu şeylerden birinin nitelendiği her anlama kategori adını veriyoruz. Kategorilerin bir kısmı, işaret edilen bu şeyin ne olduğunu (mahiyetini), bir kısmı nice olduğunu (niceliğini), bir kısmı nasıl olduğunu (niteliğini), bir kısmı nerede olduğunu, bir kısmı ne zaman olduğunu veya geçmişte olduğunu ya da gelecekte olacağını (zaman), bir kısmı göreliliğini (görelilik), bir kısmı onun konumlandırıldığını ve bir konumu olduğunu (konum), bir kısmı onun yüzeyinde onu çevreleyen bir şeyin bulunduğunu (mekân), bir kısmı etkilendiğini ve bir kısmı da etkilediğini bildirir” (Farabi, 2008, s. 3-4).

Çalışma, okuru hatalı çıkarımlara yönlendiren tutarsızlıklarla doludur. Bu haliyle okurun doğru bilgilendirilmeye gereksinimi vardır ve yukarıda dile getirilen bazı tutarsızlıklar ayrıca yanıtlanmalıdır. Bunlardan ilki olan hümanizm, XIV. ve XVI. yüzyıllar arasında Batı’da doğmuş ve burada yaygınlaşmış bir felsefi ve edebi akımdır. Batı kültür çevrelerinin bir üretimidir ve Batı’ya hastır. Zira Batı, kendi kültür çevrelerince üretilen kültürel değerlerin başkaları tarafından kullanılması konusunda son derece kibirli, tutucu ve kıskançtır. Bu nedenle demokrasi, insan hakları, hümanizm, adalet gibi kavramların diğerleri için bir anlam ve önem taşımadığı ve bunlara layık olmadıkları görüşündedir. Dile getirilen kavramlar, coğrafi keşiflerle ele geçirdikleri ve yok ettikleri Kuzey ve Güney Amerika halkları; Avustralya yerlileri; Berlin Konferansı sonrasında güya adil olarak paylaşıp % 92’sini işgal ettikleri, sömürdükleri, köleleştirdikleri Afrika (30.370.000 km²) ile dünyanın geri kalanı için önemsizdir. Hiçbir zaman da uygulanmamıştır (Tanrıku, 2017: s. 258). Ancak bu paradigmlar, Batılı olmayan her kesim için şekere batırılmış emzik misali bir kandırmaca olarak servise sunulmuş ve serviste tutulmuştur. Müelliflerce, çalışmadaki hümanist yaklaşımdan kast edilenin Anadolucu yaklaşımın Mavi Anadoluculuk dâhil diğer hiziplerinde de mevcut olan bir Türk hümanizmidir ve konu yanlış anlaşılmıştır savunması yapılabilirse de bunun böyle olduğunu kanıtlayacak hiçbir delil yoktur. Zira Mavi Anadolucuların milli kimlik tanımlarında, evrensel modernite ve hümanizm değerlerini kabul etmeleriyle birlikte, bu değerleri Anadolu’ya özgü yerel/folklorik unsurlarla birleştirerek formüle ettikleri görülmüştür. Bu formülle de modern Türk kimliğini, hümanizmin gerçek kaynağı olarak gördükleri Anadolu hümanizmine bağlı olarak tanımlarken; bu kimliğin Türk Rönesansı ile gerçekleştirilebileceğini savunmaktadırlar (Yıldırım, 2012, s. 226, 234, 235, 256). Diğer bir ifadeyle Mavi Anadolucularca da Anadolu’ya gelen Türklerin yerli halkla kaynaşarak Anadolulu olup başka türlü bir Türk ve Müslüman olduğu kabul edilmiştir ve merkezinde yine Türk vardır (Hacısalıhoğlu, 2023).

Tutarsızlıkların ikincisi, çalışmanın bütünüyle retoriksel oluşudur. Türkçe söylev, hitabet; Arapça belagat ve Latince rhetorica/retorik olan kelimenin kullanımı Platon'a kadar gider ve Antik Çağda dili ikna edici tarzda kullanma sanatı olarak tanımlanmıştır. Ancak retorik, günümüzde sözcüklerin etkileyici ve ikna edici bir tarzda kullanıldığı edebi yazı veya konuşmaları ifade etmekten daha çok; bir samimiyetsizlik, bir abartı ima eder biçimde, gösterişli ya da süslenmiş kelimelerden oluşan ifade anlamında da kullanılmaktadır (Tanrıkulu, 2019, s. 1471) ki çalışmanın bütününde de bu durum hissedilmektedir.

Çalışmanın bir diğer tutarsızlığı daha önce kısaca değinilen, Kemalizm'in hem Batı emperyalizmi ile mücadele eden hem de Batı'yı örnek alan, kendi içinde çelişkili bir akımmış gibi sunulmasıdır. Onlara göre Batı medeniyeti, köklerinin bulunduğu Anadolu ve Yunan medeniyetleri üzerinde inşa edilmiştir. Bu nedenle Batı'ya gitmek yerine Batı'yı kendinde bulmaya çalışılmalıdır (Yıldırım, 2012, s. 246). Durum Kemalistler tarafından doğru okunamamıştır, doğru okuma ve yorumlamayı ise ancak Mavi Anadolucular yapmıştır gibi ifadeler gerçeklikten uzaktır. Oysa Kemalizm başlangıçta reel politik² duruma uygun hareket etmiştir ve bu tutum dönem itibarıyla bir zorunluluktur. Örnek alınacak medeniyeti ve köklerini Anadolu'da aramak gibi ikinci bir seçenek ne gündemdedir, ne de boşa harcanacak zaman vardır. Reel politik durum günümüzde de devam etmektedir. Öyle olmasaydı mecrasından uzaklaştırılan mezkûr akım çözüm için öne sürülemez ve hala güya nitelikli insan yetiştirmek için Batı üniversitelerine öğrenci gönderilmezdi. Diğer yandan iddia edilenin aksine Kemalizm, Batı'nın emperyalist eylem ve uygulamalarını örnek almamış, bilim ve teknikle temsil ettiği muasır (çağdaş, güncel) medeniyet seviyesini örnek almıştır. Bunu da Mustafa Kemal Atatürk 10. Yıl Nutku'nda "Yurdumuzu dünyanın en mamur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü, muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" (Atatürk, 1933, s. 6). Sözleriyle herkesin anlayabileceği bir dille ifade etmiştir. Genel bir bilinirliğe sahip olan bu sözler ve 10. Yıl Nutku'na rağmen sunumun çalışmadaki gibi yapılmasıyla hedeflenen amaç nedir? Bu soru okur tarafından elbette ki en doğru biçimde yanıtlanacaktır.

Çalışmada ayrıca yanıtlanması gereken tutarsızlıklar arasında Mavi Anadolucu hizbin önde gelen temsilcisi Kabağağaçlı'dan alıntılanan bir pasajda, özetle Roma İmparatoru Augustos zamanında yapılan nüfus sayımında Anadolu'da on altı milyon Romalının yaşadığı, sonradan gelen Türklerin ancak bir iki milyon olduğu, bunların da kalabalık Roma nüfusu içerisine karıştıkları belirtilmekte, genç ve savaşçı olan Türklerin Bizans'a

² Real politik ya da Türkçeye girdiği şekliyle reel politik, herhangi bir ideal veya kurama bağlı olmaksızın bütünüyle mevcut gerçeklerle uyum içinde belirlenen hedeflere en kısa zaman ve yolla ulaşmaya çalışmak anlamındadır.

kolayca üstün geldiği vurgulanmaktadır. Öyle ki Anadolu'daki halkların kaynaşması yemeğin içindeki şeker ve tuzun erimesine benzetilmekte ve kaybolmadan kalıcı bir iz ve tat bıraktığından söz edilmektedir. Bu açıklamanın hemen öncesinde ise Osmanlının geleneksel unsurlarından olan ve yemeğin içinde erimiş tuz ve şekerle betimlenen Rum, Bulgar, Ermeni ve Arapların I. Dünya Savaşı öncesi, sırası ve hatta sonrasında erimiş başka bir unsur olan Türklere karşı bağımsızlık mücadelesine giriştiklerine değinilmektedir. Bu mücadele öyle kanlı olmuştur ki acıları daha dün gibi tazedir. Adı geçen etnik unsurların Türklere karşı ihanet, işgal ve katliamlarının kanıtları arşiv kayıtlarında mevcuttur ve burada bunlara değinilmeyecektir.³ Hani kaynaşılmıştı? Buradan çıkarılacak sonuç, Türklerin hoşgörü ortamında varlıklarını sürdüren bu unsurlarla Kabağağaçlı'nın söylediği ve müelliflerce de kaynaşmaya delil olarak sunulan sözlerin gerçeği yansıtmadığı ve bilimsel olarak bir öneminin olmadığıdır. Diğer yandan burada ifade edilenlerin bilimsel olmadığına kanıtlarından biri de birbirinden tamamen farklı kimyasal süreçler olan erime ve çözünme kavramlarının hem Kabağağaçlı, hem de mezkûr bilimsel çalışmanın (?) müelliflerince bilinmemesidir. Zira tuz erimez, çözünür.⁴

Genç ve savaşçı olan Türklerin Bizans'a kolayca üstün gelmesi ise üzerinde durulması gereken başka bir trajikomik durumdur ve bu durum hem coğrafya hem de tarih bilmemenin bir sonucudur. Zira bugün üzerinde yaşadığımız bu toprakların vatan yapılması hiç de kolay olmamıştır/olmadı. Özellikle Oğuz/Türkmenler, uzun ve badireli yollardan geçerek Anadolu'ya ulaştılar; burada kalıcı olabilmek için de Rum, Ermeni, Gürcü, Moğol ve Haçlılara karşı büyük mücadeleler verdiler (Kaya, 2014, s. 212). Yüzyıllar boyunca süren bu gayretler sonucu Anadolu, Urfalı Mateous'un ifade ettiği gibi “ rüzgâr gibi uçan atlar üstünde uzun saçlı, yaylı ve mızraklı...” (Urfalı Mateous, 2000, s. 48) Türkler tarafından Türk yurdu haline getirildi. Diğer bir ifadeyle Küçük Asya'nın fethi uzun süren aşamalardan sonra tamamlanmıştır. Köymen'e göre bu aşamalar kronolojik olarak üçe ayrılmaktadır; Küçük Asya'ya ilk girişlerden oluşan Türkmen akınları birinci safha, Büyük Selçuklu ordusunun yaptığı planlı fetihler ikinci safha, Küçük Asya'da kurulan ilk beyliklerin fetih çalışmaları da üçüncü safhadır (Köymen, 1961, s. 89-91). Burada Küçük Asya'nın Türkleşmesinde Sümer, Asur, Hitit, Etrüsk, İskit, Sabar, Hun, Kuman, Kıpçak ve Uzlari bir kenara bırakıp konuyu okurun zihninde de somutlaştırmak için yalnızca XI. yüzyıl

³ Katliamlara bir örnek için bkz: Örenç, A. F. (2011) Yunanistan'ın Bağımsızlık Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri. *Uluslararası suçlar ve Tarih*. S. 11. s. 5-32.; S. R. Sonyel. (1998). Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler. *Belleten*, C. 62., S. 233, s. 107-120. Bkz. Tripoliçe Katliamı (1821).

⁴ Erime, katı haldeki bir maddenin ısı alarak sıvı hale geçmesidir. Metaller ve buz ısıtıldığında erir. Çözünme ise tuz ve şeker gibi maddelerin bir çözücü (su, asit vb.) içinde homojen bir şekilde dağılarak çözelti oluşturmalarıdır.

ve sonrası gerçekleşen önemli birkaç olayın yılını vermek yeterli olacaktır. Bunlar; Çağrı ve Tuğrul beylerin Anadolu Seferlerinin başlaması 1016, Pasinler Savaşı (1048), Malazgirt Zaferi (1071) ve Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti, Miryokefalon Savaşı ve Anadolu'dan Türklerin atılamayacağını Bizans tarafından kabulü (1176), Anadolu üzerinden yapılan I. Haçlı Seferi (1096), II. Haçlı Seferi (1147), III. Haçlı Seferi (1189), IV. Haçlı Seferi (1202).⁵ Köseadağ Savaşı ve Moğol işgali (1243), Moğol istilasının sona ermesi (1335), Ankara Savaşı ve bozgunu, Beylikler dönemi (1402-1408), İstanbul'un Fethi ve Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans İmparatorluğu)'nun yıkılışı (1453), Trabzon'un fethi ve Pontus Rum Devletinin yıkılışı (1461), Safevilerle yapılan ve zaferle sonuçlanan Çaldıran Savaşı (1514) ve Turnadağ Savaşı ile Yavuz Sultan Selim'in bağımsız son Türkmen beyliği olan Dulkadirli Beyliği'ne son vermesiyle Küçük Asya'da Türk siyasi birliğinin sağlanması (1515). Görüldüğü üzere Türkiye'nin kesin bir biçimde ve tek parça halinde Türk yurdu olması 500 yıllık bir sürede gerçekleşmiş ve çok zor olmuştur. Bu sürede genç yaşlı, kadın erkek milyonlarca Türk, Küçük Asya'yı vatan yapmak ve gelecek nesiller için böyle kalmasını sağlamak adına savaşlarda, istilalarda, katliamlarda yaşamını kaybetmiştir. Sözün özü, dile getirilen süre ve tüm yaşananlar; öncesinde sürgünde ve sonrasında ise bir sakin olarak Bodrum'un Turkuaz renkli sularında gün batımını seyrederken kolay görülebilir ancak gerçek, bunun tam tersidir.

Roma İmparatoru Augustos zamanında yapılan nüfus sayımına ve buna göre Anadolu'da on altı milyon Romalının yaşadığı, sonradan gelen Türklerin ancak bir iki milyon olduğu yönündeki açıklamaya gelince; bu da yine tarih ve coğrafya bilmeden yapılan bir açıklamadır. Sayımın nasıl yapıldığı ve sonuçlarının şüpheli olduğu tartışmalarının uzağında, öncelikle gelen Türk nüfusunun ne kadar olduğuna karar verilmelidir. Zira verilen Türk sayısı arasında %100 farklılık vardır. Sonuç da muhtemeldir ki Türklerin bir milyon kabul edilmesiyle farklı; iki milyon kabul edilmesiyle de farklı olacaktır. Dile getirilen sayılarla Bizans nüfusu yanında, fetih sonrası gelenlerin azlığı belirtilmek istenmişse durum iyice saçma bir boyut kazanacaktır. Şöyle ki eğer gelen Türkler gerçekten bir iki milyon (?) ise ve eğer bu kadar azken Bizans'a kolaylıkla galip gelmiş ve on altı milyon Romalı nüfusu zaman içinde dönüştürüp iddia edildiği üzere Türkleştirmiş ise Türkler doğüstü yeteneklere sahip olmalıydılar. Böyle olmadığına göre bu açıklamanın bilimsel bir değeri yoktur. Bilimsel olmadığını, dönemin Küçük Asya'sındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya kısaca bakmak da ortaya koyacaktır.

⁵ Haçlı Seferleri için bkz., Tyerman, C. (2024), Haçlıların Dünyası (Çev. D.M. Demir). Kronik Kitap; Richard, J. (2022). Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Ö. Özdemir). Selenge Yayınları.; ---. (2012). Dünya Savaş Tarihi, Haçlı Seferleri. Cilt V. TİMAŞ Yayınları; <https://belleten.gov.tr/tam-metin/2028/tur>

Türk fütihat hareketinin Anadolu'yu vatan tutmaya yöneldiği sırada Anadolu, nüfusunu kaybetmiş ve harabeye dönmüş bir coğrafya durumundadır. Günümüzde dahi o devirden pek çok harabe şehirlerin kalıntıları mevcuttur. Bunda bilhassa VI. yüzyıl ve XI. yüzyıllar arasında tam beş yüz yıl süren Sasani-Bizans mücadeleleri etkili olmuştur. Bu çatışma Anadolu'nun nüfusunun azalmasına sebep olmuş, aynı zamanda köy ve kasaba hayatını da yok etmiştir. Çünkü köy ve kasabalar devamlı surette Anadolu'ya giren Sasani orduları tarafından yağma ve tahrip edildiği için her şeyden önce hayat emniyetinin bulunmadığı yerler haline gelmişti. Zira karşı koyan öldürülüyor, kaçabilen kalelere ve mahfuz yerlere sığınıyor, geri kalan da esir olarak alınıp götürülüyordu. Daha sonra Sasani İmparatorluğu'na son veren İslâm ordularının, Emeviler ve Abbasiler devrelerinde cihat gayesiyle Anadolu'ya girdiklerini görmekteyiz. Dolayısıyla bundan böyle Anadolu, İslâm ordularının gaza sahası haline girecektir. Bizans İmparatorluğu ile İslâm Devleti arasındaki hudut Toros Dağları idi. Toroslar boyunca teşekkül eden "İslâm Sugur Teşkilatı," bir uç beyliği gibi çalışıyordu. Her bahar İslâm memleketlerinden akıp gelen mücahitler, askeri harekâtın ağırlık merkezi Tarsus ve Malatya olmak üzere, Bizans üzerine tertip edilen seferlere iştirak ediyorlardı. Hatta İslâm orduları, zaman zaman İstanbul'u bile kuşatarak Bizanslılara korkulu günler yaşatmaktaydılar. Bu seferler ve akınlar anında surlarla çevrili şehirler kendilerini kısmen koruyabilmişlerse de köy ve kasabaların boşalması, Anadolu'yu ıssız ve terk edilmiş ülke haline getirmişti. Türk fütihatının arifesinde, Anadolu'da ancak şehirlerde yaşayabilmekte olan mahdud miktardaki nüfusun etnik durumunu verecek olursak, Anadolu'nun doğusunda Ermeniler, batısında ise Rumlar oturmaktaydılar (...). Şimdi bu durum muvacehesinde fetihten sonraki Anadolu'da Türkler ve azınlıkların miktarını tespit etmeye çalışalım: Memleketimizde 20-25 sene öncesine gelinceye kadar şehir nüfusunun umum nüfus nispeti % 20'yi geçmediği bilinen bir hakikattir. Bu ölçüyü fetihten sonraki Anadolu'ya tatbik edecek olursak yaklaşık bir neticeye varabiliriz. Ancak şehir ahalişi durumunda görülen Ermeni ve Rumlar, en fazla bir tahmin ile şehir nüfusunun %50'sini teşkil etmekteydi. Köy ve kasaba nüfusunun % 100'e yakınının zaten Türklerden meydana geldiğini söylemiştik. Bu açık değerlendirme sonunda Anadolu nüfusunun % 90'ının Türklerden, geri kalan % 10'unun ise azınlık durumundaki Ermeni ve Rumlardan müteşekkil olduğunu buluruz. (Kafalı, 1996, s. 15).

Çalışmadaki tutarsızlıklar arasında Türk devletinin ve Türklerin Küçük Asya'nın kadim geçmişini sahiplenmediklerinin, kültürel etkileşimi reddettiklerinin iması yapılmakta ve Türkçeye geçmiş birkaç Yunanca kelime, hizbin öncülerinden yapılan nakille örnek olarak verilmektedir. Oysa Türk devlet anlayışında ve özellikle imparatorluk yapılarında, üzerinde kuruldukları ya da fethettikleri kadim devletlerin mirasını devralma, onların devamı imiş gibi hüküm sürme anlayışı benimsenmiştir. Bunun temel nedeni

Türk devlet anlayışının yıkma değil yapma, tahrip etme değil tamir etme evrensel ilkesine sahip olmasıdır. Ayrıca evlilikler yoluyla kurulan akrabalık bağları da devlet yönetimine mirasçı olmada önemli bir uygulamadır. Örneğin 1324 ile 1362 yılları arasında saltanat süren Orhan Gazi döneminde Bizans, iki imparator tarafından yönetilmekteydi. Bunlardan Kantakuzen Trakya'ya, V. Ioannis Paleolog ise İstanbul'a ve Bizans'ın doğu topraklarına hükmetmekte, zaman zaman aralarında taht kavgası yaşanmaktaydı. Diğer taraftan bu iki imparator birbirlerine üstünlük kurmak için dış ittifak arayışları içerisine giriyorlardı. Bu esnada Mora ve Teselya (Tesalya)'da hâkimiyetini iyice kuvvetlendirerek İstanbul tahtına göz koyan Kantakuzen, Orhan Bey'in yardımını talep etmişti. Bir ittifak kurmak için de kızı Theodora'yı Orhan Bey ile evlendirdi. Hemen sonrasında Orhan Bey, Kantakuzen'e 1347'de destek vererek kendisinin V. Ioannis Paleolog ile birlikte İstanbul'da ortak imparator ilan edilmesini sağladı (İnalçık, 2010, s. 107-108). Böylece Osmanlılar Bizans tahtının da meşru mirasçısı durumuna gelmiştir. Diğer yandan Türkler, fethettikleri yerlerin halkına, hukuki olarak *istimalet* kavramıyla ifade edilen bir uygulamayla *eman* (himaye edilme) veriyor, böylece halk yerlerinde bırakılarak güven sağlanıyor, ekonomik, sosyal ve belirli alanlarda ortak kültürel uygulamaların hayata geçirilmesiyle onların yeni yöneticilerine tabi olabilmesi kolaylaştırılıyordu. İstanbul'un fethi sonrasında da olan budur. Fatih Sultan Mehmet Han da diğer unvanlarının yanında Roma İmparatorluğu'nun devamı olan Bizans İmparatorluğu'nun varisi olduğunu kanıtlayan *Kayser-i Rum* (Roma'nın Sezar'ı) unvanı kullanmıştır. Sonraki Osmanlı sultanları XVI. yüzyıla kadar kayser unvanını kullanmaya devam etmişlerdir (Demirkent, 2022, s. 94-96). Fatih'in kendisini *Kayser-i Rum* olarak görmesinin yanında Avrupalıların Haçlı Seferleri sırasında karşılaştıkları Türklere, kendilerinin de kabul edebilecekleri bir kök aradıklarını ve sonunda onları Troya Kralı Priamos'un oğlu Turkos'a bağladıklarını, Turkos'la birlikte Kafkasya'ya kaçan Troyalıları Türklerin ataları saydıklarına Kritovulos Tarihi'nde söz edilmektedir. Aynı eserde Fatih'in, Troya'nın intikamını alan Roma İmparatorluğu'nun doğuda Konstantinopolis'i başkent yaptıktan sonra Yunanlaştığını, şimdi ise intikam alma sırası, Asya'nın derinliklerine sığınmış Troyalıların torunları olan Türklerdedir biçiminde bir ifadesinden de söz edilmektedir. Yine İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in Troya'yı ziyaret ederken "Geçen bunca yıldan sonra, bu kentle insanların intikamını almayı Allah bana nasip etti. Düşmanlarına boyun eğdirdim, şehirlerini fethettim ve ülkelerini Mysialıların yağmasına çevirdim. Şehri kuşatanlar Hellen, Makedon, Teselyalı ve Peloponezliydi. Onların soyundan gelenleri bunca yıldan sonra, o dönemde ve daha sonraki yıllarda bu Asyalılara küstahça davrandıkları için cezalandırdım" dediği bildirilmektedir (Kritovulos, 2012, s. 538-539). Fatih'ten yüzyıllar sonra değişen bir şey yoktur. Eyüboğlu da Dumlupınar'ı ziyareti sırasında, Dumlupınar Savaşı'nda bulunmuş emekli bir albayın kendilerine hatıralarını anlatırken Mustafa

Kemal Paşa'nın ağzından, "O günlerde 'Dumlupınar'da biz, Yunanlılardan Troyalıların öcünü aldık!" sözünü duyduğunu aktarmaktadır (Eyüboğlu, 1967, s. 187). Daha önce açıklanan ve Bizans'ta bir tema adı olan Anatolikon'un Osmanlı döneminde Anadolu Beylerbeyliği olarak sürdürülmesi ise bunun bir başka örneğidir. Konu hakkında binlerce örnek verilebilir. Durum, o zaman böyle iken günümüzde de farklı değildir ve Türkiye'nin neolitikten bu yana geçmişi ve geleceği, yeraltı ve yer üstünün mirasçısı, üzerinde yaşayan Türk ulusudur. Bu anlamda yüzlerce yıl Türk yönetimi altında kalan farklı etnik yapılar, öğrettikleriniz ve onlardan öğrendiklerinizle birlikte bazı kültürel benzerliklerin olması da olağandır. Diğer yandan kültürel temasla Türkçeye; Farsça, Arapça, Fransızca, İngilizce ve daha farklı dillerden yüzlerce kelime girmiştir ve girmeye devam etmektedir. Bu durum Yunancayı ve birkaç Yunanca kelimeyi ayrıcalıklı kılmaz.

Yazan tarafından bir doktora tezi olarak çalışılan, ardından tezin yazarı ve danışmanı tarafından makale halinde yayımlanan, sonrasında genişletilerek, "dergiye gönderilen yazılar başka yerde yayımlanmamış olmalı" ilkesine rağmen (Ege Coğrafya Dergisi) tekraren dört yazarlı bir makaleye dönüştürülen ve tutarsızlıklarla dolu ilgili çalışmanın temel amacı, daha önce değinildiği üzere ülkedeki etnik kökenli uyumsuzluklara güya çözüm bulmaktır. Bunun da Mavi Anadoluculukla sağlanabileceği görüşüdür (Yazan, vd., 2024, s. 169, 170). Mavi Anadoluculuk; 6-7 bin yıldır Küçük Asya üzerinde kurulmuş medeniyetlerin halk ve kültürlerinin temerküz ederek bir yekûn oluşturduğu ve bir Anadolu halkı yarattığı ütopyasına dayalıdır. Bu ütopyada Anadolu halkı köksüz, kökensiz, kimliksizdir ve Anadolu'ya hasır. Oysa bu ütöpik yaklaşım insan fitratına bütünüyle aykırıdır. Durum Kafalı için de böyledir. Kafalı'ya göre; Türklerin Anadolu'ya girdikleri tarihten Millî Mücadele'nin sonuna kadar, Türklerin yanında ayrı mahalleler halinde yaşayagelen Ermeni ve Rum unsurlar; din, soy, kültür ve tarih bakımından Türklerden farklı oldukları için 900 yıllık beraberlik devresinde Türklerle karışmamışlar ve müsamahalı bir idare altında millî ve dinî bünyelerini muhafaza etmişlerdir. Tarihi kayıtlarda da Türklerin Ermeni ve Rumlarla karışmalarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Nadiren *ihtida* (*İslamiyet'e girme*) hadiseleri olsa bile bunlar ferdî misaller olmaktan ileri gitmemiştir. Bu da ancak denizin yanında damla misali olmaktan ileri gidemeyeceğine göre, Anadolu'nun eski ahalisinin Türklerle karışması, yeni bir millet haline gelmesi veya bu eski kavimlerin milliyetlerini değiştirerek toplu halde Türkleşmeleri asla varit olmamıştır (Kafalı, 1996, s. 17).

Son söz olarak Mavi Anadoluculuk, ortaya çıktığı 40'lı yıllarda ve sonrasında kayda değer bir görüş olarak hiçbir zaman geniş kitlelerce kabul görmemiştir. Destekçileri de akımın diğer iki hizbine oranla iki elin parmağını geçememiştir. Bununla birlikte ortamın uygunluğu gözetilerek

zaman zaman legal ve illegal yapılar tarafından servise sunulmuştur. Oysa çalışmada çözüm olarak önerilen Mavi Anadoluculuk dışında müelliflerin dahi farkında olmadıkları, son derece gerçekçi ve kolaylıkla uygulanabilir bir yaklaşım daha vardır ki o da daha önce kısaca değinilen Amin Maalouf'un "Lübnanlı bir Fransız'ım" sözünde saklıdır. Türkiye'de yaşayan ve kendini çeşitli nedenlerle farklı görenlerden beklenen, Amin Maalouf'un Fransız olduğu kadar Türk olabilmeleridir. Mezkûr çalışma, birer turizm kavramına dönüşmüş bulunan Mavi Tur, Mavi Yolculuk bölümüyle sonlanmaktadır.

I. Coğrafya Kongresi, Türkiye'nin Coğrafi Bölgelere Ayrılması

Ülkemizin coğrafi bölgelere ayrılma süreci, I. Coğrafya Kongresi tutanaklarına göre özetle aşağıdaki seyri izlemiştir:

"Bölgelerin ayrılması meselesi, coğrafya kongresinin ele aldığı ve iyi bir neticeye bağlamak istediği esaslı işlerden biri olmuştur. Bugüne kadar tedris sahasına çıkmış olan coğrafya kitaplarındaki coğrafi taksimat, sayı, saha ve isim bakımından birbirinden çok farklı idi. Mezkûr taksimatı ilmi esaslara istinat ettirmek hususunda müellifler tarafından sarf edilmiş olan gayretler ne kadar fazla olursa olsun, muhtelif kanaatler arasında büyük ayrılıklar bulunması millî coğrafya tedrisatında tam bir anarşiye meydan vermiş bulunuyordu; kaldı ki, pek yakın zamanlara kadar, memleketi idarî taksimata, nehir havzalarına ve hatta meridyenler boyunca alınmış hemen hemen düz çizgilerle bir takım kompartımanlara ayırmak gibi çok gayri ilmi yollardan giden kitaplar bile tedrisat sahasına çıkmıştır. ...Avrupalılar tarafından yazılmış coğrafya kitaplarından çoğunda memleketimizin ya nehir havzalarına ve deniz mailelerine, yahut -zaman ve yer bakımından katıyetle tespiti daima mümkün olmayan- eski tarihî bölgelere göre taksim edilmiş olduğu görülür. Umumiyetle ecnebi kaynaklara dayanılarak meydana getirilmiş bulunan yerli eserlerde ise, memleketin coğrafi bir realite olan vahdeti ihmal edilerek, birbirinden ayrı memleketler şeklinde (Rumeli), (Anadolu), (Cezireiulya) gibi büyük kısımlar ayrıldıktan sonra bunlar dâhilindeki vilâyetler ayrı ayrı mütalaa edilirdi" (I. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 76).

"...Türkiye coğrafyası komisyonunda uzun müzakereler yapılarak evvelâ coğrafi bölgelerin ne gibi esaslara göre tespit olunması lâzım geleceği hakkında umumî mahiyette fikir teati edilmiş bu müzakereler neticesinde, ilk ve orta tedrisat sahasında kullanılabilecek yedi coğrafi mıntıka (bölge) tespit olunmuştur (...). Hazırlanan coğrafi bölgeleri kongreye arz eden komisyon bölge hudutları ve isimleri üzerinde son söz söylenmiş olmadığını, fakat şimdiden elde edilen neticenin, bugünkü bilgi derecesine göre varılmış bir merhale olarak telâkki edilebileceğini ve bu taksimatın coğrafya tedrisatında bugüne kadar devam etmiş olan karışıklığın önüne geçmek gibi pratik bir fayda getirmekte olduğunu da kabul ediyordu (...)" (I. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 77).

“...Memleketimizde coğrafi bölgeler tespit etmek işini üzerine almış olan Türkiye coğrafyası komisyonu, umumî içtimalarında bu bölgeleri tayin için göz önünde tutulması gerekli görülen esaslar üzerinde uzun münakaşalar ve fikir teatisinde bulunduktan sonra bölge hudutlarını büyük mikyaslı bir harita üzerinde çizmek ve bölgelere isim vermek üzere kendi aralarında dört kişilik bir komite seçmiştir. İbrahim Hakkı Akyol, Besim Darkot, Herbert Louis ve Hamit Sadi Selen’den mürekkep olan bu komite, Türkiye’de ayrılan yedi coğrafi mıntıkanın sahasını harita üzerinde tespit etmiş ve bunlara isimler vermiş, sonra bu mıntıkaları birtakım tâli kısımlara ayırmıştır (...). Şunu söylemeye hacet yoktur ki, daha vazih hudutlarla tahdit edilmiş ve daha muvafık bir şekilde isimlendirilmiş, daha küçük sahali bölgeler tefriki hususunda öteden beri uğraşmakta bulunan ilim adamlarının mesaisi son hedefine varmış sayılmaz. Bugün kongreye sunulan eserin gerek Türkiye’ye ait yerli ve ecnebi coğrafya kitaplarında, gerekse okullarımızın coğrafya tedrisatında görülen karışıklıkları ortadan kaldıracak, bu sahada insicam ve ahenk temin edecek pratik bir netice gibi telâkki edilmesi mümkündür”(I. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 80).

“...Umumî şekli bakımından, kütleî olan memleketimizin üç yüzünü denize dayanmış, diğer birisi ile Asya kıtasına birleşmiş ve bir ucunda da Avrupa kıtasına temel atmış dört köşeli bir yapı meydana getirdiği görülür (...). “Coğrafi mıntıkların adlandırılması işinde, memleketin denizlere doğru açılan cepheleri üzerinde yer alan mıntıklar, komşu olan denize nispet edilmişler, iç kısımlar ise memleketimizin bütünlüğünü meydana getiren Anadolu’nun muhtelif cihetlerine göre isim almışlardır (...). Komisyonumuz tarafından tespit edilen coğrafi bölgeler bunlardır (kongre tarafından kabul olunan bölgelerin sahaları, hudutları ve adları Profesör Louis’in taksimatına tamamıyla uymuyorsa da ana çizgiler arasında büyük farklar yoktur). Bu bölgelerin saha, hudut ve isim bakımından kat’î şekillerini aldıkları iddia edilemezse de, bugünkü coğrafya tedrisatımızın mühim bir ihtiyacına tekabül ettiklerini zannetmekteyiz.” (I. Coğrafya Kongresi, 1941, s. 82).

I. Coğrafya Kongresi’ndeki Türkiye Coğrafyası Komisyonu, Başkanı ve Üyeleri

Başlık altında; komisyonda yer alan Başkan Herbert Louis’e biyografisiyle birlikte daha geniş bir bakış açısıyla bakılmaya çalışılmış ve Türk üyeler İbrahim Hakkı Akyol, Mehmet Besim Darkot, Hâmit Sadi Selen’in kısa biyografileri verilmiştir. Böylece Türkiye’nin bölgelere ayırımında neden daha çok Louis’in isteklerinin gerçekleştiği kanaati, tutanaklara atfen kendiliğinden anlaşılabilir. Adı geçen Türk bilim insanlarının ülkenin geleceğiyle ilgili kaygılarının olup olmaması bir yana, en azından oluşturulmuş olanı muhafazada neden yetersiz kaldıkları da böylece ortaya çıkacaktır.

Prof. Dr. Herbert Louis

Herbert Louis, 12 Mart 1900'de Almanya'nın başkenti Berlin'de dünyaya gelmiştir. Berlin Üniversitesi Fen Fakültesi'nde coğrafya, jeoloji ve fizik öğrenimi görmüş, mezuniyetinden sonra aynı üniversitede 1925 yılında doktora (1925), 1930 yılında da habilitasyon⁶ yapmıştır. 12 Ağustos 1935'te Berlin Üniversitesi'nde coğrafya profesörlüğüne atanmıştır. 1935 yılı Kasım ayında, Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı)'nin davetiyle Ankara'ya gelmiş ve yeni açılan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde coğrafya profesörü olarak görevlendirilmiştir. 8 yıl boyunca aynı fakültede öğretim ve araştırma faaliyetinde bulunan Prof. Dr. Herbert Louis, 1943 yılında Almanya'da Cologne (Kolonya/Köln) Üniversitesi Coğrafya Ordinaryüslüğüne tayin edilerek ülkemizden ayrılmıştır. 10 yıl bu görevi yürüttükten sonra 1952 yılında Münih Üniversitesi coğrafya ordinaryüslüğüne geçmiş (-, 1966, s. VII-VIII) ve çalışmalarını burada yürütmüştür. Zaman zaman Türkiye'ye ziyaretlerde bulunan ve gezi faaliyetleri yürüten Louis, 1985 yılında yaşamını kaybetmiştir.

Louis, tüm bilimlerde olduğu gibi coğrafya biliminde de XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar çok büyük katkılar sunan; öncesinde Prusya Krallığı (1701-1818) sonrasında ise Bismark önderliğinde Almanya birliğinin sağlanmasıyla (1818-) da ekolleşen bir bilimsel yapı ve üretimin temsilcisiydi. Dile getirilen zaman aralığında Modern Coğrafyanın temellerini atan, gelişimini sağlayan ve Alman ekolünü oluşturan bu coğrafyacıardan bazıları; Martin Waldseemüller (1470-1522)'den başlayarak Coğrafyanın genel prensiplerini ortaya koyan ve sistematize eden *Geographia Generalis*'in yazarı Bernhardus Varenius (Bernhard Varen, 1622-1650), Immanuel Kant (1724-1804), Alexander von Humboldt (1769-1859), Carl Ritter, (1779-1859), Karl Gottlieb Mauch (1837-1875), Heinrich Kiepert (1818-1899), Wladimir Köppen (1846-1940) ve Ewald Banse (1883-1953)'dir.

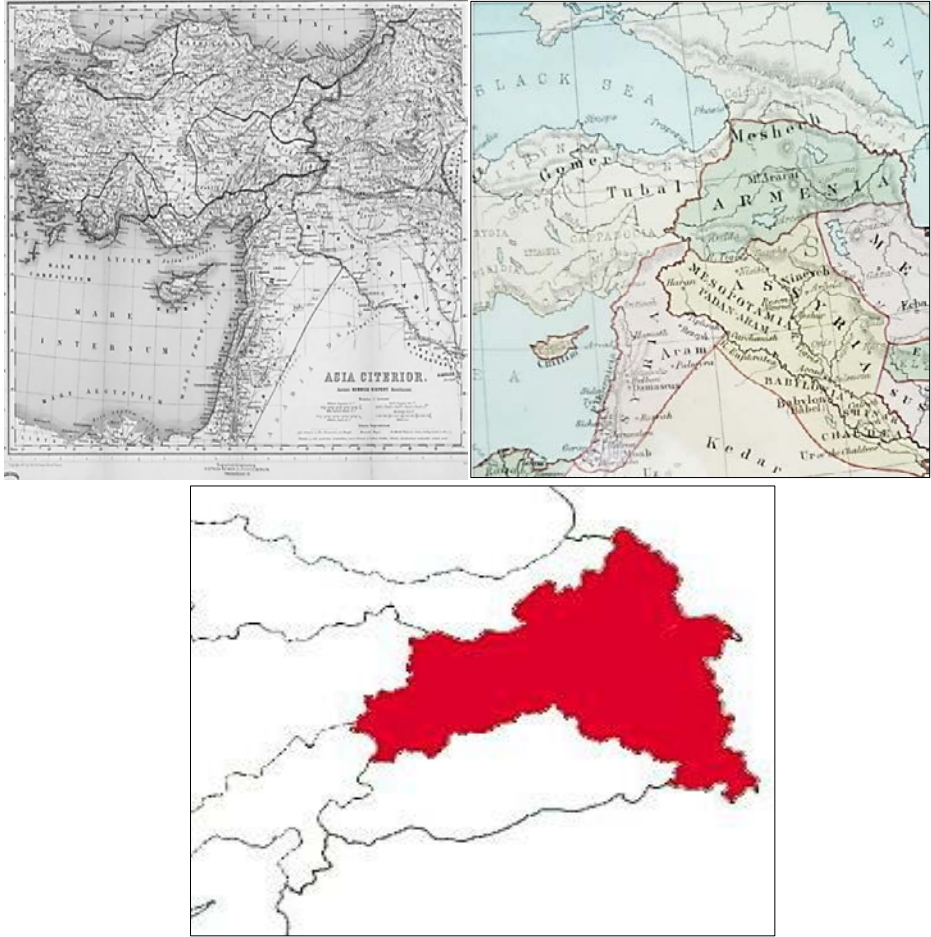
Harbert Louis'in Alman Coğrafya Ekolü'nün son dönem temsilcisi olarak bu coğrafyacıları bildiği, onlardan etkilendiği ve çok iyi eğitim aldığı bilinen bir durumdur. Ancak konu Türkiye'nin coğrafi bölgelere ayrımına ve bu ayrımında bölge sınırlarının belirlenmesine geldiğinde ise Louis'in 1935 yılında ülkemize davet edildiğinde henüz bir coğrafya kongresi ve ülkenin coğrafi bölgelere bölünmesi resmi olarak gündemde değildir. Aynı zamanda Louis'in; vatandaşları Carl Ritter, Evald Banse ve Ulrih Frey'de olduğu gibi konu hakkında bilinen bir hazırlığı ya da çalışması da yoktur. O halde ülkenin yedi coğrafi bölgeye ayrılmasına; Anadolu bölge adlarına ve

⁶ Avrupa ve diğer eğitim sistemlerinde doktora derecesini aldıktan sonra profesör veya öğretim görevlisi olarak nitelendirilme eylemi veya süreci ya da bu yeterlilik için yazılan tez veya kitaptır. Ya da habilitasyon, bazı Avrupa ve Asya ülkelerinde en yüksek seviyeli akademik sınavdır. Habilitasyon bir ilim dalında, doktora derecesinden sonra, bir kez daha bilimsel bir eser verilerek kazanılır.

sınırlarına, Başkan Louis ve diğer komite üyeleri nasıl karar vermiştir? Bu karar tesadüfen mi alınmıştır? Komisyon üyelerinin kariyerleri düşünüldüğünde tesadüfen olması olanaksızdır. Bu sayıda karar kılınmasında ya Antik ve Orta Çağda ökümenin yedi iklime ayrılması; ya Kuran'ın sekiz suresi ve dokuz ayetinde göklerin ve yerin yedi kat olarak yaratıldığının bildirilmesi⁷ ve bununla Türkçedeki “yedi iklim (memleket), dört bucak” deyiminin varlığı etkili olmuştur? Ya da Sevr Antlaşması sonrasında yedi parçaya bölünen Türkiye haritasına bir atıf yapılmaktadır.⁸ Burada hangisi sorusu ister istemez akla takılmaktadır ve okur tarafından yanıtlanmalıdır. Anlaşılan odur ki komisyon üyeleri ile başkan; konu hakkında yapılmış önceki çalışmaları incelemiş, bilgi sahibi olmuş, burada Anadolu adında sanki bir uzlaşma oluşmuş, yedi rakamı üzerinde ise durulmamıştır (!). Ancak durum Türk komisyon üyeleri için böyle iken (?) Başkan Louis'in bunların yanında sıkı sıkıya bağlı olduğu Hristiyanlık inancı, bununla şekillenen Sakson (Germen) kültürü ile Batı'nın Türkler ve Türkiye hakkındaki genel kanaatinin etkisinde olduğu, burada John Bartholomew'in ve özellikle Osmanlı aleyhine zararlı faaliyetleri tespit edilmiş Heinrich Kiepert'in haritalarına başvurduğu anlaşılmaktadır (Tanrıkulu, 2014, s. 196). Zira Bartholomew'in Eski Ahit (İncil)'e göre ülkeler bölümünde ve Kiepert'in "Landeskunde der Türkei" adlı eserin büyük coğrafya bölgeleri başlıklı haritalarındaki sınırlara bakıldığında da bu durum açıkça görülmektedir (Şekil 4, 5, 6).

⁷ Bkz. Kur'an; Bakara, 29; İsra, 44; Mü'minin, 17-86; Fussilet, 12; Talak, 12; Mülk, 3; Nuh 15; Nebe 12. ayetler.

⁸ Sevr'e göre Doğu Trakya ve Ege'de Yunan, Boğazlar ve mücavir alanında Boğazlar Komisyonu, kabaca Muğla, Mersin Konya, Akşehir arası İtalyan, Mersin ve kabaca tüm Güneydoğu Fransız, doğuda Siirt, Mardin arası İngiliz işgalindedir. Erzurum, Artvin, Muş, Van ve kuzeyde Trabzon'a kadar uzanan kesim Ermenilere verilecek alanlardır. Türklere ise Ankara merkezli iç kesimler ile Orta ve Batı Karadeniz'in bir kısmı bırakılmıştır.

Şekil 4, 5, 6.

Heinrich Kiepert'in Asia Citerior ve J. Bartholomew'in Eski Ahit'e göre ülkeler (1890) haritaları ile Doğu Anadolu Bölgesi sınırları (URL-8)

Sözer'e göre sınırlar; Louis'in Kuzeydoğu Anadolu olarak belirlediği Doğu Karadeniz Bölümü ile İç-Doğu Anadolu olarak belirlediği Doğu Anadolu Bölgesi sınırları ile aşağı yukarı örtüşmektedir (Sözer, 1993, s. 5). Bu bölge sınırları, Pontus ve bir ulus adı olmaktan ziyade mekanın adı olan Grand Armenia sınırlarına da uymaktadır. Her üçünde de Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu'nun Fırat'la birleşme noktası ve sonrasında Fırat nehrinin güneydoğu istikametindeki vadisi doğal sınırdır. Dile getirilen uyumun tesadüf eseri olması ise kabule şayan görülmemektedir ve verilmek istenilen mesaj yöneliktir (Şekil 4, 5, 6).

Komisyonunda Bulunan Türk Üyeler

İbrahim Hakkı Akyol (1888-1950), meşrutiyetin ilk yılında Maarif Nezareti tarafından Avrupa'ya öğrenci göndermek için açılan sınavı kazanarak İsviçre'ye gönderilmiş ve Lozan Üniversitesi'nde üç yıl fiziki ve doğa bilimleri lisansını yaptıktan sonra yurda dönerek muhtelif liselerde Ulüm-u Tabiiye muallimliği yapmıştır. Akyol 1916 yılında Ziraat ve Maarif Nezareti (Tarım ve Maden Bakanlığı) tarafından Almanya'ya gönderilen öğrenci grubu içinde yer almış ve Berlin'de Technische Hochschule'de maden mühendisliği eğitimi almıştır. Ardından yurda dönerek Darülfünun tarafından açılan sınavı kazanmış ve doğa bilimleri yoluyla fiziki coğrafya kürsüsünde akademik kariyerine başlamıştır. Yurtdışı eğitimi Alman ekolüyle biçimlenen bir akademisyendir.

Mehmet Besim Darkot (1903-1990), 1928 yılında Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nin Coğrafya Bölümünü bitirmiştir. Bu eğitimin ardından 1928 yılında lise ve üniversite mezunları için açılan sınava girip başarılı olarak Fransa'ya gönderilmiş ve Strasburg Üniversitesi'nde coğrafya ve son çağ tarihi alanlarında öğretim görmüştür. Ardından yurda dönmüş ve Darülfünun'da önce müderris muavini vekili, doktora (1933) çalışmasından sonra da Tabii Coğrafya müderris muavini olarak atanmıştır. Darülfünun'un kapatılarak İstanbul Üniversitesinin kurulmasına müteakip Darkot, Türkiye ve Ülkeler Coğrafyası kürsüsünün başına getirilmiş ve emekli olana kadar burada çalışmalarını sürdürmüştür. Yurt dışı eğitimi Fransız ekolüyle biçimlenen bir bilim insanıdır.

Hâmit Sadi Selen 1308 (1892)'de İstanbul'da doğdu. 1914'te İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesini bitirdi. 1916'da yeni kurulan Coğrafya Enstitüsü'ne asistan olarak girdi. Dört yıl asistanlık yaptıktan sonra 1920'de Viyana'ya gitti ve 1923'e kadar Viyana Üniversitesi Coğrafya şubesinde öğrenimine devam etti. Burada "Tarihî Belgelere Göre Anadolu'da Türklük" adı altında bir doktora tezi hazırlayarak doktora sınavında başarılı oldu ve doktor unvanını aldı. Türkiye'ye döndükten sonra 1924- 1933 yılları arasında İstanbul Darülfünun'da, Yüksek Ticaret Mektebinde, Galatasaray ve Darüşşafaka liselerinde coğrafya öğretmenliği yaptı. 1934 yılında Ankara'ya geldi. Burada, önce Gazi Eğitim Enstitüsünde, 1937 yılından itibaren de Siyasal Bilgiler Okulu'nda coğrafya öğretmenliği yapmaya başladı. Daha sonraları Siyasal Bilgiler Okulu fakülte olunca, kurulan "İşkân ve Şehircilik Enstitüsünün on yıldan fazla müdürlüğünü yaptı. Müdürlüğü sırasında bölge planlaması konusunda araştırmalarda bulundu. 1962 yılında aynı fakülteden emekliye ayrıldı ve 1968 yılında yaşamını kaybetti (-1969, s. 91-95). Aynı zamanda uzun yıllar Türk Tarih Kurumu üyeliği de yapan Selen'in coğrafya öğretimi Alman-Avusturya ekolüne göre biçimlenmiştir.

Görüldüğü üzere komite üyesi Türk coğrafyacılar; ikisi Alman biri de Fransız ekolüyle yetişmiş coğrafyacılar oluyordu. Adı geçen

coğrafyacılar; Alman Coğrafyacı ve Komisyon Başkanı Herbert Louis'in konu hakkında kongrede ileri sürdüğü görüşlerini sorgulayabilmeleri, daha doğru bir anlatımla sözünün üstüne söz söyleyebilmeleri, yapılmak istenilenin Türk kültürüne zararlarını öngörebilmeleri beklenirdi (Tanrıkulu, 2022, s. 267). Bu beklenti; Türkiye'yi Türk coğrafyacılar daha iyi bilemeyeceği kesin olan bir Alman coğrafyacının komisyon başkanlığına atanması ya da başkanlığın verilmesiyle ne yazık ki gerçekleşmemiştir. Burada aynı statüdeki unvanların, başkanlığı nezaketen birbirlerine tevdieleri görülen ve anlaşılabilir bir durumdur. Ancak teklif edilen görevin Türk olmaları hasebiyle bu işi daha iyi yapacak olanlara, muhtemel ısrar ve ya baskılara rağmen iadesi de nezaketen gerekliydi. Böylece bilimsel liyakat da gerçekleşmiş olurdu. Ancak Louis fırsatı geri çevirmemiş; liyakat ve nezaket bir kenara bırakılarak başkanlığı kabul etmiştir. Burada Eğer okur, Louis, Türkiye'yi Türk coğrafyacılar gerçekten daha iyi bilir tezini kabul ederse o zaman bizim, adı geçen Türk coğrafyacıların Louis'in sözünün üstüne söz söyleyebilecek birikime sahip olmadıkları tespitimiz de kabul edilmiş olacaktır. Diğer yandan her üç Türk coğrafyacının zikredilen beklentilerin uzağında kalmaları da her ne olursa olsun anlaşılır bir durum değildir. Zira Türk komisyon üyeleri; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin, I. Dünya Savaşı'nın, Türk ülkesinin Sevr Antlaşması ile İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesinin, katliamların, bu devletlerin Türkiye üzerindeki emellerinin, Kurtuluş Savaşı'nın, nihayet Atatürk döneminin sosyal, ekonomik ve kültürel yapılanmasının yakın tanığıdır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus da şayet I. Coğrafya Kongresi Atatürk'ün sağlığında yapılabileseydi, ülkenin dile getirilen yedi bölgesi coğrafi taksimatı, en azından mevcut adlandırmaları yüksek ihtimalle Atatürk tarafından kabul görmeyecekti. Zira "Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir" diyen Atatürk, kongreyi takip eder, yönlendirmelerde bulunur, bölge adlarında Anadolu adının hortlatılmasına izin vermez ve adların Türkçe olmasını emrederdi.

Fransa'da Durum

Türkiye'nin bölgelere ayrımı böyleyken başka ülkelerde benzer ayrımların yapılıp yapılmadığı, bu ayrımlar yapılırken antik dönem ya da farklı etnik yapıların yaşadığı alanların bölge ayrımlarında kullanılıp kullanılmadığı ve bunların ülke haritalarına yansiyip yansımadağı da sorgulanmalıdır. Bu sorgulama da özellikle Batılı ulus devletler üzerinden yapılmalıdır. Burada akla gelen ilk ülke, tüm dünyayı etkileyen ve imparatorlukların yıkılmasına yol açan milliyetçilik akımının kaynak ülkesi Fransa'dır (Şekil 7). Fransa aynı zamanda Türkiye'de Anadolu görüşün ortaya çıkmasına ve kuramsal alt yapısının oluşturulmasına da etki eden bir ülkedir. Özellikle Fransız Tarihçi Camille Jullian'ın söylediği; *Fransa toprağı bin yılda Fransız milletini yarattı* sözünün, Milliyetçi Anadoluçuluk akımının önde gelen isimlerinden olan Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) ve onun tarih felsefesi

üzerinde büyük etkileri olmuştur (Okay, 1992, s. 35-39). Fransa aynı zamanda II. Mahmut dönemiyle birlikte öğrenci gönderilen birkaç ülkeden biridir.

Fransa bölge haritalarında ülkenin antik dönem adı olan Galya'nın kullanılıp kullanılmadığı ya da hâkim unsur Fransızların dışındaki farklı etnik yapıların yaşadığı Norman, Bask, Bruton, Katalan, Alsaslı, Zenci, Berberi gibi ayrımların yapılıp yapılmadığına, bu etnik yapıların ülke bütünlüğünü bozucu farklı taleplerinin olup olmadığına bakıldığında bunların hiçbirinin olmadığı görülür. Zira orası Fransa'dır, Frankların yurdu ve Fransa Fransızlarıdır. Fransa'da yaşayanlar da etnik kökenleri ne olursa olsun Fransa'da yaşadıklarını kabul ederler ve Amin Maalouf'un da "Lübnanlı bir Fransızım" ifadesinde olduğu gibi etnik kökenin yanında Fransız olduklarını da içtenlikle vurgularlar. Öte yandan Fransa üzerinde hedefi olan başka ülkeler en azından günümüzde yoktur ve ülkenin geleceğiyle ilgili ütöpik önerilere de kimse cesaret edemez. Zira Fransız halkı ve yasaları, Fransızlığın ve Fransız kültürünün her ne olursa olsun tartışılmasına asla izin vermez. Diğer yandan Fransa'da bölge adları, devlet ve yön adlarıyla yapılmıştır (Şekil 7).

Şekil 7

Fransa'nın farklı bölgelerini gösteren haritalar (Haritaların başlıkları sırasıyla; Güneydoğu Fransa, Doğu Fransa, Güneybatı Fransa ve Batı Fransa), (Anonim)

Türkiye'nin Coğrafi Bölgelere Ayrılmasıyla İlgili Bazı Tartışma ve Çalışmalar

Tutanaklardan da anlaşıldığı üzere Türkiye'nin coğrafi bölgeleri böylece tespit edilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde bölge adlarının bütünüyle değiştirilmesinden ziyade bazı bölge adlarında mantık hatası yapıldığı ve bunların pedagojik sonuçlarının olduğu yönündeki sığ itirazlar ve buna bağlı yine sığ tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalardan biri İç Anadolu adına yöneliktir. İtirazın dayanak noktası “eğer bir yerin adını nitelemek için iç sıfatı kullanılmışsa mantıksal olarak o yerin bir de dış kavramıyla nitelenen kesimlerinin olması gerekir. Bu nedenle biz bir bölgeye İç Anadolu demişsek Dış Anadolu neresidir sorusu sorulmalı ve yanıtlanmalıdır? Buna cevap verilemiyor ise adlandırma hatalıdır. Bu hata, bölge adı Orta Anadolu Bölgesi yapılarak ya da her ne kadar İç Anadolu ve Coğrafi Hudutları başlıklı bir makalesi (Louis, 2014, s. 51-70) olsa da Louis'in 1985 baskılı Landeskunde der Türkei eserinde önerdiği Merkezi Anadolu biçiminde düzeltilmelidir (Louis, 1985: 95-220). Zira orta kavramının kenarlarının olmasında bir beis yoktur.” biçimindedir. Bir diğer sığ tartışma da yine bölge adlarındaki mantıksal ve pedagojik tutarsızlıkları üzerinden yapılmıştır. Buna göre; “bazı bölge adlarında yön kullanılmışsa diğer bölge adlarında da yön kullanılmalıdır.” Zira Doğu Anadolu Bölgesi adından sonra bu bölgenin batısına Batı Anadolu Bölgesi demek yerine Ege Bölgesi adının verip ardından bu bölgenin bir bölümüne İç Batı Anadolu adını vermek mantıklı değildir. Louis'e göre de Ege Bölgesi, bağımsız bir coğrafi bölge olmaktan çok, Batı Anadolu diye adlandırdığı büyük bir birliğin alt-bölgesini veya bölümünü meydana getirir (Sözer, 1993: 5). Özey de 2001 yılında yayımladığı çalışmasının son bölümünde bölgenin adının Batı Anadolu olarak düzeltilmesine yönelik bir teklifte bulunmaktadır (Özey, 2001, s. 35). Eğer Ege adında ısrar edilecekse (?) bölüm adları “İç Ege ve Kıyı Ege olarak düzeltilmelidir.” Diğer yandan Ege, Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri adlarıyla kastedilen nedir? Bu adlandırmalarla ilk akla gelen, bu denizlerle birlikte mücavir alanlarıdır ve denizlere komşu diğer ülkeleri de kapsar. Aynı biçimde Karadeniz Bölgesi'nin bölüm adları da benzer mantıksızlıklar içermektedir. Örneğin Doğu, Orta ve Batı Karadeniz bölüm adları ile Karadeniz'in tüm doğu, orta ve batı kesimi anlaşılır. Bu sorun Akdeniz Bölgesi'nde olduğu gibi kent adlarıyla tamamlanarak düzeltilmelidir. Başka bir hata Marmara Bölgesi adında mevcuttur. Şöyle ki; ülkemizde Marmara adıyla bilinen bir ada ve bu adadan adını alan bir deniz mevcuttur. Marmara Bölgesi adıyla ada kastedilmediğine göre bölgenin adı Marmara Denizi Bölgesi olmalıdır. Bu ad Marmara Denizi'ne mücavir alanları kapsayacağı için diğer iki deniz adıyla kurulan bölge adlarının içerdiği hataları da içermeyecektir” biçimindedir. Diğer yandan bu bölgenin adı Louis'e göre “Kuzeybatı Anadolu'dur (Sözer, 1993, s. 4). Yukarıda zikredilenlerin büyük çoğunluğu geniş katılımlı bir kongre ya da çalıştayda ele alınıp tartışılmadığı ve sonuçta bölge adlarındaki hataların tavsiye niteliğinde dahi olsa ilgili

birimlere iletilmediği için ne yazık ki gündeme alınamamış, kayda girmemiş ve unutulmuştur.

Tutanaklarda anlatıldığı biçimde belirlenen Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri, zaman içinde birçok çalışmaya da konu edilmiştir. Bunlardan bazıları; Louis'in zikredilen eserleri, Darkot'un 1955 yılında kaleme aldığı ve genel olarak bölge sınırları ve idari ünite sınırları arasındaki uyumsuzluğu tartıştığı; bölge sınırları ile mülki-idari bölge sınırlarının intibak ettirilmesini öneri olarak sunduğu makalesidir (Darkot, 2014, s. 141-149).

Konuyla ilgili bir başka çalışma Avcı'nın 2012 yılında kaleme aldığı "Birinci Coğrafya Kongresi ve Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkındaki Tartışmalara Dair Bir Not" başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmayı Avcı; "coğrafi bölgelere yönelik yapılan tartışmalara ve önerilere yanıt vermekten çok kongreyle ilgili tutanaklara ve çalışmalara ilişkin kaynaklara ulaşamayan "konuya ilgi duyanlara" yönelik bir not olarak nitelendirmektedir. Devamında ise kongre neden toplandı; Türkiye'de bölge ayrımını yabancılar mı yaptı; coğrafi bölge ayrımına neden gerek duyuldu; sınırların belirlenmesinde hangi kriterlere uyuldu; sınırlar nasıl belirlendi, isimlendirme nasıl yapıldı gibi sorular sorulmakta ve yanıtlar verilmektedir (Avcı, 2011: 95-99). Avcı'nın adı geçen çalışmasında, kongreye katılanlar, çalıştığı kurumlar ve komisyonları içeren bir tablo da yer almaktadır. Avcı; Türkiye'de coğrafi bölge ayrımını yabancılar mı yaptı? sorusuna yanıt verirken bir gazetecinin "*Almanya, Fransa, İngiltere ve ABD'den "biz bu işleri iyi biliriz, tecrübeliyiz, yardımcı olalım" teklifi geldi (...). E iyi niyetle yardımcı olmaya gayret eden bu ülkelere "hayır" denmedi tabii, "buyurun yardımcı olun" dendi*" sözünü alıntılar. Ardından bu ifadenin nereden kaynaklandığının bilinmediğini bildirdikten sonra; "Buna karşılık Herbert Louis'in Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin belirlenmesine yönelik bir öneride bulunduğu, ancak bilimsel nedenlerle bunun kabul edilmediği, komisyonun farklı bir çalışma ile sonuç raporu hazırladığı bilinmektedir." biçiminde devam etmektedir. Oysa kongre tutanaklarında "...kongre tarafından kabul olunan bölgelerin sahalari, hudutlari ve adlari Profesör Louis'in taksimatına tamamıyla uymuyorsa da ana çizgiler arasında büyük farklar yoktur." ifadesi de yer almaktadır.

Konunun ele alındığı çalışmalardan bir diğeri, 2013 yılında Arınç tarafından kaleme alınan çalışmadır. "Coğrafi metodoloji açısından bölgesel coğrafya, bölge bilimi ve coğrafi bölgeler" başlıklı bu çalışmada Arınç; özetle Türkiye'nin coğrafi bölgelerinin, bölge ad ve sınırlarının gereksiz tartışmalara konu olduğunu belirtmekte; konuyu Bölgesel coğrafya ve bölge kavramları üzerinden tartışmaktadır. Özünde bu tartışmaların ABD ve Batı kaynaklı olduğu, ardından Türkiye'ye sirayet ettiği üzerinde durmakta, bu tartışmaların coğrafyanın uhdesinde bulunması gereken bölge biliminin zamanla bağımsız bir bilim haline geleceği, bunun da coğrafya alanını daraltacağını vurgulamaktadır. Ardından da coğrafi bölgelere getirilen

eleştirileri numaralandırdığı eleştiri ve değerlendirme başlıklarıyla yanıtlamaktadır. Özellikle 3. eleştiri ve değerlendirmede Sevr Antlaşması'na değinmekte ve bunun bir hezeyan bir korku kültürü olduğunu belirtmektedir (Arınç, 2013, s. 13-24). Oysa buraya kadar tarafımızdan verilen ve verilecek olan deliller ile mecrasından uzaklaştırılan Mavi Anadoluculukla ilgili çalışmada yapılan öneri, mozaik kültür söylemleri, etnik terör, 15 Temmuz Kalkışması, Türkiye Cumhuriyeti adı, bayrağı ve Türk vatandaşlığı ile ilgili anayasa maddelerine getirilen eleştiriler, değiştirilmesi yönündeki talepler ortadayken Arınç'ın konuyu korku kültürüyle izahı kabul edilebilir görülmemektedir.

Daha yeni tarihli çalışmalardan bir diğeri Balcı'nın yaptığı ankete ve sonuçlarına dayalı çalışmadır. Balcı bu çalışmasında coğrafya öğretmen adayları (40), coğrafya öğretmenleri (19) ve coğrafya öğretim üyeleri (15) ile Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri hakkında gerçekleştirdiği ankete göre çıkan sonuç özetle şöyledir; "Katılımcıların, Türkiye'nin coğrafi bölgelere ayrılma nedenleri üzerinde uzlaştıkları tek bir gerekçe yoktur. Gerekçeler arasında; 'Türkiye'nin coğrafi özelliklerinin daha iyi öğrenilmesi ve öğretilmesi' öne çıkmaktadır (Balcı, 2018, s. 36). Balcı mezkûr çalışmasını farklı anketlerle de desteklemiştir. Ancak anket soruları arasında kültür ve etimolojiyle ilgili sorular bulunmamaktadır. Şayet bu tür sorular bulunabilseydi çalışma muhtemeldir ki başka sonuçları da ortaya koyabilirdi.

Tartışma

Sanayi Devriminden sonra hem klasik hem de kültürel emperyalizmin saldırılarına maruz kalan ülkemizde bölge, kent, coğrafi bölge ve birim adlarının Türk çocuğuna kolay öğretimi gibi güya pedagojik ya da turizm gibi birtakım ekonomik kaygılarla Türkçe adlarının yerine antik dönem adlarının kullanılması ulusal değerler düşünüldüğünde uygun mudur? I. Coğrafya Kongresi tutanaklarında "kongre öncesinde tedris sahasına çıkmış olan coğrafya kitaplarındaki coğrafi taksimat, sayı, saha ve isim bakımından birbirinden çok farklı olması, bunun millî coğrafya tedrisatında tam bir anarşiye meydan vermesi; umumiyetle ecnebi kaynaklara dayanılarak meydana getirilmiş bulunan yerli eserlerde ise, memleketin coğrafi bir realite olan vahdetinin ihmal edilmesi gibi ulusal kaygılar bulunmasına rağmen Türkiye'nin belirtilen şartlar altında yedi coğrafi bölgeye bölünmesinin bu kaygılara uygun olarak yapılmaması; hem ulusal hem de pedagojik hatalara düşülmesinde dile getirilenler dışında başka hangi gerekçeler olabilir? Kültürel ve etnik mozaiklik ile mecrası dışında anlam yüklenen Mavi Anadoluculuk gibi ütöpik söylemlerle bin yıllık Türkiye Türk tarihinin, coğrafyasının ve kültürünün yok sayılmaya çalışılması, böylece Türk fethinin, uyutularak ve uyuşturularak sessiz bir karşı fethine dönüştürülmesi olanaklı mıdır? Mezkûr çalışmada önerilen bir Anadolu halkının kabul edilmesi durumunda ikinci ve üçüncü adımlar ne olacaktır? III. Selim (1789-1807) ile başlayan ve II. Mahmut (1808-1839) ile resmiyet kazanan

uygulamayla Batılı ülkelere çeşitli bilim ve sanat alanlarında öğretim görmeleri için öğrenciler gönderilerek ülkenin bilim ve sanattaki yetişmiş insan açığının kapatılabileceği ve ülkenin kötü gidişatının önlenebileceği yaklaşımı geçen zaman aralığında başarılı olmuş mudur? Sizin yapmadığınızı ve yetiştiremediğinizi, sizin adınıza başkalarının yapmasını istemek, özellikle bunu Batılı ülkelerden beklemek asırlardır süren bir kandırmaca mıdır? soruları sorulmalı ve okur nezdinde tartışılmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak bu çalışmada; Türkiye'nin coğrafi bölgelere ayırımı, bölge adlarının etimolojisi, Türkçeleştirilmesi, bölgelere ayırımın kültürel, etnik ve etnolojik sonuçları I. Coğrafya Kongresi ve bazı çalışmalar özelinde değerlendirilmiştir. Bu yapılırken tutarsızlıklar ortaya konmuş, hem I. Coğrafya Kongresi'nin ilgili komisyon üyelerine, komisyon tarafından belirlenen bölgelere ve sonuçlarına hem de adı geçen çalışmalara eleştirel bakabilmeye odaklanılmıştır. Bu noktada tarafımızdan ileri sürülen tezler; farklı ülkelerden örnek durum ve çoğunluğu haritalardan oluşan bir takım görsellerle desteklenmiştir. Mezkûr kongre sonucu belirlenen bölgeler, kongre tutanaklarında; "...coğrafi bölge hudut ve isimleri üzerinde henüz son sözün söylenmediği (...) daha vazıh hudutlarla tahdit edilmiş ve daha muvafık bir şekilde isimlendirilmiş, daha küçük sahalı bölgeler tefriki hususunda öteden beri uğraşmakta bulunan ilim adamlarının mesaisi son hedefine varmış sayılmadığı (...). Bu bölgelerin saha, hudut ve isim bakımından kat'î şekillerini aldıkları iddia edilemezse de (...)" gibi ifadelerle rağmen geçen 85 yılda ne geniş çaplı ve etkili yeni bir kongre düzenlenebilmiş ne de bölge adlarında, çeşitli çalışmalarda ve bu çalışmada dile getirilen hata ve eksiklikler giderilebilmiştir. Bunu için aşağıdaki öneriler ileri sürülebilir:

-Türkiye'nin coğrafi bölgeleri, düzenlenecek yeni bir kongrede, coğrafya öğretim müfredatlarına girsin ya da girmesin tekrar ele alınmalıdır. Endüstri 4,0 devriminin yaşandığı günümüzde bölge sayıları, bölge adları, bölge ve bölüm sınırları CBS tabanlı, çağdaş bilimsel seviyeye uygun olarak, milli bir bakış açısıyla yeniden belirlenmelidir. Böylece 06-21 Haziran 1941'de yalnızca iki haftalık süreye sığdırılan bölgelere ayırma ve diğer çalışmalarıyla I. Coğrafya Kongresi efsanesi, Türk coğrafya bilimi ve coğrafyacıları tarafından yaşatılmaya devam ettirilmelidir. Ancak bu kongre kadar etkili bir kongre yapamayan, bu kongrenin gölgesinde kalmış, hâlâ onu konuşan, yazan içe kapanık bir yapıdan da kurtarılmalıdır. Yapılacak yeni kongre, aynı zamanda Türk coğrafya bilimi ve coğrafyacılarının rüştünü ispat zorunluluğudur.

-Türkiye'nin belirtilen şartlar altında yedi coğrafi bölgeye bölünmesi hatalıdır ve hem milli hem de pedagojik değildir. Marmara Bölgesi adıyla ilgili toprakların Bizans, Ege Bölgesi adıyla Yunan, Anadolu Adıyla da yine

ilgili toprakların Bizans geçmişlerine atıfta bulunulmuştur. Diğer yandan bu ad, dile getirildiği üzere, günümüzde farklı mecralarca farklı amaçlar için kullanılır olmuş, Küçük Asya'nın bin yıldır sahibi olan Türk ulusunun adı ise adeta unutturulmuştur. Bu nedenle, zikredilen olumsuzlukların düzeltilmesi için yeni bir kongre yapılamasa dahi devletin ve Harita Genel Müdürlüğü, TÜİK, TRT gibi devlet kurumlarının yasa, kanun hükmünde kararname, tüzük, yönetmelik ve yönergelerinde düzenlemeler yapılarak resmi ya da özel tüm kurum ve kuruluşlarca bölge adlarında Türkiye adının kullanılması sağlanmalıdır. Böylece Fransa örneğinde olduğu gibi Türkiye'nin doğusu için Doğu Türkiye, batısı için Batı Türkiye, kuzeyi ve güneyi içinde benzer adlar kullanılmalıdır. Eğer tali yönlerle bir adlandırma yapılacaksa o zaman da Marmara yerine Kuzeybatı Türkiye, Güneydoğu Anadolu yerine de Güneydoğu Türkiye adı tercih edilmelidir. Kuzey Türkiye olarak değiştireceğimiz Karadeniz Bölgesi'nin bölümlerindeki hata, her bölüme o bölümün bir ya da iki büyük kentinin adları verilerek düzeltilmelidir. Örneğin Doğu Karadeniz Bölümü için Artvin-Trabzon ya da Rize Trabzon; Orta Karadeniz Bölümü için Samsun ya da Samsun-Çarşamba; Batı Karadeniz Bölümü için Sakarya-Zonguldak olabilir. Böylece ulusal bir yol takip edilmiş olur ve pedagojik zorluklar da giderilebilir. Trakya adı için de Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa (1316-1357)'nin hatırasına atfen Paşaeli adı kullanılmalıdır.

-Ege Denizi adı, Adalar Denizi olarak kabul ve ilan edilmelidir. Böylece hem ad Türkçeleştirilmiş, hem de coğrafi gerçekliğe uygun bilimsel bir yaklaşım sergilenmiş olur. Marmara Denizi adı, ya bu kelimenin Türkçe'ye girdiği şekilde Mermer Denizi olarak düzeltilmeli ya da Çanakkale ve İstanbul boğazlarına sahip olması nedeniyle Boğazlar Denizi olarak Türkçeleştirilmelidir. Marmara Adası adı da benzer biçimde Mermer Adası yapılmalıdır.

-Anadolu adının tüm Türkiye'ye uygulanması ve bunun zaman içinde yaygınlaştırılması, bu ülkeye has bir uygulamadır ve Batı için bir geçerliliği yoktur. Zira Batı tarihinde ve bu tarihin görsel kanıtları olan çizilmiş on binlerce haritada zikredilen toprakların adı Asia Minor'dur ve dar alanlı Anatolikon Thema'sının sınırları açıklandığı üzere bellidir. Bu nedenle Türkiye'nin Asya'da kalan topraklarının tamamına Anadolu adının verilmesi ve bunun Batı tarafından kabul edilmesi, kutsal kitaplara göre biçimlenen binlerce yıllık tarihin ve on binlerce haritanın reddi, en azından tarihin yeniden yazılması anlamına gelir/gelecektir ki bu da olanaklı değildir (Şekil 1, 4, 5). Diğer bir ifadeyle sizin ne ad verdiğiniz, Batı için önem arz etmez. Batı'nın ne düşündüğü de önemli görülmebilir. Ancak karşılıklı ve görülmeyen böyle bir kabul etmeme (ret) durumu mevcutsa adlandırmalarda Türkçe adların kullanılması daha milli ve daha erdemli bir tutum olacaktır.

-Ülkemizde bölge, kent, coğrafi bölge ve birim adlarının Türk çocuğuna kolay öğretimi gibi güya pedagojik ya da turizm gibi bir takım

ticari kaygılarla, hem kamu hem de özel sektörcü Türkçe adlarının yerine antik dönem adlarının kullanımı uygulamasından vaz geçilmelidir.

-Batılı ülkelere yaklaşık 200 yıldır çeşitli bilim ve sanat alanlarında öğretim görmeleri için öğrenciler gönderilerek ülkenin bilim ve sanattaki yetişmiş insan açığının kapatılabileceği ve ülkenin kötü gidişatının önlenilebileceği yaklaşımı gelinen nokta düşünüldüğünde başarılı olmamıştır. Bu nedenle uygulama etraflıca gözden geçirilmelidir.

-Son olarak; birtakım akımların gölgesinde, ülkedeki sorunlara güya çözüm önerisinde bulunan bazı çalışmalara önyak olanların, sıkça vurguladıkları imgelemler ve/veya ütöpik öneriler yerine, atıfta bulunulan Amin Maalouf'un izinden gitmeleri ve O'nun "Lübnanlı bir Fransızım" sözüyle birlikte Fransa'ya bağlılığını, kendi ülke ve yaşamlarına tatbik etmeleri önerilebilir.

Kaynakça

- Akarı, S. (2005). *Dil, Tarih ve Coğrafya Denklemi; Ege Deniz 'nin Adlandırılma Tarihi ve Ege Kelimesinin Anlamı*. Deniz Basımevi.
- Al-Farabi. (2018). Kitabu-l Huruf, <https://archive.org/details/farabi-kitabul-huruf-harfler-kitabi/page/n1/mode/2up>, E. T.: 23.02.2025.
- Arınç, K. (2013). Coğrafi metodoloji açısından bölgesel coğrafya, bölge bilimi ve coğrafi bölgeler. *Türk Coğrafya Dergisi* (60), 13-24. <https://doi.org/10.17211/tcd.89724>
- Atatürk, M. K. (1933). 10. yıl Nutku, <https://www.ktb.gov.tr/TR-96294/10-yil-nutku.html>, E. T.: 27.02.2024.
- Avcı, S. (2011). Birinci Coğrafya Kongresi ve Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri hakkındaki tartışmalara dair bir not. *Türk Coğrafya Dergisi* (57), 95-99. <https://doi.org/10.17211/tcd.40405>
- Balcı, A. (2018). Türkiye'nin Coğrafi Bölgelere ayrılmasına ilişkin yaklaşımlarını belirlemeye yönelik nitel bir araştırma. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 30-48. <https://doi.org/10.14781/mcd.388279>
- Baykara, T. (1996). Yeni bir ülkede yeni insanlar. *Erdem*, 8(23), 451-464.
- Birinci Coğrafya Kongresi, (1941). T. C. Maarif Vekilliği, Raporlar, Müzakereler, Kararlar. Ankara.
- Candar, A. A. (1934). Anadolu coğrafyasının dili. *1 inci Haritacılar Mecmuaası*. <https://www.harita.gov.tr/uploads/files/articles/anadolu-coğrafyasının-dili-210.pdf>
- Çetin, B. (2020). Geç Osmanlı, Erken Cumhuriyet dönemi (1920-1940) Anadolu coğrafya literatürü ve genel özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 61-74. <https://doi.org/10.17211/tcd.672908>
- Darkot, B. (2014). Türkiye'nin coğrafi bölgeleri hakkında. *Türk Coğrafya Dergisi* (13-14), 141-149. <https://doi.org/10.17211/tcd.54563>
- Demirkent, I. (2022). Kayser. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25, 94-96.
- Duran, F. S. (1940). *Türkiye Coğrafyası*, Kanaat Kitabevi.
- Ege Coğrafya Dergisi. Etik ilkeler ve Yayın Politikası, <https://dergipark.org.tr/pub/ecd/policy>, E. T.: 20.04.2025.
- Eyüboğlu, S. (1967). *Mavi ve Kara*, İstanbul.
- Fârâbî. (2008). *Kitâbü'l-Hurûf (Harfler Kitabı)*. (Çev. Ö. Türker). Litera Yay.
- Fırıncioğulları, S. (2016). Sosyal bilimler ve hermeneutik üzerine kısa bir değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, 33, 37-48.

- Hacısalıhoğlu, F. (2023). Anadoluculuk. Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/anadoluculuk/>, E. T.: 23.11.2024.
- Halaçoğlu, Y. & Erdem, H. (1992). Batı Trakya. *TDVİA*. C. V.
- İnalçık, H. (2010). *Osmanlılar, Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. TİMAŞ Yayınları.
- Kafalı, M. (1996). Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi. *Erdem*, 8(22), 5-17.
- Kaya, A. (2014). Başlangıcından 1071'e kadar Türklerin Anadolu'ya akınları hakkında bir değerlendirme. *EKEV Akademi Dergisi*, (59), 211-232.
- Kaya, A. (2016). Anadolu Efsanesi, <https://www.yenihaberden.com/anadolu-efsanesi-4573yy.htm>, E. T.: 12.12.2024.
- Koca, S. (2008). Diyâr-ı Rûm'un (Roma Ülkesi=Anadolu) "Türkiye" hâline gelmesinde Türk kültürünün rolü. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 1-53.
- Köymen, M. A. (1961). Anadolu'nun fethi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 89-122.
- Köymen, M. A. (1989). Malazgirt meydan muharebesinin diğer meydan muharebeleri arasındaki yeri ve önemi. *BELLETEN*, LIII, 206, 375-379.
- Kritovulos. (2012). *Kritovulos Tarihi*. (Çev. Ari Çokona). Heyamola Yayınları.
- Library of Kongress (2025). Bible Lands, <https://www.loc.gov/resource/g7480.ct011919/> (URL-8), E. T.: 10.01.2025.
- Louis, H. (1985). *Landeskunde der Türkei: Vornehmlich aufgrund eigener Reisen*, F. Steiner Verlag Wiesbaden.
- Louis, H. (2014). İç Anadolu ve coğrafi hudutları. *Türk Coğrafya Dergisi* (1), 51-70. <https://doi.org/10.17211/tcd.85797>
- Marko Polos Map. 28.02.2025 tarihinde https://www.reddit.com/r/Turkey/comments/6znp69/marco_polos_map (URL-7), E. T.: 28.02.2025.
- Merçil, E. (1988). Selçukluların Anadolu'ya Gelişinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa'nın Durumu. *BELLETEN C 2*, 203, 461-474.
- Nişanyan, S. (2024). "Marmara". <https://nisanyanyeradlari.com/?y=&t=Marmara&cry=TR&u=1&ua=0>, E. T.: 23.10.2024.

- Nişanyan. S. (2025). En Son Yazılar. <https://nisanyan.substack.com/>, E. T.: 20.02.2025.
- Okay, M. O. (1992). Bayatlı, Yahya Kemal. *TDVA. C VI*, 35-39.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). TTK Yayınları.
- Örenç, A. F. (2011). Yunanistan'ın bağımsızlık sürecinde yok edilen Mora Türkleri. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 11, 5-32.
- Özçağlar, A. (2003). Türkiye'de yapılan bölge ayrımı ve bölge planlama üzerindeki etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 1(1), 3-18.
- Özey, R. (2001). Adalar denizi ve Batı Anadolu Bölgesi hakkında. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (3), 27-36.
- Selen, H. S. (1941). Türkiye'nin Coğrafi Bölgelere Taksimine Dair Bir Muhtıra. Birinci Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941). T.C. Maarif Vekilliği, Raporlar, Müzakereler, Kararlar, 251-255.
- Sonyel. S. R. (1998). Yunan ayaklanması günlerinde Mora'daki Türkler nasıl yok edildiler. *BELLETEN C 62*, 233, 107-120.
- Sözer, A. N. (1993). Herbert Louis'in "Landeskunde Der Türkei" Adlı Yapıtı Üzerine Bazı Düşünceler ve Notlar. *Ege Coğrafya Dergisi*, 7(1), 1-12.
- Sümer, F. (1960). Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi. *BELLETEN C 25*, 96, 567-594.
- Tanrıkulu, M. (2014). Johann Samuel Heinrich Kiepert'in Osmanlı haritalarının bir değerlendirmesi. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6(2), 189-205.
- Tanrıkulu, M. (2017). Batılı devletlerin ve Türklerin Afrika'ya yaklaşım farklılıkları, haritalarda Afrika ve Kolonial Kartografya. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 248-266.
- Tanrıkulu, M. (2019). *Türk halk Kültüründe Mekân*. II. Internatinoal Congres on Geographical Education, 3-5 Ekim, Eskişehir.
- Tanrıkulu, M. (2022). Turgut Cansever'in hatıratında disiplinlerarası iş birliği kültürü, coğrafya, Ali Tanoğlu ve İstanbul'a Dair. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 265-288. <https://doi: 10.54558/jiss.1147738>
- Tanrıkulu, M. (2023). *Coğrafya ve Kültür*. PEGEM Yayınevi.
- Topraklı, R. (2024). Anadolu adının menşei ve kapsamının genişlemesi, https://www.dikgazete.com/yazar/ramazan-toprakli-103.html#google_vignette, E. T.: 23.02.2025.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat AŞ.

- Tuncel, M. (1991). Anadolu. *TDVİA*. C. III, 106-109.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. “Mozaik”, <https://sozluk.gov.tr/>, E. T.: 10.09.2025.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İnkılap Kitabevi.
- Urfalı Mateos. (2000). Vekayi-nâmesi (952-1136) ve papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Türkçeye çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara: TTK Yayınları.
- Ünal, E. C. (2023). Antik Çağ Doğu Trakya Trak Kabileleri ve Trak Etnik Kimliği, <https://haberton.com/antik-cag-dogu-trakya-trak-kabileleri-ve-trak-etnik-kimligi/>, E. T.: 23.02.2025.
- Varlık, M. Ç. (1991). Anadolu Eyaleti. *TDVİA*. C. III, 143-144.
- Yazan, S. vd. (2024). Coğrafi İmgelemler: Mavi Anadoluçuluk'ta kimlik, kültür ve mekân. *Ege Coğrafya Dergisi*, 33(2), 169-195. <https://doi.org/10.51800/ecd.1545901>
- Yıldırım, E. (2012). Modern Cumhuriyetin Kimlik Arayışları: Kayıp Kimliğin Peşinde Mavi Anadoluçuluk Hareketi. (Tez No. 319920) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Yınanç, M. H. (2009). *Türkiye tarihi, Selçuklular devri-I, (Yayına Sunan: Refet Yınanç)*. Ekol Yayınevi.
- Yiğit, A. (2006). Geçmişten günümüze Türkiye'yi Bölgelere Ayırma Çalışmaları ve Yapılması Gerekenler. *IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu*, 33-44.
- Yuvalı, A. (1996). Mozaik kültür kavramının Türk kültür tarihi bakımından değerlendirilmesi. *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 211.
- . (1966). *Ankara Üniversitesi, DTCF, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, I, 1.
- . (1969). Hamit Sadi Selen, 1892-1968. *BELLETEN C. 33*, 129, 91-95.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Suyun Jeopolitik Önemine Coğrafi Bakış: Büyük Etiyopya Rönesans Barajı

M. Murat KALE*
Onur Han ÇETMİ**

Öz

Bu çalışma, Nil Nehri Havzası'nda yer alan ve kıtanın en büyük su projelerinden biri olan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın (BERB) jeopolitik ve hidropolitik etkilerini coğrafi bakış ile incelemektedir. Suya erişimin tarih boyunca medeniyetlerin gelişimindeki belirleyici faktörlerden biri olduğu dikkate alındığında, medeniyetlerin var olma mücadelelerinde su kaynaklarına sahip olma ve yönetme üstünlüğünün yadsınamaz bir güce sahip olma anlamı taşıdığı aşikardır. Özellikle kurak ve yarı kurak bölgelerde sınır aşan sulara sahip ülkeler arasında yaşanan güç asimetrisi, havza yönetiminde önemli bir çekişme alanı yaratmaktadır. Etiyopya'nın başlattığı BERB projesi, yukarı kıyıdaş ülkelerin kendi kalkınma hedeflerini gerçekleştirme çabasının bir ürünü olarak değerlendirilmekte, aşağı kıyıdaş Mısır ve Sudan'ın ise tarihsel hak iddiaları ve Nil Nehri'ne olan bağımlılıkları nedeniyle bu projeye karşı sert tavırlar sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada Nil Havzası'ndaki su paylaşım mücadelesi; havza hidrolojik özellikleri, tarihsel süreç, nüfus dinamikleri, uluslararası hukuk ve enerji güvenliği bağlamında çok boyutlu olarak incelenerek BERB'in jeopolitik ve hidropolitik önemi ele alınmış ve projenin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisi çok yönlü olarak araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sınır aşan su, jeopolitik, hidropolitik, Nil Nehri, Büyük Etiyopya Rönesans Barajı

*Sorumlu Yazar: Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: mmuratkale@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6975-7069>

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: onurhancetmi@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-3467-3743>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Araştırma Makalesi	24.06.2025	14.07.2025

doi: 10.57115/karefad.1725976

Atf: Kale, M. M., & Çetmi, O. H. (2025). Suyun jeopolitik önemine coğrafi bakış: Büyük Etiyopya Rönesans Barajı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 191-222. <https://doi.org/10.57115/karefad.1725976>

Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN UNIVERSITY
KARATEKİN JOURNAL OF FACULTY OF LETTERS
KAREFAD

A Geographical Perspective on the Geopolitical Importance of Water: The Grand Ethiopian Renaissance Dam

M. Murat KALE*
Onur Han ÇETMİ**

Abstract

This study examines the geopolitical and hydropolitical impacts of the Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD), one of the largest water infrastructure projects on the African continent, from a geographical perspective within the Nile River Basin. Considering that access to water has historically been a decisive factor in the development of civilizations, it is evident that the possession and management of water resources has equated to undeniable power in the struggle for survival among civilizations. In arid and semi-arid regions, in particular, the presence of transboundary water resources often creates significant areas of contention due to power asymmetries between riparian states. The GERD project, initiated by Ethiopia, is regarded as a manifestation of upstream countries' efforts to achieve their own development goals, while downstream countries, Egypt and Sudan, have taken a firm stance against the project due to their historical claims and dependency on the Nile waters. In this context, the study analyzes the struggle over water allocation in the Nile Basin from a multidimensional perspective, incorporating hydrological characteristics of the basin, historical processes, population dynamics, international law, and energy security. The geopolitical and hydropolitical significance of the GERD is addressed, and its impact on regional power balances is explored in depth.

Keywords: Transboundary water, geopolitics, hydropolitics, Nile River, Grand Ethiopian Renaissance Dam

*Corresponding Author: Associate Professor, Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Çankırı/Türkiye, E-mail: mmuratkale@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6975-7069>

**Master's Student, Çankırı Karatekin University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Geography, Çankırı/Türkiye, E-mail: onurhancetmi@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0001-3467-3743>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	06.24.2025	07.14.2025

The copyright of the published article belongs to its author under CC BY-NC 4.0 license. To view a copy of this licence, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>

Giriş

Medeniyetlerin şekillenmesine etki eden unsurlardan birini, istemli veya istemsiz bir şekilde suya erişim ve su yönetimi mücadeleleri oluşturmaktadır. Su, kimi zaman medeniyetin kurulmasında anahtar bir rol üstelenirken kimi zaman da medeniyetin gelişmesinde ve ilerlemesinde itici bir güç olmuştur. Su kaynaklarına sahip olmak, su kaynaklarını kontrol altında tutmak ve yönetmek hemen hemen tüm medeniyetlerin ortak paydasıdır. Bu ortak payda, insanlık tarihi boyunca farklı medeniyetlerin gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte önemli aktörler arasına girmesine katkı sunmuştur.

Antik dünyanın en önemli medeniyetlerinden biri olan Mayalar, taşkın ovalarında kanallar ve rezervuarlar inşa ederek Mezoamerika’da sulu tarım yapmıştır (De Lucia, 2021). Mayalar su kaynaklarını yönetmeyi öğrenerek sulak alanlardan ekonomik fayda sağlamış ve uygarlıklarının gelişiminde su yönetimini itici bir güç olarak kullanmayı başarmışlardır (Palka, 2024). Kolomb öncesi uygarlıklardan bir diğeri olan, And Dağları gibi zorlu bir coğrafyada gelişmeyi tercih ederek rekabet halinde oldukları toplumlara göre stratejik üstünlük kazanan İnkalar, medeniyetlerini devam ettirmek için su yönetimi konusunda uzmanlaşmışlardır (Wright, 2006; Bray, 2013). Kaynakların görece kıt bulunduğu dağlık bir coğrafyada, topoğrafya özelliklerini dikkate alarak su kaynaklarını yönetmişlerdir (Wright, 2006). Dönemin ilerisinde su yapıları (kanallar, galeriler, teraslar vb.) inşa ederek hayatta kalma mücadelesinde öne geçmişler ve su yönetiminin medeniyetlerine kazandırdığı jeopolitik üstünlüğü kullanarak dönemin en önemli aktörleri arasında yer almışlardır (Bray, 2013). Benzer şekilde Roma medeniyeti kurulduğu ve genişlediği coğrafyalarda kemer vb. uzun mesafeli su iletim sistemleri, rezervuarlar, hamamlar, çeşmeler inşa etmiş ve görkemli su gösterileriyle karakterize edilen kendine özgü bir kent kültürünün gelişmesini sağlamıştır (Wilson, 2012). Su kaynaklarının dönemin ilerisinde kullanımı Romalı hükümdarlar ve elitler için suyun güçlü bir siyasi araç haline dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum, suyun Roma medeniyetinde gücünün bir ögesi olarak kullanılmasına olanak sağlamış ve ona ayrıcalık kazandırmıştır (Wilson, 2012). Yağmurun doğrudan tarımsal faaliyetleri mümkün kılmadığı, fakat sahip olduğu su kaynakları sayesinde cazibe merkezi olan Mezopotamya dönemler boyu köklü medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bereketli Hilal’de, ekonomik refahın temel dayanağı, suyun kontrolüne sahip olmaktan geçmiştir (Özbilen, 2024). Mezopotamya medeniyetleri, Arşimet’ten yüzyıllar önce suyun kaldırma kuvvetinden istifade etmişler ve ilkel regülatörler ile akarsu akımına yön vermişlerdir (Tamburrino, 2010). Wittfogel (1957) Mezopotamya’da gelişen erken

uygarlıkların hidrolik toplumlar hipotezine¹ verilebilecek örnekler arasında olduğunu ileri sürmüş ve su kaynakları ile güç arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Wittfogel (1957)'ye göre Mezopotamya'daki uygarlıkların güçlenmesinde su yönetiminin onlara kazandırdığı jeopolitik üstünlük önemli bir bileşen olup, suyu yönetmeyi başaran medeniyetler bölgede söz sahibi olmuşlardır. Başta Sümerler, Akadlar ve Asurlar olmak üzere Mezopotamya'da gücü elinde tutan toplumların tamamı su kaynaklarını etkin ve verimli kullanmak için büyük ilerlemeler kaydetmişler ve beraberinde su kaynaklarına hükmetme yetisine ulaşmışlardır (Tamburrino, 2010).

Yaşamın vazgeçilmez kaynakları arasında yer alan su, sadece antik dünya medeniyetleri için stratejik öneme sahip olan yaşamsal bir madde değildir. Su, modern dünya sahnesinde artan nüfus ve suya dayalı kalkınma hamleleriyle birlikte stratejik değerini arttırmaya devam etmektedir.

18. yüzyılın sonunda insanlık, su kaynaklarını daha önce hiç kullanmadığı farklı alanlarda kullanmaya başlamıştır. Yaşamsal faaliyetler ve tarım için vazgeçilmez bir kaynak olan su, Sanayi Devrimi'yle başlayan süreçte fosil yakıtlarla birlikte kullanılmış, makineleşen dünyanın temel bir bileşeni haline gelmiştir. Suya dayalı buhar teknolojisinin hızla gelişmesi makineleşen dünyadaki ilk endüstriyel kalkınma hamlesinde suyun itici bir güç olmasına neden olmuştur. Bu süreçte suya dayalı bu yeni teknolojiyi geliştiren ve uygulayan ülkeler yeni dünya sahnesine yön veren aktörler haline dönüşmüşlerdir (De Vries, 1994). Bu bağlamda, deniz ve kara ulaşımıyla birlikte sanayide buhar teknolojisini hızla kullanmaya başlayan Birleşik Krallık (Mohojan, 2019), buharlı gemileri ilk kez ticari olarak devreye alan Amerika Birleşik Devletleri (Temin, 1966) Sanayi Devrimi'nin ilk evrelerinde dönemin aktörleri arasında ön sıralarda yer almışlardır. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar uzanan süreçte, hızla gelişen ve değişen dünyanın su kaynaklarına olan talebi ve su kaynaklarını yönetme ihtiyacı özellikle iki eksen üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bunlardan ilki sanayileşme süreci, kentleşme ve nüfus arasındaki etkileşimin ürünü olarak ortaya çıkan içme ve kullanma suyu temini ile taşıktan korunma gereksinimi temelindedir. Özellikle mekanizasyon ve

¹ Wittfogel (1957) tarafından kaleme alınan "*Oriental Despotism*" isimli çalışmada merkezi siyasi otorite ile sulama sistemlerinin varlığı arasındaki ilişki ele alınmış ve *Hidrolik Hipotezi* geliştirilerek hidrolik toplumlardan bahsedilmiştir. Hipoteze göre; büyük ölçekli sulama sistemleri gerektiren kurak ve yarı kurak coğrafyalarda, suyu kontrol eden otorite aynı zamanda toplumdaki iktidar ve güce de hükmetmekteydi. Bu hipotezin işlediği toplumlar ise hidrolik toplumlar olarak tanımlanmıştır. Özbilen, (2024)'e göre hipotez, sulama sistemlerinin varlığı ile merkezi bir otoritenin gelişiminin birbirleri ile ilişkili olduğu temeline dayanmaktadır.

tarımsal üretimdeki artış daha fazla gıda üretimine imkân tanımış, açlığa bağlı ölümleri azaltmıştır (Grigg, 1980). Sanayileşme süreciyle birlikte kentleşme süreci hızlanmış, beraberinde yeni iş olanakları ortaya çıkmıştır. Bu durum nüfus artışını destekleyen doğurganlık oranının yüksek kalmasına neden olmuştur (Wrigley & Schofield, 1981). Sanayi Devrimi sonrası düşen ölüm oranlarıyla birlikte artan iş gücü talebi dünya nüfusunun hızla artmasını tetikleyen unsurlar olarak öne çıkmış ve dünya nüfusu hızlı bir artış ivmesi yakalamıştır. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar olan zaman diliminde nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme süreçleri birbirlerini tetikleyerek içme ve kullanma suyu olan ihtiyacı daha önce hiç olmadığı kadar arttırmıştır (McGrane, 2016). Bu durum gerek içme suyu ve evsel kullanım gerekse tarımsal faaliyet ve sanayi sektörü için daha fazla suya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Yerleşim yerlerinin ve sanayi tesislerinin taşkından korunma ihtiyacı, artan su talebiyle birleşerek su kaynaklarının kontrol altına alınmasını gerekli kılmış ve bu durum daha büyük su yapılarının inşasını zorunlu hale getirmiştir.

Su kaynaklarına olan talebi arttıran ikinci unsur ise enerji kaynaklarına bağımlılığın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi sonrası dünyada, kömür başta olmak üzere farklı fosil yakıtlara bağımlı hale gelen medeniyet, 20. yüzyılda daha önce hiç olmadığı kadar enerjiye bağımlı hale gelmiştir (Thomas, 1980; Shaffer, 2011). Bu süreçte ülkelerin sahip oldukları enerji kaynaklarından sürdürülebilirlik ilkesiyle en yüksek fayda sağlama hedefi ön plana çıkmıştır. Sanayi Devrimi'yle değeri hızla artan fosil yakıtlar, içinde bulunduğumuz dönemde gerek tükenebilir olmaları gerekse dünya ekosistemi üzerindeki birtakım olumsuz etkileri nedeniyle cazibesini yavaş yavaş kaybetmeye başlamış, beyaz kömür olarak adlandırılan su gücü ise başta yenilenebilir bir kaynak olması ve çevre üzerindeki görece çok daha az olumsuz etkiye sahip olması nedeniyle enerji üretiminde ön plana çıkmıştır (Yılmaz, 2012). Kuşkusuz beyaz kömürün önem kazanmasında ülkeler için hayati derecede önem taşıyan enerji üretiminde kendi kendine yeterlilik ve enerji üretiminde kaynak çeşitliliği politikalarının da büyük bir payı bulunmaktadır. Antik dünyadan günümüze gelen süreçte su kaynaklarına yüklenen misyonların üzerine bir yenisi daha eklenmiş ve su kaynakları elektrik enerjisi üretiminde alternatif kaynaklar arasında kendine yer bulmuştur.

Artan ihtiyaçlar karşısında daha yüksek miktarda suya hükmetme, su kaynaklarını kontrol altında tutabilme ve yönetme olgusuyla birlikte suyun enerji üretimindeki temel aktörlerden biri haline dönüşme süreci, su kaynaklarının gün geçtikçe önemi artan bir kaynak hatta meta olarak dünya sahnesindeki stratejik konumunu güçlendirmektedir. Bu kapsamda enerji üretimi başta olmak üzere taşkın kontrolü, içme ve kullanma suyu temini gibi farklı amaçlar doğrultusunda su kaynakları üzerinde büyük yapılar inşa edilmeye başlanılmış ve su kaynaklarından daha fazla istifade etmeyi

amaçlayan projeler geliştirilmiştir. İngilizler tarafından 1899 yılında Nil Nehri'nde yapımına başlanan Eski Aswan Barajı, aynı barajın akış yukarısında 1954 yılında inşasına başlanan Aswan Yüksek Barajı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından Colorado Nehri üzerinde 1931 yılında inşaatına başlanan Hoover Barajı, Ren Nehri üzerinde 1933 yılında Almanya ve İsviçre sınırında inşa edilen Kraftwerk Rheinfelden Hidroelektrik Santrali (HES), 1990 yılında Fırat Nehri üzerinde devreye alınan Atatürk Barajı, Etiyopya tarafından Mavi Nil Nehri üzerinde 2011 yılında yapımına başlanan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı su kaynaklarını yönetme ve kaynaklardan daha fazla fayda sağlanması amacıyla inşa edilen büyük su yapılarına verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır.

Suya hükmetme ve su kaynaklarını kontrol altında tutma olgusu su kaynakları yönetim modellerini ortaya çıkartmaktadır. Su kaynaklarını yönetme kavramı ise görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Yer altı suları, akarsular ve göller tarafından oluşturulan kara ekosistemindeki su kaynakları doğal ortam özellikleri tarafından kontrol edilen havza sınırlarına sahip olup bu sınırlar genel olarak ülkelerin fiziki sınırlarından bağımsızdır. Bu durum küresel ölçekte büyük akarsulara ait su toplama alanlarının ikiden fazla ülkenin sınırları dahilinde olmasına ve sınır aşan sular üzerinde güç mücadelelerinin gelişmesine neden olmaktadır. Özellikle kurak ve yarı kurak iklim kuşağında yer alan su havzalarında, kıyıdaş ülkelerin su kaynaklarını yönetme süreçleri ülkelerin ayrı ayrı çıkarları ile çatışabilmektedir (Bilen, 2000). Aşağı ve yukarı kıyıdaş ülkelerin su kaynağına olan bağımlılığı bu sürecin temel belirleyici faktörüdür. Su kaynağını yönetme sürecinin başarılı bir şekilde yürütülmesi aynı zamanda kıyıdaş ülkeler arasında jeopolitik bir üstünlük kazanımını da beraberinde getirmektedir.

Siyasi coğrafyadaki gelişim ve değişimlerle yakından ilişkili olmak üzere dünya sahnesinde çok sayıda sınır aşan göl, akarsu ve akifer havzası bulunmaktadır. Güncel olarak yerkürede iki veya daha fazla ülke sınırından geçen, akarsular tarafından kurulan iki yüz altmışın üzerinde sınır aşan akarsu havzası bulunmakta olup nüfus yoğunluğu yüksek olan kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde yer alan havzalar ise su kaynakları yönetim mücadeleleri açısından dünyanın en hareketli bölgeleri arasında yer alır. Küresel ölçekte en hareketli bölgelerden bir diğeri ise Nil Havzası'dır.

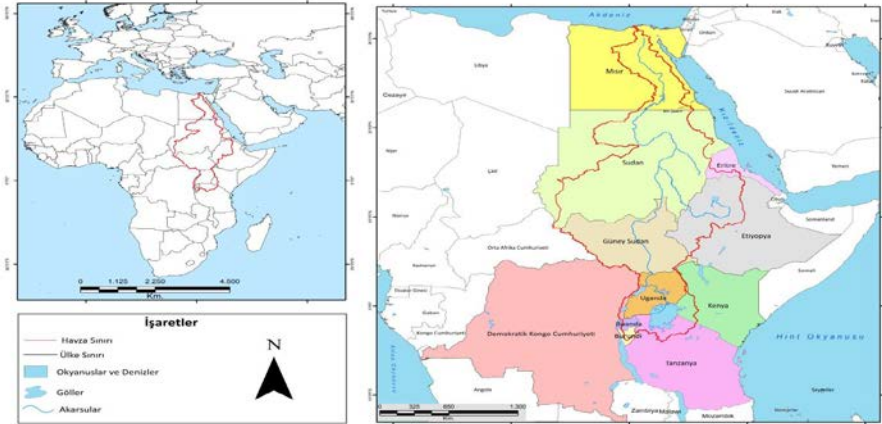
Tarih boyu kaynağı araştırılan, adeta çölün içinden gelen bir yaşam pınarı olarak tanımlanan Nil Nehri, altı yüz milyonu aşan nüfusuyla dünyanın en kalabalık ve en büyük sınır aşan akarsu havzaları arasında yer alır. Yunan tarihçi Herodot Mısır medeniyetinin şekillendiği, kültürünün geliştiği bölge için "Nil Nehri'nin Hediyesi" ifadesini kullanmış ve bölgenin Nil Nehri sayesinde yaşam bulduğunu vurgulamıştır (Griffiths, 1966; Demir, 2012). Çöl ikliminin hüküm sürdüğü coğrafyada, medeniyetin şekillenmesine olanak tanımış olan nehir aynı zamanda paylaşamayan bir kaynak konumundadır. Nehir, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere tüm

ekonomik faaliyetlerle birlikte kırsal ve kentsel yerleşmeler üzerinde belirleyici olmuş, bölgeye özgü kültürün gelişmesinde ve nesilden nesile aktarılmasında anahtar bir rol üstlenmiştir. Nehrin kurulup geliştiği havza, aynı zamanda Akdeniz üzerinden Afrika içine ve Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na açılan doğal bir kapı konumundadır. Bu durum havzaya farklı bir jeopolitik özellik yüklemiş gerek su kaynakları gerekse farklı yer altı ve yer üstü kaynakları nedeniyle tarih boyunca birçok hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Nil Havzası güncel olarak suya hükmetme mücadelesinin en üst düzeyde yaşandığı coğrafyalardan biridir. Tarihsel süreçte Kuzey Afrika'nın ve Doğu Akdeniz Havzası'nın önemli aktörleri arasında yer alan Mısır, yukarı kıyıdaş ülkece inşa edilen dünyanın en büyük barajlarından birinin mansabında şekillenen yeni konjonktür ile mücadele etmektedir.

Bu çalışmada, 21. yüzyılın en büyük suya dayalı kalkınma projelerinden biri olan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın (BERB) jeopolitik ve hidropolitik önemi ele alınarak, projenin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Nil Havzası

Nil Nehri ve yan kolları tarafından kurulmuş olan Nil Havzası, yaklaşık olarak 3,15 milyon km² su toplama alanıyla Afrika Kıtası'nın %10,43'ünü kaplamaktadır (Şekil 1). Kongo Havzası'ndan sonra kıtanın en büyük su toplama alanına sahip olan havza, aynı zamanda dünyanın sayılı büyük akarsu havzalarından biridir. Havzaya adını kıtanın en uzun akarsuyu² olan Nil Nehri (6.718 km) vermektedir. Yunanca *nelios* kelimesinden adını alan akarsu, *nehir vadisi* anlamını taşımaktadır (El-Sheekh, 2016).

Şekil 1

Nil Nehri Havzası lokasyon haritası

² Beyaz Nil Nehri ve Nil Nehri ana kol uzunluklarının bir arada değerlendirilmesi halinde.

Nil Havzası kuzeyde Akdeniz, güney ve güney doğu aksı boyunca Doğu Afrika Rift Vadisi, kuzey doğu aksı boyunca Kızıldeniz tarafından çevrilidir. Havzanın batısında Çad Gölü ve Kongo Nehir havzaları geniş yer kaplarken, Akdeniz enlemine doğru çöller havzanın batısında geniş yer tutmaya başlamaktadır. 4° Güney ile 32° Kuzey enlemleri ve 23° Doğu ile 40° Doğu boylamları arasındaki Nil Havzası, morfolojik olarak iki platonun akış aşağısında yer alan su toplama alanı konumundadır. Bu platolar; havzanın güneyindeki Ekvatorial Göller Bölgesi Platosu ve doğusunda bulunan Etiyopya (Habeşistan) Bazalt Platosu' dur (Şekil 2b).

Tablo 1

Havza ülkeleri ve havza içindeki alansal büyüklükleri

	Ülke yüz ölçümü (km ²)	Havza içindeki yüz ölçümü (km ²)	Havza içindeki yüz ölçümünün havza yüz ölçümüne oranı (%)	Havza içindeki yüz ölçümünün ülke yüz ölçümüne oranı (%)
Burundi	27.834	13.260	0,42	47,64
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	2.344.858	22.143	0,70	0,94
Eritre	117.600	24.921	0,79	21,19
Etiyopya	1.104.300	365.117	11,58	33,06
Güney Sudan	619.745	619.745	19,65	100,00
Kenya	580.367	46.229	1,47	7,97
Mısır	1.001.450	326.751	10,36	32,63
Ruanda	26.338	20.000	0,63	75,94
Sudan	1.886.068	1.400.000	44,39	74,23
Tanzanya	945.087	84.200	2,67	8,91
Uganda	241.038	231.366	7,34	95,99
Toplam	8.894.685	3.153.732	100	

Nil Nehri akaçlama alanı birden fazla ülkenin egemenlik sahası içindedir (Şekil 1). Bu nedenle dünyanın en büyük akarsu havzalarından biri olan Nil Havzası aynı zamanda sınır aşan akarsu havzası statüsündedir. Havzada 11 ülke bulunmaktadır. Nil Nehri toplam drenaj alanının %0,42'si Burundi, %0,70'i Demokratik Kongo Cumhuriyeti, %0,79'u Eritre, %11,58'i Etiyopya, %19,65'i Güney Sudan, %1,47'si Kenya, %10,36'sı Mısır, %0,63'ü Ruanda, %44,39'u Sudan, %2,67'si Tanzanya ve %7,34'ü Uganda sınırları dahilindedir. Güney Sudan dışında hiçbir ülkenin tamamı Nil Nehri su toplama alanında bütünüyle yer almazken, diğer kıyıdaş ülkeler farklı alansal büyüklüklerde Nil Nehri drenaj alanı sınırları içinde yer alır (Tablo 1). Güney Sudan dışında ülke yüz ölçümünün yarıdan fazlası Nil Havzası'nda olan ülkeler Uganda (%95,99), Ruanda (%75,94) ve Sudan (%74,53)'dir.

Genel olarak Ekvatorial Göller Bölgesi ve Etiyopya Bazalt platolarında yer alan ülkeler Nil Havzası'nda memba ülke konumunda iken Sahra Çölü'nde uzanan ülkeler ise mansap ülke konumundadır. Membadan mansaba sadece su değil, suyla birlikte aşağı çığırda yer alan ülkeler için oldukça değerli olan sediman da taşınır. Mansapta gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler büyük oranda Nil Nehri'ne bağımlıdır. Özellikle tarımsal faaliyetler için su ve akarsu yükü büyük önem taşır. Söz konusu yük, Mısır ve Sudan'da tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü toprağın ana kaynağıdır. Güney-kuzey doğrultusunda hareket eden Nil Nehri sediman yükünün çok büyük kısmı Mavi Nil Nehri kökenli olup memba ülkesi Etiyopya aynı zamanda sedimanın da en büyük kaynağı konumundadır (NBWR, 2016).

Havza Su Kaynakları

Nil Havzası, Afrika Kıtası'nın yaklaşık onda birinden akışa geçen suların toplandığı Nil Nehri ve yan kolları tarafından kurulmuştur. Havzaya adını veren akarsu, Beyaz Nil ve Mavi Nil nehirlerinin Sudan'ın başkenti Hartum yakınlarında birleşmesinden itibaren Nil Nehri ismini alır. Güney – kuzey doğrultusunda hareket eden Nil Nehri, kıtanın Akdeniz sahil kuşağındaki en doğu ucunda, kendi adı ile anılan oldukça büyük bir delta oluşturarak Akdeniz'e dökülür (Şekil 2a).

Nil Havzası drenaj alanının %32,3'ü (1,07 milyon km²) çöllerden oluşmaktadır (Woodward vd., 2022). Yıllık yağış miktarının sifıra yaklaştığı bu bölgede akarsu yaklaşık 2.000 km'lik akışı boyunca neredeyse hiç beslenmemekte, oldukça yüksek miktarda buharlaşmaya tabi olmakta fakat buna karşın tümüyle kurumadan denize dökülmektedir (Pacini & Harper, 2016). Allojen bir akarsu olan Nil Nehri'nin en önemli yan kolları Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbara nehirleridir. Havza akarsularına ait bazı temel bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

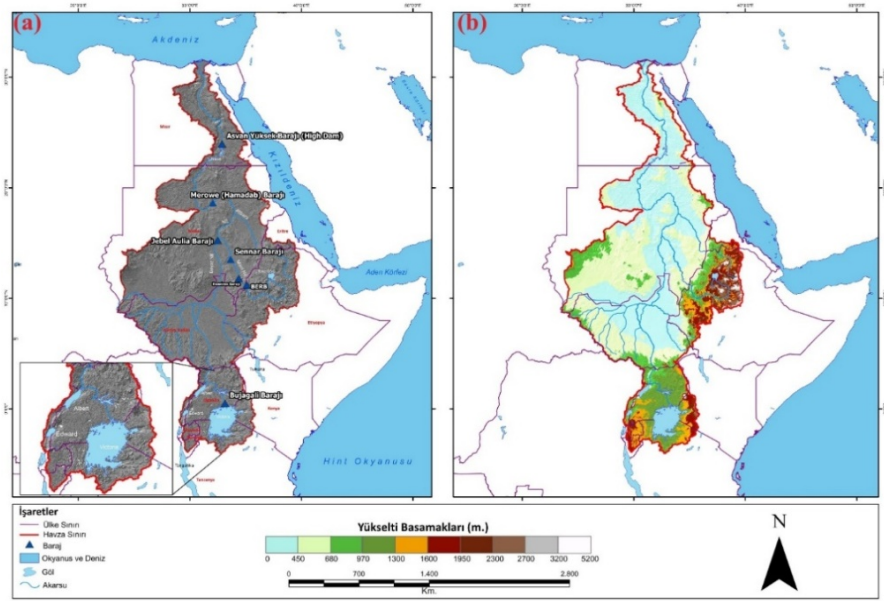
Tablo 2

Havza akarsularına ait bazı sayısal bilgiler

	Ana kol uzunluğu (km)	Drenaj alanı (milyon km ²)	Ortalama debi* (km ³ /yıl)
Beyaz Nil Nehri	2.000	1,73	27,5
Mavi Nil Nehri	1.450	0,33	51,0
Atbara Nehri	800	0,18	12,5
Nil Nehri	6.718	3,15	91,0**

*Kaynak: Woodward vd. (2022)

**Büyük Aswan Barajı membası

Şekil 2

Nil Havzası (a) Hidrografya haritası (b) Yükselti haritası

Beyaz Nil Nehri, kaynağını Doğu Afrika'nın batısında yer alan Göller Bölgesi Platosundaki Edward, Albert, Kyoga ve Viktorya göllerinden itibaren alır. Nil Nehri Havzası'nın %52,3'ünü (1,73 milyon km²) drene eden akarsu, Göller Bölgesi'nden güneye doğru savanlık alanlar boyunca hareket eder. Akarsu yaklaşık 2.000 km ana kol uzunluğu ile Nil Nehri'ne katılan en uzun akarsudur. Akarsuyun Nil Nehrine katkısı ise drenaj alanı büyüklüğü ve ana kol uzunluğuna göre oldukça düşüktür. Beyaz Nil akışı boyunca Burundi, Kenya, Güney Sudan, Ruanda, Sudan, Tanzania ve Uganda egemenliği dahilindeki alanlardan su toplar (Şekil 2a ve Tablo 2). Nil Nehri'ne katılan ikinci en uzun akarsu Mavi Nil Nehri'dir. Kaynağını Etiyopya'nın Batı Hararghe bölgesindeki Tana Gölü'nün güneyinden itibaren alan akarsu, Nil Havzası'nın %10'unu (0,33 milyon km²) drene eder. 1.450 km ana kol uzunluğuna sahip olan Mavi Nil aynı zamanda sınır aşan bir akarsu olup akışı boyunca Etiyopya ve Sudan sınırları dahilinde hareketine devam ederek Beyaz Nil Nehri ile birleşir. Birleştiği noktadaki 51 km³ debisiyle Nil Nehri'ne en yüksek akım sağlayan yan kol olma özelliğini taşır (Şekil 2a ve Tablo 1). Akarsu tarafından getirilen su miktarının büyüklüğü, Nil Nehri'nin allojen bir akarsu olmasına büyük katkı sağlar (Melesse vd., 2011). Nil Nehri'ne katılan bir diğer kol ise Atbara Nehri olup, akarsu havzanının toplam su toplama alanının %5,4'ünü (0,18 milyon km²) drene eder. 800 km ana kol uzunluğuna sahip olan Atbara Nehri Etiyopya'nın kuzeydoğusundaki dağlık alanlardan kaynağını alır. Sırasıyla

Etiyopya ve Sudan topraklarından geçen akarsu, yılda 12,5 km³ akım sağlayarak Sudan'ın Atbara şehrinden Nil Nehri'ne dökülür.

Nil Nehri kaynağını büyük oranda Doğu Afrika Rift Vadisinin batı aksında yer alan göllerden itibaren almakta olup kaynak konumundaki göllere ait temel bilgiler Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3

Havza göllerine ait temel bilgiler

	Havza	Yüz ölçümü* (km ²)	Denizden yükseklik* (m)	Maksimum Derinlik* (m)	Oluşum kökeni*	Kıyıdaşlar
Viktorya Gölü	Beyaz Nil	67.000	1.134	82	Tektonik	Uganda, Tanzania, Kenya
Albert Gölü	Beyaz Nil	5.374	619	51	Tektonik	Uganda, Dem. Kongo Cum.
Edward Gölü	Beyaz Nil	2.325	920	117	Tektonik	Uganda, Dem. Kongo Cum.
Tana Gölü	Mavi Nil	3.200	1.786	14	Volkanik	Etiyopya
Kyoga Gölü-Bataklığı	Beyaz Nil	1.720 4.520	1.033	5,7	Tektonik	Uganda

*Kaynak: Brown ve Sutcliffe (2013), Stoyneva-Gärtner vd. (2020), Woodward vd. (2022)

Deniz seviyesinden 1.134 m yükseklikte bulunan ve 67.000 km² yüz ölçümüne sahip olan Viktorya Gölü, Afrika Kıtası'nın en büyük gölü ve dünyanın ikinci büyük tatlı su gölüdür. Beyaz Nil'in ana kaynaklarından olan göl 194.000 km² drenaj alanına sahiptir (Piper vd., 2009). Viktorya Göl'ü sınır aşan bir su kaynağı olup, alansal olarak Kenya (%6), Uganda (%45) ve Tanzania (%49) sınırları dahilinde yer alır. Nil Havzası'nda yüzey alanı açısından Viktorya Gölü'nden sonra en büyük göl olan Albert Gölü; Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti sınırında, 619 m rakımda yer alır. 5.374 km² yüz ölçümüne sahip olan göl çıkışında yer alan gideğene Viktorya Gölü gideğeni olan Viktorya Nili bağlanır. 51 m maksimum derinliğe sahip olan Albert Gölü oluk geometrisinde olup tektonik kökenlidir. Denizden 920 m yükseklikte bulunan Edward Gölü, fazla sularını Albert Gölü'ne deşarj etmekte olup Beyaz Nil Nehri'nin bir diğer su kaynağı konumundadır. 5.374 km² yüz ölçümüne sahip olan gölün en derin noktası 117 m'dir (Tablo 3). Tektonik kökenli bir göl olan Edward Gölü Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti arasında sınır oluşturmaktadır. Viktorya Gölü çıkışında yer alan

Kyoga Gölü – Bataklığı bölgedeki göllere oranla sığ olup (5,7 m) tümüyle Uganda sınırları dahilinde yer alır. Oldukça sığ olan göl etrafı bataklık ve sazlık alanlarla çevrili olup söz konusu alanın büyüklüğü 4.510 km²'ye kadar ulaşır. Mavi Nil Nehri'nin kaynağı konumundaki Tana Gölü denizden 1.786 m yükseklikte yer alan volkanik kökenli bir göldür. Etiyopya'nın kuzeybatısında bazalt Habeşistan Platosu üzerinde yer alan göl, 3.200 km² yüzey alanına sahip olup volkanik materyalin nehir akışını kesmesi sonucunda oluşmuştur.

Tablo 4

Havza ülkelerinin yenilenebilir su kaynakları, akım ve yağış miktarları

	Yenilenebilir su potansiyeli* (km ³ /yıl)	Ortalama yağış miktarı** (mm/yıl)	Nil Havzası Dahilinde		
			Alanı (%)	Akıma katkısı (%)	Ortalama yağış miktarı (mm/yıl)
Burundi	12,54	1.275	0,42	3,27	1.202
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	1.283	1.543	0,70	2,12	1.146
Eritre	7,32	278	0,79	0,58	435
Etiyopya	122	848	11,58	70,82	1.184
Güney Sudan	495	900	19,65	0,00	900
Kenya	30,70	630	1,47	9,33	1.149
Mısır	57,50	51	10,36	0,00	19
Ruanda	13,30	1.212	0,63	3,37	1.137
Sudan	37,80	250	44,39	0,00	487
Tanzanya	96,27	1.071	2,67	5,82	1.043
Uganda	60,10	1.180	7,34	4,69	1.193

*Kaynak: NBWR (2016)

**Kaynak: FAO (2011)

Nil Nehri akaçlama alanında toplanarak akışa geçen suyun yaklaşık olarak %56'sı Mavi Nil, %30'u Beyaz Nil ve %14'ü Atbara Nehri kökenlidir. Nil Nehri'ne en yüksek miktarda akım Mavi Nil drenaj alanından gelmektedir. Nil Havzası kıyıdaş ülkelerinin havza sınırları dahilindeki su toplama alanlarına düşen yağış miktarları ve akışa geçen su miktarları birbirlerinden farklıdır (Tablo 4). Bunun temel nedeni havzanın beş farklı iklim bölgesine (Akdeniz, kurak, yarı kurak, subtropikal ve tropikal) sahip olmasıdır (Karyabwite, 2000). Bu durum, Nil Nehri'nin akış hacminde dönemsel değişikliklere neden olmakla birlikte sel ve kuraklık gibi aşırı iklim olaylarının gelişmesine imkân tanımaktadır. Havza ortalama yağış

miktarı yaklaşık olarak 650 mm (NBWR, 2016) seviyesindedir. Havzada en yüksek ortalama yağış Etiyopya'da (1.184 mm) kaydedilirken en düşük ortalama yağış ise Mısır'da (19 mm) kaydedilmiştir (Tablo 4). Eritre, Mısır ve Sudan ülkelerine havza sınırları dahilinde düşen yağış miktarı havza ortalamasının oldukça altındadır. Bununla birlikte Mısır ve Sudan bulundukları iklim kuşağının özelliklerine bağlı olarak çok yüksek miktarda evaporasyona ev sahipliği yapmaktadır (NBWR, 2016).

Demokratik Kongo Cumhuriyeti 1.283 km³/yıl akım değeri ile havza ülkeleri arasında en fazla yenilenebilir su kaynağına sahip olan ülkedir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ni 96,27 km³/yıl akım değeri ile Tanzania takip ederken Eritre ve Ruanda en az yenilenebilir su potansiyeline sahip ülkeler konumundadır (Tablo 4). Ülkelerin havza sınırları dahilindeki su toplama alanlarından Nil Nehri akımına olan katkıları incelendiğinde en yüksek katkının Etiyopya'dan (%70,82) yapıldığı görülür. Etiyopya'nın Nil akımına bu denli yüksek oranda katkı sağlamasının temel nedeni Mavi Nil Nehri ve Atbara Nehri tarafından taşınan su miktarının yüksekliğidir. Beyaz Nil Nehri'nin kaynağını aldığı göller bölgesindeki ülkeler farklı oranlarda ana Nil akımına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte Mısır ve Sudan için durum farklıdır. Her iki ülkede iklim özelliklerine bağlı olarak çok yüksek miktarda buharlaşma ve havza ortalamasının altında yağış ve buharlaşma değerlerine sahiptir (NBWR, 2016). Bu nedenle Mısır ve Sudan, Nil Nehri ana akımına pozitif yönde katkısı sağlamazlar. Ülkelerin yenilenebilir su kaynakları ve miktarları ile iklim parametresi bir arada değerlendirildiğinde her iki ülkenin de Nil Nehri sularına diğer kıyıdaş ülkelere oranla çok daha yüksek seviyede bağımlı olduğu anlaşılr.

Havza genelinde su tutma hacmi yaklaşık bir kilometre küp ve üzerinde olan büyük depolama hacimli barajlara ait temel bilgiler Tablo 5'de verilmiştir. Büyük Etiyopya Rönesans Barajı öncesi havzada en yüksek rezervuar hacmine sahip olan baraj Aswan Yüksek Barajı olup, baraj rezervuarı tarafından oluşturulan yapay göl Nasır Gölü olarak adlandırılmaktadır. Yapay göl aynı zamanda Sudan ve Mısır arasında sınır oluşturmaktadır. Büyük depolama hacmine sahip olan barajların konumları dikkate alındığında genel olarak Mısır ve Sudan sınırları içerisinde yer aldıkları, Mısır ve Sudan'ın su taleplerine çözüm üretecek şekilde planlandıkları anlaşılr (Şekil 2a ve Tablo 5).

Tablo 5*Havza genelindeki büyük hacimli barajlar (Su tutma hacmi > 1 km³)*

Baraj adı	Akarsu	Amaç	Ülke	Yükseklik (m)	Kurulu güç (MW)	Su hacmi (km ³)
Büyük Etiyopya Rönesans (GERD)	Mavi Nil	Hidroelektrik, içme-kullanma suyu, taşkın kontrolü	Etiyopya	145	6.450	74
Aswan Yüksek	Nil Nehri	Hidroelektrik, içme-kullanma suyu, taşkın kontrolü	Mısır	111	2.100	132
Roseires	Mavi Nil	Hidroelektrik, içme-kullanma suyu, taşkın kontrolü	Sudan	78	280	7,4
Merowe	Nil Nehri	Hidroelektrik, içme-kullanma suyu	Sudan	67	1.250	12,5
Sennar	Mavi Nil	İçme-kullanma suyu	Sudan	40	15	0,9
Jebel Aulia	Beyaz Nil	İçme-kullanma suyu	Sudan	22	30	3,5

Havza Demografik Yapısı ve Suya Erişim

Nil Havzası büyük oranda çöllerle kaplı olmasına karşın havza ülkelerinin toplam nüfusu 2023 yılı itibariyle altı yüz on iki milyonu aşmıştır (FAO, 2025). Söz konusu nüfus büyüklüğü, Dünya nüfusunun %7,57'sini ve Afrika toplam nüfusunun %41,37'sini oluşturur (FAO, 2025).

Havza genelinde en fazla nüfusa sahip olan ülke 128,69 milyon kişiyle Etiyopya iken Etiyopya'yı 114,53 milyon kişi ile Mısır ve 105,78 milyon kişi ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti takip eder (Tablo 6). Ülkelerin havza su toplama alanları dahilindeki kısımları ve nüfus büyüklükleri bir arada değerlendirildiğinde özellikle havzanın aşağı ve orta çığırlarında akarsu yatağı çevresinde nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu anlaşılr. Havzanın en düşük yağış ve en yüksek sıcaklık değerlerine sahip olan Mısır ve Sudan'daki yerleşim alanları özellikle akarsu yatağı ve yakın çevresine kümelenmiştir. Yüksek doğurganlık oranı nedeniyle havza ülkelerinin toplam nüfusunun 2050 yılında bir milyarı, 2100 yılında ise 1,7 milyarı aşacağı tahmin edilmektedir (Tablo 6). Nüfus büyüklüğündeki en büyük sıçramanın ise memba ülkelerinde gerçekleşeceği öngörülmektedir. Buna göre 2100 yılına ulaşıldığında Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Tanzanya nüfusunun yaklaşık dört kat, Etiyopya nüfusunun ise yaklaşık üç kat artacağı tahmin edilmektedir (Tablo 6). Nil Havzası genelindeki yüksek nüfus artış hızına kıyasla en düşük nüfus artışının ise aşağı kıyıdaş ülke olan Mısır'da gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Tablo 6*Havza ülkelerine ait nüfus büyüklüğü, içme suyuna erişim oranı ve nüfus projeksiyonları*

	2023 Nüfus**			İçme suyuna erişim oranı***			Nüfus projeksiyonu**	
	Toplam*	Kentsel (%)	Kırsal (%)	Toplam (%)	Kentsel (%)	Kırsal (%)	2050*	2100*
Burundi	13,68	14,78	85,22	11	58	3	24,13	37,87
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	105,78	47,44	52,56	12	24	<1	218,24	430,7
Eritre	3,47	43,27	56,73	34	74	8	5,70	8,44
Etiyopya	128,69	23,16	76,84	22	39	6	225,02	367,29
Güney Sudan	11,48	21,19	78,81	3	4	3	18,34	23,84
Kenya	55,33	29,52	70,48	veri yok	veri yok	veri yok	83,59	104,2
Mısır	114,53	43,10	56,90	97	98	97	161,63	201,90
Ruanda	13,95	17,89	82,11	15	55	7	22,71	32,78
Sudan	50,40	36,34	63,66	41	64	28	85,21	136,89
Tanzanya	66,61	37,41	62,59	42	67	27	129,62	262,83
Uganda	48,65	26,77	73,23	19	45	9	85,43	120,84
Toplam	612,57						1.059,62	1.727,58

*Milyon kişi

**Kaynak: FAOSTAT (2025, Mayıs 5)

***Kaynak: UNICEF (2025, Haziran 6)

Havza ülkelerinin kentsel ve kırsal nüfus büyüklükleri arasında oldukça büyük fark vardır³. Bununla birlikte kentsel ve kırsal nüfus büyüklükleri karşılaştırıldığında, havza genelinde kırsal nüfusun kentsel nüfustan fazla olduğu anlaşılr (Tablo 6). Nil Havzası'ndaki toplam nüfusun %34,34'ü kentlerde yaşarken, %65,66'sı kırsal yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Toplam nüfus büyüklüğü içinde en büyük kentsel nüfusa sahip olan ilk üç ülke Mısır (%43,10), Eritre (%43,27) ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti (%47,44)'dir. Toplam nüfus büyüklüğü içinde %70'in üzerinde kırsal nüfusa sahip olan ülkeler ise Burundi (%85,22), Ruanda (%82,11), Güney Sudan (%78,81), Etiyopya (76,84), Uganda (%73,23) ve Kenya (%70,48)'dir. Nil Havzası'nda mansaptan membaya doğru ilerledikçe kırsal nüfus büyüklüğü artmaktadır (Tablo 6).

³ Ülke bazında kırsal ve kentsel nüfus ayrımı yapmak için kullanılan göstergelerde farklılıklar olabilmektedir (Türkan, 2021). FAOSTAT tüm havza ülkeleri için benzer göstergeleri kullanması nedeniyle bu sorunu bertaraf etmektedir.

Havza genelinde temiz içme suyuna erişimde oldukça büyük bir sorun yaşanmakta olup bu duruma uymayan tek istisnai ülke Mısır'dır (Tablo 6). Temiz içme suyuna erişim problemi daha çok memba ülkelerinde yoğunlaşmaktadır. Mansap ülke konumundaki Mısır nüfusunun %3'ü temiz içme suyuna doğrudan ulaşamazken memba ülkelerinde bu oran %97 seviyesine kadar çıkmaktadır (Tablo 6). Toplam ülke nüfusunun Burundi'de %89'u, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde %88'i, Eritre'de %64'ü, Etiyopya'da %78'i Güney Sudan'da %97'si, Mısır'da %3'ü Ruanda'da %75'i, Sudan'da %59'u, Tanzanya'da %58'i ve Uganda' %81'i temiz içme suyuna ulaşamamaktadır (Tablo 6). Özellikle memba ülkelerinde nüfusun çok büyük bir kısmı kırsal yerleşim yerlerinde yaşamakta olup söz konusu nüfus büyüklüğü içinde temiz suya erişememe oranı çok daha yüksek seviyelerdedir.

Nil Havzası Su Yönetimi ve Havza Aktörleri

Afrika Kıtası'nda Portekizliler tarafından 14. yüzyıldan itibaren başlayan Avrupa sömürgecilik anlayışı 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşmış, Avrupa ülkelerinin sömürgecilik yarışındaki rekabetiyle birlikte Nil Havzası'ndaki su kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı farklı bir yöne evrilmiştir. Su kaynakları yönetimi konusunda gerçek anlamda söz sahibi olması gereken kıyıdaş ülkelerden ziyade, havza genelinde farklı menfaat arayışları olan sömürgeci güçlerin menfaatleri doğrultusunda su kaynakları yönetilmeye çalışılmıştır.

İtalya'nın Doğu Afrika ülkelerini kolonileştirme faaliyeti 1890'lar ve sonrasında hız kazanmıştır. Bu süreçte İtalya, Nil Havzası'nın akış aşağısında yer alan Birleşik Krallık sömürgeleri için oldukça stratejik bir bölge olan Afrika Boynuzu'nda koloniler kurmaya çalışmıştır (Daban, 2024). Nil Nehri membasındaki koloni faaliyetlerinin Birleşik Krallık çıkarlarına zarar vermemesi temelinde sömürge güçleri arasında su yönetimi konularını da içeren bir dizi antlaşma imzalanmıştır.

Afrika Kıtası genelinde sömürgecilik faaliyeti sürdüren Birleşik Krallık ve İtalya su temini odaklı anlaşmazlıkları çözmek ve kendi bölgelerini oluşturmak için 1891 Protokolü'nü 15 Nisan tarihinde imza altına almışlardır (Shih & Stutz, 2013). İtalya, bu antlaşma ile Atbara Nehri üzerinde su akışını engelleyecek herhangi bir yapı inşa etmeyeceğini kabul etmiştir (Shih & Stutz, 2013). Nihai olarak protokolün su kaynakları yönetimi üzerindeki kazanımları Birleşik Krallık yani aşağı kıyıdaş ülke Mısır lehinedir.

İngilizlerin himayesinde olan Mısır'da 1890'larda Büyük Britanya desteğiyle Aswan Barajı inşasına başlanmış olup Aralık 1902'de baraj inşaatı tamamlanmıştır. Bölgede pamuk üretimi yapmakta olan Birleşik Krallık için baraj, tarımda Nil Nehri'ne özgü geleneksel yöntemlerden modern sulama yöntemlerine geçiş anlamına gelmekte olup barajla birlikte İngiltere'nin Nil

Nehri suları üzerindeki çıkarlarını koruma faaliyetinde bir dönüm noktası yaşanmıştır.

15 Mayıs 1902 tarihinde Sudan ve Etiyopya arasındaki sınırı netleştirmek için Etiyopya'nın Addis Ababa şehrinde bir antlaşma (The Anglo-Ethiopian Treaty of 1902) imzalanmıştır. Antlaşma sınır çizgisini netleştirme amacı ile imzalanmış olsa da aynı zamanda Nil Havzası su kaynaklarıyla ilgili maddeler içermektedir (Çamyamaç, 2024). Beş maddeden oluşan antlaşma metni İngilizce ve Amharca olarak kaleme alınmıştır. Antlaşma sadece iki ülke arasındaki sınırı belirlemekle kalmamış, antlaşmanın üçüncü maddesi uyarınca Etiyopya; Sobat, Mavi Nil ve Tana Gölü'nde herhangi bir yapı inşa etmeyeceğini kabul etmiştir (Ullendorff, 1967). Sudan adına Birleşik Krallık tarafından imzalanan antlaşmanın, genel olarak Mısır'da süregelen İngiliz çıkarlarını koruma odağında olduğu, Sudan'ın ve dolayısıyla Mısır'ın su kaynaklarını koruma amacı güttüğü anlaşılr. İngilizce ve Ambharca olarak hazırlanan antlaşma metnindeki farklılıklar nedeniyle Etiyopya itirazlarda bulunmuş antlaşmayı onaylamamıştır (Woldetsadik, 2014).

13 Aralık 1906 tarihinde Londra'da, kısmen havza bütünüyle ilgili konuları içeren üçlü bir antlaşma imzalanmıştır. Londra Antlaşması olarak bilinen bu metin, 15 Mayıs 1902 tarihli antlaşma ile birlikte Habeşistan odaklı bir dizi önceki antlaşmanın, dönemin üç sömürgeci gücü tarafından tasdiki temelli olarak imzaya açılmıştır (Shih & Stutz, 2013). Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya arasında imzalanan antlaşma her üç ülkenin sömürge çıkarlarını korumaya odaklıdır (Alemayehu, 2024). Nil Nehri suları ile ilgili hükümler içermesine karşın havzanın hiçbir kıyıdaş ülkesi toplantıya dahil edilmemiştir.

1920 yılına gelindiğinde İngiltere, Hindistan ve Amerika Birleşik Devletleri temsilcilerinin de dahil olduğu Nil Projeleri Komisyonu adlı yeni bir uluslararası komisyon kurulmuştur. Komisyon çalışmaları İngiliz çıkarları doğrultusunda, Nil Nehri akış yukarısında bir dizi baraj kurulmasını öngörmüş fakat Mısır kamuoyu barajların doğrudan Mısır idari sınırları dışında olması nedeniyle önerilere şiddetle karşı çıkmıştır (Samann, 2019).

20 Aralık 1925 tarihine gelindiğinde Birleşik Krallık ve İtalya arasında nota değişimi gerçekleşmiştir (Shih & Stutz, 2013). İtalya nota değişimi ile Mısır ve Sudan'ın Nil Nehri ve yan kolları üzerindeki tüm hidrolik haklarını tanımıştır (Ferede & Abebe, 2014). Söz konusu dönemde Milletler Cemiyeti üyesi olan Etiyopya konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşımış, konuya taraf olmadığını ve nota hükümlerinin bu nedenle geçersiz olduğunu bildirmiştir.

7 Mayıs 1929 tarihinde Birleşik Krallık Hükûmeti ile Mısır Hükûmeti arasında Nil sularının kullanımı konusunda nota değişimi imzalanmıştır (Çamyamaç, 2024). Nota değişimine Birleşik Krallık Afrika Kıtası'ndaki

sömürge kolonileri olan Sudan, Uganda, Tanzanya ve Kenya adına imza atmıştır. Nota değişimi ile Nil Nehri sularının Mısır ve Sudan arasında ilk kez tahsisi yapılarak, tahsis imza altına alınmıştır. 1929 Nota değişimiyle, Mısır'ın Nil Nehri üzerindeki tarihsel hak iddiası İngiliz kolonileri tarafından kabul edilmiştir. Su tahsisi Mısır için 48 milyar m³/yıl, Sudan için 4 milyar m³/yıl olarak belirlenmiş olup Mısır'a önemli bir veto yetkisi tanımlanmıştır (Alemayehu, 2024). Veto yetkisiyle Mısır'ın Nil Nehri üzerindeki çıkarlarına zarar verecek her türlü projeyi reddetme hakkı ortaya çıkmıştır (Swain, 2011). Antlaşma ile, İngiliz sömürgelerinin özellikle Beyaz Nil Nehri üzerinde Mısır çıkarlarına aykırı hiçbir çalışma yapmayacağı garanti altına alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen iki kutuplu dünya sisteminde, 19. yüzyıl klasik sömürgecilik anlayışının azalması, Soğuk Savaşın hız kazanması ve bölgedeki sömürge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte bölge coğrafyasındaki temel aktörlerde değişiklikler gerçekleşmiştir. Havza ülkeleri yeni dünya düzenindeki Soğuk Savaş'ın temel aktörleri olan Amerika ve Rusya'nın dış politika çizgileriyle karşılaşmışlardır.

İngiltere'nin Mısır'daki İngiliz sempatzanı monarşinin devamını istemesine karşın Mısır'da artan milliyetçilik akımının da tesirinde gelişen 1952 Özgür Subaylar Devrimi ile monarşi son bulmuştur (Erdem, 2017). 1950'lerin başında Mısır, Nil nehri sularından daha yüksek miktarda istifade etmek, enerji üretmek ve suyu depolayabilmek için büyük ölçekli baraj projesi çalışmalarına hız vermiştir. Başlangıçta Aswan Yüksek Barajı'na finansman sözü veren ABD, devrim sonrası dönemde projeye finansal destek sağlamamıştır⁴. Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ile birlikte gelişen bir dizi olay sonucunda Mısır ve Sovyetler Birliği arasında daha yakın ilişkiler kurulmuş ve Sovyetlerin oldukça düşük faizli finansman desteği sonrasında Aswan Yüksek Barajı inşasına 1964 tarihinde başlanılmıştır (Çetinkaya, 2019). Dönemin en büyük baraj ve hidroelektrik santralleri arasında yer alan baraj 1970 yılında tamamlanmış ve rezervuarındaki su hacmi 1974 yılında işletme seviyesine ulaşmıştır (Abd- El Monşef vd., 2015). Baraj inşasıyla birlikte Mısır Nil Nehri'nde büyük bir hakimiyet kazanmıştır. Bu süreçte Mısır, Nil Nehri üzerindeki tarihsel hak iddiasını somutlaştıracak bazı adımlar atmıştır.

⁴ ABD, devrim sonrası Mısır'ın batı sistemi içerisine dahil edilmesi için baraj projesini başta desteklemiş olmasına karşın; Mısır'ın Çekoslovakya ile imzaladığı silah antlaşması, 1955 tarihli Bağdat Paketi'ne katılmaması, 1956 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülkelerden biri olması gibi Rus çizgisine yaklaşma eğiliminin göstergeleri ile birlikte artan Yahudi lobisinin tesiriyle birlikte projeye finansal destek olmayacağını açıklamıştır (Erdem, 2017).

8 Kasım 1959 tarihinde Mısır ve Sudan arasında Nil Nehri sularının kullanımı temelli yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Bölgedeki İngiliz koloni düzenin “resmi olarak” son bulmasından sonra su tahsisi konusunda Kahire’de imzalanan bu antlaşma bağımsız Afrika devletleri (Sudan Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Cumhuriyeti) arasında Nil sularının kullanımı temelli ilk antlaşma olma özelliği taşır. Sekiz maddeden oluşan antlaşma genel olarak 1929 tahsisinin yenilenmesi ve havza su kaynakları yönetimi konusunda daimi ortak teknik komite kurulması temeline dayanmaktadır. Bu antlaşma ile Nil Nehri’nin 84 milyar m³/yıl olarak kabul edilen su miktarı buharlaşma kayıpları düşülerek iki ülke arasında yeniden paylaşılmıştır (Alemayehu, 2024; Çamyamaç, 2024). Nil Nehri yıllık toplam akımının 55,5 milyar m³’lük kısmı Mısır’a ve 18,5 milyar m³’lük kısmı ise Sudan’a bırakılmıştır (Pacini & Harper, 2016). Aynı zamanda ortak teknik komite Nil Nehri üzerindeki Aswan Yüksek Barajı ve Mavi Nil üzerindeki Roseries Barajı’nın her iki ülkenin menfaatleri doğrultusunda kurulma sürecini yönetmiştir. İmzalanan antlaşma Nil sularının tahsisıyla birlikte su kaynaklarının ne şekilde kullanılacağı yönünde hükümler içermesine karşın Mısır ve Sudan dışında hiçbir kıyıdaş ülke toplantıya dahil edilmemiştir.

1960-1990 döneminde havza genelinde farklı iş birliği girişimleri yürütülmeye çalışılmış bu kapsamda Hydromet⁵ kurulmuş, Undugu⁶ girişimi hayata geçirilmeye çalışılmış ve TECCONILE⁷ komitesi devreye alınmış olsa da söz konusu girişimler tam anlamıyla tüm kıyıdaşları kapsayacak şekilde yürütülememiştir.

Gerek 1990 sonrası küresel ve bölgesel ölçekli gelişmeler gerekse 1960-1990 dönemi iş birliği süreçlerinden elde edilen çıktılar başta memba ülkeleri olmak üzere tüm kıyıdaşların su kaynaklarından bir arada, etkin ve verimli bir şekilde istifade etme arayışını hızlandırmıştır. Bu kapsamda Eritre dışındaki tüm kıyıdaş ülkelerin üye olduğu ortak iş birliği platformu Uganda’nın Entebbe şehrinde 1999 yılında Nil Havzası Girişimi (Nile Basin

⁵ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Dünya Meteoroloji Örgütü’nün (WMO) desteğiyle hidrometeorolojik verilerin havza genelinde toplanmasını amaçlayan, 1967-1993 döneminde faaliyetlerini sürdürmüş olan “*Hydro-meteorological Survey of Equatorial Lakes*” adıyla kurulmuş olan bölgesel bir kuruluştur (Alemayehu, 2024).

⁶ Hydromet çalışmaları sırasında bilgi paylaşımının merkezi ve kurumsal bir yapı aracılığı ile yürütülmesi arayışı sonucunda Mısır, Sudan, Uganda ve Orta Afrika Cumhuriyeti’nin kurucu üye olduğu yapıdır. Yapı, Swahili dilinde kardeşlik anlamına gelen *undugu* kelimesinden türemiş olup 1983-1993 döneminde faaliyetlerini sürdürmüştür (Alemayehu, 2024).

⁷ 1992 yılında Uganda Kampala’da Mısır, Sudan, Ruanda, Tanzanya, Uganda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti öncülüğünde havza genelinde iş birliği temel amacıyla “*Technical Cooperation for the Promotion of the Development and Environmental Protection of the Nile Basin*” adıyla kurulmuş ve 1993-1999 döneminde faaliyetlerini sürdürmüş olan bölgesel bir kuruluştur (Tayia vd., 2021).

Initiative-NBI) adıyla devreye alınmıştır (CEDARE, 2014). Eritre'nin gözlemci olduğu girişim, havza bütününe ilgilendiren temel konuları tüm kıyıdaşlar ile bir arada ele alması ve çözüm arayışı sunacak mekanizmalar içermesiyle ön plana çıkmaktadır. Girişim; havza su kaynaklarının tüm kıyıdaşların refah ve güvenliğine katkı sağlayacak bir şekilde yoksullukla mücadele edecek ve ekonomik bütünleşmeyi teşvik edecek şekilde sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde yönetilmesini hedeflemiştir (Swain, 2011). NBI ile havza bütününe ele alan, kalıcı ve kapsamlı bir antlaşma oluşturulmaya çalışılmıştır (CEDARE, 2014). Önceki süreçte havza su kaynaklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı ilke edinen aşağı kıyıdaş ülkeler Mısır ve Sudan'ın NBI'de katılımcı olmaları ise platformu daha da özel bir konuma getirmiştir. Kalıcı bir antlaşmaya ulaşmak için program bağışçılarıyla birlikte BM, Dünya Bankası gibi kurumlar Nil Nehri Havzası İşbirliği Çerçeve Antlaşması (Nile River Basin Cooperative Framework Agreement-CFA) çalışmalarına hızlı bir şekilde başlamıştır (CEDARE, 2014). Çalışmalar sırasında şekillenen sözleşmenin bazı maddeleri⁸ nedeniyle sözleşme üzerinde tüm kıyıdaşlarca tam uzlaşa sağlanamamıştır (Çamyamaç, 2024). Akabinde yukarı kıyıdaş ülkeler bir arada hareket etme kararı almışlardır.

14 Mayıs 2010 tarihinde Entebbe'de bir araya gelen Etiyopya, Ruanda, Tanzanya ve Uganda tarafından CFA⁹ imzaya açılmıştır. Bu gelişme üzerine Mısır ve Sudan NBI platformundan çekilmişlerdir (Turhan, 2020). Burundi, sonrasında Güney Sudan'ın antlaşmayı imzalaması ve onaylamasına müteakip 13 Ekim 2024 tarihinde antlaşma resmen yürürlüğe girmiştir (Mohammed, 2025). CFA'nın devreye girmesi ile birlikte ülkeler önceden haber vererek egemenlikleri altındaki havza alanında baraj vb. yapılar inşa etme hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca CFA, kurulacak Nil Nehri Havzası Komisyon'u (Nile River Basin Commission – NRBC) ile havza bütününe ilgilendiren kararların merkezi bir organ tarafından alınması yolunu açmıştır.

⁸ CFA altı bölüm ve kırk beş maddeden oluşmaktadır. CFA havza yönetiminde ülkelerin uyması gereken temel ilkeler (adil ve makul kullanım ilkesi, zarar vermeme yükümlülüğü, nehir ekosisteminin korunması ve muhafazası) kapsamında kıyıdaşların hak ve yükümlülükleri, kurulacak komisyonlar, alt kurumlar ve uzlaşmazlıkların çözüm süreci ile ilgili hükümler içermektedir (CFA, 2025, Nisan 1). Antlaşmanın 14. Maddesi su güvenliği üzerine olup Mısır ilgili madde kapsamında "Tüm ülkelerin mevcut su kullanım haklarını tehlikeye atmama" görüşünü savunmakta ve 1959 antlaşmasını meşru tutmak istemektedir. Aynı şekilde CFA'nın genel ilkeleri arasında yer alan adil ve makul kullanım ilkesi Mısır'ın Sudan ile yaptığı 1959 antlaşması ile çelişmekte ve su tahsisini meşru kılmamaktadır.

⁹ CFA Uganda'nın Entebbe şehrinde imzaya açılan antlaşma aynı zamanda Entebbe Antlaşması olarak da anılır.

2011 yılında memba ülkesi Etiyopya, su gücünü kalkınma hamlesine dönüşmesi temelinde bölgenin en büyük baraj ve hidroelektrik santrali projesi için inşaat çalışmalarına başlamıştır. Etiyopya, bu süreçte ulusal finansman modeli ile baraj inşası sürdürmüştür. Bununla birlikte elektrik iletim yapıları ile enerji üretim türbinleri için Çin üzerinden finansman desteği sağlamıştır. Benzer şekilde Çin Eximbank desteği ile Sudan'da Merowe Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşa edilmiştir (McDonald vd., 2009). Son yirmi beş yıl içinde bölgedeki baraj ve enerji alt yapısına Çin'in ilgisi artmış olup düşük faizli kredi ve hibe modelleri ile Çin bölgede önemli bir finansör haline gelmiştir (McDonald vd., 2009).

Sudan 2012 tarihinde Nil Havzası Girişimine tekrar katılma kararı alarak platforma katılmış fakat hali hazırda CFA'yı imzalamamıştır. Mısır tarafından dile getirilen tarihsel hak iddiası ile eski antlaşmaların gündemde tutulmak istenilmesi, yukarı kıyıdaş devletlerin ise eski antlaşmaları tanınamaları ekseninde çıkan uzlaşmazlık süreci aşağı kıyıdaş ülkelerin özellikle de Mısır'ın gerek işbirliği programından çekilmesinin gerekse antlaşmayı şiddetle reddetmesinin temel kaynağı konumundadır.

Büyük Etiyopya Rönesans-Hedasi Barajı

Büyük Etiyopya Rönesans Barajı ya da bir diğer adıyla Hedasi Barajı 11°13'00" kuzey enlem ve 35°05'35" doğu boylamlarında Addis Ababa şehrinin yaklaşık olarak 750 km kuzey batısında yer alan Benishangul-Gumuz bölgesinde, Mavi Nil Nehri ana yatağı üzerinde, granit ve diyorit gibi magmatik kayalar ile amfibol, şist ve meta kuvarsit gibi metamorfik kayalardan oluşan tektonik açıdan hareketli bir saha üzerinde 2011 yılında inşa edilmeye başlanmıştır (Dow vd., 1971).

BERB birçok farklı özelliği açısından hem Nil Havzası'nın hem de Afrika Kıtası'nın en büyük barajıdır. Mavi Nil Nehri üzerinde, Sudan-Etiyopya sınırının akış yukarısında yer alan barajın iki bendi bulunmaktadır. Bentlerden biri akarsu yatağı üzerinde olup, diğer bent rezervuar alanındaki suyun planlanan hacme ulaşması için enerji üretim tesislerinden ve ana bentten bağımsız olarak tasarlanmıştır. Akarsu üzerinde yer alan bent sınıra yaklaşık 20 km mesafede, 145 m yükseklikte ve 1.780 m gövde uzunluğundadır. Sudan sınırına yaklaşık olarak 5 km mesafede yer alan ikinci bent ise 50 m yükseklikte olup 5.200 m gövde uzunluğundadır (GERD 2025, Nisan 4). Bentlerin arkasında oluşan rezervuar, 74 km³ suyun depolanacağı şekilde tasarlanmıştır. Ortaya çıkan yapay göl ise 1.874 km² yüzey alanına sahip olup rezervuar su kotunun denizden yüksekliği 640 m'dir (GERD 2025, Nisan 4). İnşaatın başlangıcından günümüze değin farklı revizyonlar geçiren proje yaklaşık altı bin mega watt kurulu güce sahip olup yılda yaklaşık olarak 15 TWh seviyesinde elektrik enerjisi üretilmesi öngörülmektedir. BERB, Nil Havzası'nın ve Afrika Kıtası'nın en yüksek kurulu gücüne sahip HES'i olmasının yanı sıra en yüksek bendine de sahip

barajı konumundadır. Su tutma kapasitesi, Mavi Nil Nehri akım miktarının ($51 \text{ km}^3/\text{yıl}$) yaklaşık 1,45 katıdır. Rezervuar hacmiyle, Mavi Nil Nehri'nden bir buçuk yılda akışa geçen toplam su miktarına eş değer büyüklükte su kütlesinin BERB rezervuarında depolanması mümkün görülmektedir.

2020 yılı itibariyle BERB'de su tutma çalışmalarına başlanılmıştır (Ahmed vd., 2024). 2025 yılı itibari ile su tutma çalışmalarında ilk dört faz tamamlanmış olup beşinci faza geçilmiştir. Birinci faz ile rezervuardaki su yüksekliği 565 m ve su hacmi 5 km^3 düzeyine ulaşmış olup devam eden ikinci, üçüncü ve dördüncü fazlarda sırasıyla 576 m yükseklik ve 8 km^3 su hacmi, 600 m yükseklik ve 17 km^3 su hacmi, 625 m yükseklik ve 41 km^3 su hacmi değerlerine ulaşılmıştır. 2025 itibari ile başlanan son evre ile 64 km^3 su hacmine ulaşılması hedeflenmektedir (Tawil, N.E. 2025, Haziran 17). Güncel olarak enerji üretiminde proje nihai hedefine henüz ulaşamamış, enerji üretim tribünlerinin kontrollü bir şekilde devreye alınma süreci ise devam etmektedir (Tawil, N.E. 2025, Haziran 17).

Yüz ölçümü ve nüfusunun büyüklüğüne karşın, Afrika Kıtası küresel elektrik enerjisi üretiminin yaklaşık olarak %4'ünü gerçekleştirmektedir. Üretilen toplam elektrik enerjisinin %75'i ise Mısır, Güney Afrika ve Kuzey Afrika ülkeleri tarafından tüketilmektedir (Tesfa, 2013). Sahra Altı Afrika'da nüfusun yalnızca %24'ü elektriğe erişebilirken (Tesfa, 2013), Etiyopya halkının %83'ünün elektrik enerjisine doğrudan erişimi bulunmamaktadır (Tegenu, 2006). Özellikle kırsal alanlarda yaşayan Etiyopya halkının sadece %2'si elektrik enerjisine erişebilmektedir. BERB'in kurulu gücü ve konumu dikkate alındığında başta Etiyopya olmak üzere Nil Havzası ve Doğu Afrika için büyük bir enerji üretim üssü olacağı anlaşılmaktadır.

Proje ile Mavi Nil Nehri akımı kontrol altına alınmıştır. Akım, bin yıllık en yüksek taşkın debisi olan $30.200 \text{ m}^3/\text{s}$ dikkate alınarak inşa edilen bir rezervuarda depolanmaktadır (Pietrangeli vd., 2017). Baraj aynı zamanda enerji üretimi için tasarlanmış olup, maksimum verimlilikte çalışması için enerji üretimi sonrası kullanılan suyun düzenli olarak akış aşağıya bırakılması gerekmektedir. Bu durum kurak dönemlerde akarsu yatağına düzenli bir akım bırakılmasını sağlarken ve yağışlı dönemlerde ise özellikle aşağı kıyıdaş ülke olan Sudan'da gerçekleşen taşkınların azalmasına katkı sağlayacaktır.

Nil Nehri'nin en büyük su kaynağı konumunda olan Mavi Nil, aynı zamanda akış aşağıya yüksek miktarda sediman taşımaktadır (CEDARE, 2014; NBWR, 2016). BERB mansabında yer alan Aswan Yüksek, Roseries, Merowe ve Sennar barajları sediman akış hattı üzerinde yer almaktadır. Yüksek miktarda sediman, barajların rezervuar hacminin dolmasına ve barajın kullanım dışı kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca sediman yükü olan su, enerji üretim tesislerine hasar verebilmekte bu doğrultuda enerji üretim maliyetlerinde artışa neden olabilmektedir. Konumu, rezervuar kapasitesi ve

kurulu gücü dikkate alındığında BERB, akış aşağıya sediman yükünden arınmış su kütlesi bırakacağı için mansapta yer alan barajların işletme ömürleri üzerinde olumlu yönde bir katkı sağlayacaktır. BERB ile birlikte barajın akış yukarısında iki baraj ve HES daha kurulması öngörülmektedir. Beko Apo ve Karadobi Baraj ve HES'lerinin kurulması ile birlikte Mavi Nil Sularından daha yüksek ölçüde istifade edilmesi ve BERB için sediman kontrolünün yapılması hedeflenmektedir. Fakat sediman kontrolü veya sediman tutma fonksiyonu mansap ülkeleri için farklı bir sorunu tetiklemektedir. Başta Mısır olmak üzere Sudan, Nil Nehri tarafından taşınan akarsu yükünden itibaren oluşan tarım arazilerine sahiptir. Özellikle Mısır'da tarıma elverişli alanların tamamına yakını Nil Nehri tarafından taşınan sediman yükünün oluşturduğu alanlardır. Sediman taşınımının durması, Aşağı kıyıdaş ülkelerdeki tarımsal faaliyet üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkmasına orta ve uzun vadede sebebiyet verecektir.

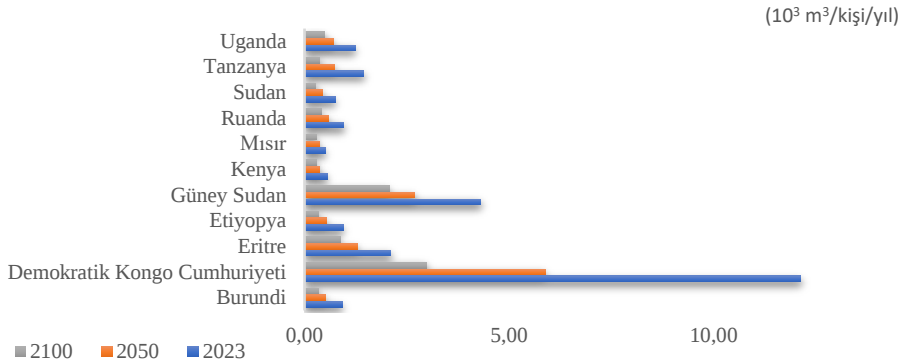
İçme ve kullanma suyuna erişim, başta Etiyopya olmak üzere bölge ülkelerinin en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Etiyopya kırsal nüfusunun %94'ü temiz içme suyuna erişememektedir. Söz konusu oran Sudan'da %72 ve Güney Sudan'da %97 seviyesindedir. Su depolama ve iletim yapılarının olmaması kırsal nüfusun sağlıklı içme suyuna ulaşamamasının temel nedenleri arasında yer almakta olup BERB ile bölgedeki depolama sorununun çözülmesi hedeflenmektedir. Mavi Nil'den akışa geçen suyun depolanmasıyla verimli arazilere sahip Etiyopya'da modern tekniklerle sulu tarım yapılması teşvik edilecek ve tarım alanlarının büyük oranda üretime kazandırılması sonucunda ekonomik fayda sağlanacaktır.

BERB temel olarak enerji üretimi, taşkından korunma, içme ve kullanma suyu temini gibi farklı amaçlara ulaşmak için tasarlanmıştır. Barajın konumu, teknik özellikleri ve amaçları bir arada dikkate alındığında mikro ölçekte Etiyopya, makro ölçekte ise Nil Havzası için suya dayalı olarak geliştirilen en büyük kalkınma projesi olduğu anlaşılr.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yüksek nüfus artış hızı ile birlikte iklim sistemindeki değişim, allojen bir akarsu tarafından kurulmuş olan Nil Havzası genelindeki suya erişim, kaynakları yönetme ve hakimiyet mücadelelerini daha da ön plana çıkartmaktadır. Nil Havzası'ndaki ülkelerin bir kısmında %97'ye ulaşan oranlarla, nüfusun temiz suya erişimi sağlanamamaktadır (FAOSTAT, 2025, Mayıs 5; UNICEF, 2025, Haziran 6). Bu durum, özellikle kırsal nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Havza ülkelerine ait nüfus projeksiyonları ise bu tabloyu daha da karmaşık hale getirmektedir. 2100 yılına gelindiğinde, toplam nüfusun büyük ölçüde artacağı öngörülmektedir (FAOSTAT, 2025, Mayıs 5; UNICEF, 2025, Haziran 6).

Yenilenebilir su kaynaklarında mutlak bir azalma yaşanmasa bile, artan nüfus nedeniyle kişi başına düşen su miktarının hızla azalacağı anlaşılmaktadır (Şekil 3). Özellikle havza membasında yer alan ülkeler suya erişememe problemlerine ek olarak kişi başına düşen yenilenebilir su miktarındaki büyük azalma gerçeği ile karşı karşıya kalacaklardır. Bu durum Nil Havzası'ndaki su kaynaklarının önemini arttırmakta ve suyu kontrol altına alma isteğini bir var olma mücadelesi haline dönüştürerek sürdürmektedir.

Şekil 3

Havza ülkelerine ait kişi başına düşen yenilenebilir su miktarı ve gelecek projeksiyonu
(Kaynak: FAOSTAT, 2025, Mayıs 5)

Havzadaki var olma mücadelesinin bir yansıması olan BERB, yalnızca teknik bir altyapı projesi değil; aynı zamanda Nil Havzası'ndaki tarihsel güç dengesini yeniden tanımlayan, suya erişim paradigmasını dönüştüren çok boyutlu bir kalkınma projesidir. Nil suyu üzerinde yüzyıllardır süregelen Mısır merkezli “hidro-hegemonya” anlayışı, BERB’in inşasıyla birlikte ciddi bir meydan okumayla karşılaşmıştır. Mısır, tarihsel antlaşmalara ve önceki statükoya dayanarak havza su kaynaklarının adil kullanımı temelli, havza genelinde yürütülmek istenen sürdürülebilir sosyoekonomik kalkınma anlayışına itiraz ederken; Etiyopya ise suya dayalı kalkınma hedefleri için CFA temelinde hukuki meşruiyet arayışı sergilemektedir.

Güncel olarak barajın jeopolitik etkileri sadece Etiyopya-Mısır-Sudan üçgeniyle sınırlı değildir. Çin’in bölgeye olan ve gün geçtikçe artan ilgisiyle birlikte, dış finansman ve teknik destek dinamikleri de havza içi karar alma süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Çin izlediği dış politika ile kendinden önceki aktörlerden farklı olarak doğrudan kaynakları sömürmek veya ideolojik bir çıkar ilişkisini ön planda tutmak yerine kalkınma modeli temelli desteklerle yöre coğrafyasında sözü geçen bir oyuncu olma yolu izlemektedir. Çinli şirketlerin Etiyopya ve Sudan’daki baraj projelerine sağladığı destek, bu ülkelere yalnızca altyapı kazandırmakla kalmamış, aynı

zamanda enerji arz güvenliği ve bölgesel kalkınma iddialarını da kuvvetlendirmiştir. Bu durum Mısır'ı bölgede görece yalnızlaştırmaktadır. Hatta, tarihsel süreçte birlikte hareket ettiği Sudan'ın, yeni süreçte Mısır'la olan Nil Nehri suları üzerindeki ittifakının zayıflamasına neden olmaktadır.

21. yüzyılın en büyük suya dayalı kalkınma projelerinden biri olan Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın jeopolitik ve hidropolitik öneminin ele alındığı, projenin bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışma açık bir şekilde bölgesel güç dengelerinin değiştiğini, sömürgeci aktörlerden sonra havzada faaliyet göstermiş olan Amerikan ve Rus hegemonyasının görece sönümlendiğini, bağımsız havza ülkelerinin ön plana çıkmaya çalıştığını fakat buna karşın Çin'in bölgedeki yeni aktör olarak arka planda yer aldığını göstermektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde nadir toprak elementlerine olan talep her geçen gün artmaktadır. Afrika kıtası ise bu konudaki bakir coğrafyalar arasında yer almakta olup Çin'in bölge ülkeleri ile sürdürdüğü iyi ilişkiler kurma modelinin olası kaynaklardan istifade etme temeline dayandığı düşünülmektedir.

Etiyopya, tarımsal verimliliğini artırmak, içme ve kullanma suyuna erişimi genişletmek ve enerji üretimini katlamak gibi hedeflerle BERB'i bir "kalkınma motoru" haline getirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu amaç, Etiyopya'ya stratejik bir üstünlük sağlayarak havzadaki jeopolitik dengelerin Etiyopya lehine şekillenmesine şüphesiz büyük katkı sağlayacaktır. BERB rezervuar hacmi 2025 yılı itibarı ile öngörülen hacme ulaşmış durumdadır. Burada Etiyopya'nın izleyeceği hidropolitika ise süreci netleştirecektir. BERB'in kalkınma motoru olma rolü göz önüne alındığında, Etiyopya'nın suyu önemli bir dış politika aracı olarak kullanma potansiyeli de giderek artmaktadır. Önümüzdeki yıllarda Etiyopya tarafından akış aşağıya bırakılacak su miktarı, bölgesel dinamikler açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu miktar, yalnızca teknik bir veri değil, aynı zamanda Etiyopya'nın suyu nasıl yöneteceğine, yeni jeopolitik gücünü havza ülkeleri üzerinde ne ölçüde ve nasıl kullanacağına dair stratejik bir gösterge olacaktır.

BERB'in en çarpıcı etkilerinden biri, Mavi Nil'in doğal akım düzenini değiştirmesi ve nehrin yaklaşık bir buçuk yıllık akış hacmini depolayabilmesidir. Yukarı havzada suyun kontrol altına alınması, aşağı havza ülkeleri olan Sudan ve Mısır'ın su temini, tarım ve sediman dengeleri üzerinde doğrudan etkilidir. Özellikle sediman taşınımının kesintiye uğraması, Nil Deltası gibi hassas tarımsal alanlarda uzun vadeli üretim kayıplarına neden olabileceği tezini gündeme getirmektedir. Fakat Aswan Yüksek Barajı'nın konumu bu tezi çürütmektedir. Zira BERB öncesi dönemde taşınan sediman yükü Aswan Yüksek Barajı'nda depolanmakta olup akışın ve dolayısıyla sediman yükünün deltaya doğrudan ulaşımı söz konusu değildir. Ancak Aswan Yüksek Barajı akış yukarısında sediman yükünden arınmış temiz suyun tarımsal toprak oluşumu ve akarsu

morfolojisi üzerinde orta ve uzun vadede ortaya çıkartacağı bir dizi olumsuz etki ile karşı karşıya kalınabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda BERB kökenli olarak sonraki süreçte yaşanması muhtemel çatışma konuları arasında tarımsal toprak kaybı ve temiz su erozyonu kökenli sorunlar yer alacaktır.

BERB'in teknik kapasitesi hem Afrika kıtası hem de gelişmekte olan ülkeler için örnek niteliğindedir. Ancak teknik üstünlük, siyasi ve hukuki uzlaşmalarla desteklenmediği sürece uzun vadeli barış ve iş birliğine hizmet etmesi zordur. Bu bağlamda, Nil Havzası ülkeleri arasında sürdürülebilir bir havza yönetimi modeli geliştirilebilmesi için kolektif müzakere süreçlerinin güçlendirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Büyük Etiyopya Rönesans Barajı, Nil Havzası'ndaki su paylaşımı sorunlarını derinleştirmekle birlikte, yeni bir bölgesel iş birliği vizyonuna da kapı aralamaktadır. Etiyopya'nın enerji üretimi ve kalkınma hedefleri ile Mısır ve Sudan'ın su güvenliği kaygıları arasında denge kurulması; sadece teknik değil, aynı zamanda diplomatik, hukuki ve sosyal boyutları kapsayan çok aktörlü bir yönetim modelini zorunlu kılmaktadır.

Tarihsel antlaşmaların meşruiyetinin tartışıldığı ve güncel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kaldığı bu yeni dönemde, Nil Havzası ülkelerinin ortak çıkarları doğrultusunda adil, kapsayıcı ve şeffaf bir su paylaşımı modeli geliştirmeleri gerekmektedir. BERB örneği, sınır aşan suların paylaşımı meselesinde artık tek taraflı tahakküm anlayışlarının değil, karşılıklı tanıma ve ortak fayda ilkelerinin esas alınması gerektiğini göstermektedir. Aksi takdirde havza, potansiyel bir çatışma sahası olarak kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Abd-El Monsef, H., Smith, S. E., & Darwish, K. (2015). Impacts of the Aswan High Dam after 50 years. *Water Resources Management*, 29, 1873-1885. <https://doi.org/10.1007/s11269-015-0916-z>
- Ahmed, M., Abdelrehim, R., Elshalkany, M., & Abdrabou, M. (2024). Impacts of the Grand Ethiopian Renaissance Dam on the Nile River's downstream reservoirs. *Journal of Hydrology*, 633, 130952. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2024.130952>
- Alemayehu, A. (2024). Conflicts and treaty over the Nile Basin: A critical review. *East African Journal of Environment and Natural Resources*, 7(1), 1-16. <https://doi.org/10.37284/eajenr.7.1.1673>
- Bilen, Ö. (2000). *Orta Doğu, su sorunları ve Türkiye*. Siyasal Araştırmalar Vakfı.
- Bray, T. L. (2013). Water, ritual, and power in the Inca empire. *Latin American Antiquity*, 24(2), 164-190. <https://doi.org/10.7183/1045-6635.24.2.164>
- Brown, E., & Sutcliffe, J. V. (2013). The water balance of Lake Kyoga, Uganda. *Hydrological Sciences Journal*, 58(2), 342-353. <https://doi.org/10.1080/02626667.2012.753148>
- CEDARE. (2014). *Nile River Basin M&E rapid assessment report, Monitoring & Evaluation for Water in North Africa (MEWINA) Project, Water Resources Management Program*. CEDARE.
- Çamyamaç, A. (2024). Nil Havzası iş birliği çerçeve anlaşmasının yürürlüğe girişine ilişkin bir değerlendirme. *İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(10), 29-57.
- Çetinkaya, G. (2019). Soğuk savaş döneminde Türkiye ve Eisenhower doktrini. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-14.
- CFA. (2025, Nisan 1). Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework, *Nile Basin Initiative*, <https://nilebasin.org/about-us/cooperative-framework-agreement>, E. T.: 01.04.2025.
- Daban, C. (2024). 19. yüzyıl sömürgecilik faaliyetlerinde İngiltere'nin rolü: Afrika kıtası örneği. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 92-107.
- De Lucia, K. (2021). Household lake exploitation and aquatic lifeways in postclassic Xaltocan, Mexico. *Journal of Anthropological Archaeology*, 62, 101273. <https://doi.org/10.1016/j.jaa.2021.101273>
- De Vries, J. (1994). The industrial revolution and the industrious revolution. *The Journal of Economic History*, 54(2), 249-270.

- Demir, M. (2012). Herodotos ve yabancı kültürler: Mısır örneği. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 315-338.
- Dow, D. B., Beyth, M., & Hailu, T. (1971). Palaeozoic glacial rocks recently discovered in northern Ethiopia. *Geological Magazine*, 108, 53-60. <https://doi.org/10.1017/S0016756800050962>
- El-Sheekh, M. M. (2016). Impact of water quality on ecosystems of the Nile River. In A. Negm (Ed.), *The Nile River: The Handbook of Environmental Chemistry* (pp. 357-385). Springer. https://doi.org/10.1007/698_2016_97
- Erdem, G. (2017). Bağlantısızlıktan bağımlılığa: Nasır döneminde Mısır-SSCB ilişkileri. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 48, 69-98. https://doi.org/10.1501/Intrel_0000000314
- FAO. (2011). *Food and Agriculture Organization of the United Nations Nile Basin Project, GCP/INT/945/ITA, Synthesis Report*.
- FAOSTAT. (2025, Mayıs 5). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu İstatistik veri tabanı., <https://www.fao.org/faostat/en/#data/OA>, E. T.: 01.05.2025.
- Ferede, W., & Abebe, S. (2014). The efficacy of waters treaties in the Eastern Nile Basin. *Africa Spectrum*, 49(1), 55-57. <https://www.jstor.org/stable/24589165>
- GERD. (2025, Nisan 4). Grand Ethiopian Renaissance Dam Coordination Office, <https://www.hidasse.gov.et/web/guest/about-the-dam>, E. T. 01.04.2025.
- Griffiths, J. G. (1966). Hecataeus and Herodotus on "a gift of the river". *Journal of Near Eastern Studies*, 25(1), 57-61.
- Grigg, D. (1980). *Population growth and agrarian change: An historical perspective*. Cambridge University Press.
- Karyabwite, D. R. (2000). *Water sharing in the Nile River Valley*. UNEP/DEWA/GRID Publication.
- McDonald, K., Bosshard, P., & Brewer, N. (2009). Exporting dams: China's hydropower industry goes global. *Journal of Environmental Management*, 90, 294-302. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2008.07.023>
- McGrane, S. J. (2016). Impacts of urbanisation on hydrological and water quality dynamics, and urban water management: A review. *Hydrological Sciences Journal*, 61(13), 2295-2311. <https://doi.org/10.1080/02626667.2015.1128084>

- Melesse, A. M., Abtew, W., Setegn, S. G., & Dessalegne, T. (2011). Hydrological variability and climate of the upper Blue Nile River Basin. In A. M. Melesse (Ed.), *In: Nile River Basin* (pp. 3-38). Springer.
- Mohammed, Y. A. (2025). Journey of the Nile River Basin toward a permanent institution. *International Journal of Water Management and Diplomacy*, 1(8), 21-31.
- Mohojan, H. K. (2019). The first industrial revolution: Creation of a new global human era. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(4), 377-387.
- NBI. (2025). Nil Havzası Girişimi (Nile Basin Initiative-NBI) İstatistik veri tabanı, <https://nilebasin.org/socioeconomic>, E. T.: 01.06.2025.
- NBWR. (2016). *Nile Basin Water Resources Atlas*. Uganda: New Vision Printing and Publishing Company.
- Özbilen, S. (2024). Arkeolojik kaynaklar ışığında merkezi kontrolün su yönetimi üzerindeki etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 19(2). <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.73616>
- Pacini, N., & Harper, D. M. (2016). Hydrological characteristics and water resources management in the Nile Basin. *Ecohydrology & Hydrobiology*, 16(4), 242-254. <https://doi.org/10.1016/j.ecohyd.2016.09.001>
- Palka, J. W. (2024). Ancestral Maya domesticated waterscapes, ecological aquaculture, and integrated subsistence. *Ancient Mesoamerica*, 35(1). <https://doi.org/10.1017/S0956536122000402>
- Pietrangeli, G., Bezzi, A., & Beltrami, G. M. (2024). Grand Ethiopian Renaissance Dam: Stepped spillway performance under heavy operation. In *Dams for People, Water and Environment and Development-92nd ICOLD Annual Meeting-New Delhi, India 29th Sept 03rd Oct*.
- Piper, B. S., Plinston, D. T., & Sutcliffe, J. V. (2009). The water balance of Lake Victoria. *Hydrological Sciences Journal*, 31(1), 25-37.
- Samaan, M. M. (2019). *The Nile development game dam*. Springer.
- Shaffer, B. (2011). *Energy politics*. University of Pennsylvania Press.
- Shih, A., & Stutz, T. (2013). Sink or swim: Abrogating the Nile treaties while upholding the rule of law. *Environmental Law Reporter*, 43(9).

- Stoyneva-Gärtner, M. P., Morana, C., Borges, A. V., Okello, W., Bouillon, S., Deirmendjian, L., & Descy, J. P. (2020). Diversity and ecology of phytoplankton in Lake Edward (East Africa): Present status and long-term changes. *Journal of Great Lakes Research*, 46(4), 741-751. <https://doi.org/10.1016/j.jglr.2020.01.003>
- Swain, A. (2011). Challenges for water sharing in the Nile basin: Changing geopolitics and changing climate. *Hydrological Science Journal*, 56(4), 687-702. <https://doi.org/10.1080/02626667.2011.577037>
- Tamburrino, A. (2010). Water technology in ancient Mesopotamia. In W. Mays (Ed.), *Ancient Water Technologies* (pp. 29-51). Springer.
- Tawil, N. E. (2025, Haziran 17). Ethiopia begins 5th filling of Renaissance Dam without agreement. *Egypt Today*, <https://www.egypttoday.com/Article/1/133538/Ethiopia-begins-5th-filling-of-Renaissance-Dam-without-agreement>, E. T.: 20.06.2025.
- Tayia, A., Ramos Barrado, A., & Alonso Guinea, F. (2021). The evolution of the Nile regulatory regime: A history of cooperation and conflict. *Water History*, 13, 293-317. <https://doi.org/10.1007/s12685-021-00287-3>
- Tegenu, A. (2006). United Nations commission on sustainable development. Review Session CSD-14, United Nations.
- Temin, P. (1966). Steam and waterpower in the early nineteenth century. *The Journal of Economic History*, 26(2), 187-205.
- Tesfa, B. C. (2013). Benefit of Grand Ethiopian Renaissance Dam Project (GERDP) for Sudan and Egypt. *Discussion Paper*. EIPSA Communicating Article: Energy, Water, Environment & Economic. <http://eprints.hud.ac.uk/id/eprint/19305/>, E. T.: 01.03.2025.
- Thomas, B. (1980). Towards an energy interpretation of the industrial revolution. *Atlantic Economic Journal*, 8, 1-16.
- Türkan, O. (2021). Kentsel ve kırsal nüfus tespiti sorunu: Adana ve Osmaniye ili örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19(2). <https://doi.org/10.33688/aucbd.936093>
- Ullendorff, E. (1967). The Anglo-Ethiopian Treaty of 1902. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 30(3), 641-654. <http://www.jstor.org/stable/612393>
- UNICEF. (2025, Haziran 6). Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu veri tabanı, <https://data.unicef.org/topic/water-and-sanitation/drinking-water/>, E. T.: 01.06.2025.

- Wilson, A. (2012). Water, power and culture in the Roman and Byzantine worlds: An introduction. *Water History*, 4(1), 1-9. <https://doi.org/10.1007/s12685-012-0050-2>
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental despotism: A comparative study of total power*. Yale University Press.
- Woldetsadik, T. K. (2014). Anglo-Ethiopian Treaty on the Nile and the Tana Dam concessions: A script in legal history of Ethiopia's diplomatic confront (1900-1956). *Mizan Law Review*, 8(2), 271-298. <http://dx.doi.org/10.4314/mlr.v8i2.1>
- Woodward, J., Macklin, M. G., Krom, M. D., & Williams, M. A. J. (2022). The River Nile: Evolution and environment. In A. Gupta (Ed.), *Large Rivers: Geomorphology and Management* (pp. 33-63). John Wiley & Sons Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781119412632.ch14>
- Wright, K. R. (2006). Tipon: Water engineering masterpiece of the Inca Empire. *American Society of Civil Engineers*. <https://doi.org/10.1061/9780784408513>
- Wrigley, E. A., & Schofield, R. S. (1981). *The population history of England 1541–1871: A reconstruction*. Harvard University Press.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye'nin enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000064

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale iki yazarlıdır. Yazarların katkı oranları eşittir.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Samsun Müzesi'nden El, Boyun, Baş ve Süs Takılarına Çeşitli Örnekler

Orhan Alper ŞİRİN*

Öz

Samsun Müzesi altın koleksiyonunda yer alan ve daha önceden bilimsel literatüre eklenmemiş Antik Dönem'e ait el, boyun, baş ve süs takıları bu çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Kontekst konumları belli olmayan satın alma ve müsadere yoluyla müze envanterine eklenen bu takılar, malzeme özellikleri, işçilik detayları, form çeşitlilikleri ve bezemeleri açısından Anadolu'da karşımıza çıkan çeşitli örnekleri içermektedir. Çalışmanın ilk bölümünde el takıları kategorisinde yer alan altı adet taşlı altın yüzük incelenmiştir. Antik Dönem'deki kullanımları ve sembolik anlamları vurgulanarak analogik odaklı karşılaştırmaları yapılan yüzükler, MS 1.-3. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir. İkinci bölümde ise boyun takıları grubundan üç adet altın kolye, MÖ 3.-MS 3. yüzyıl aralığına ve dört adet altın pandantifte MÖ 2.-MS 1. yüzyıl aralığına tarihlendirilerek malzeme yapıları, form ve işçilik özellikleri detaylıca incelenmiştir. Üçüncü bölümde, MÖ 5.-4. yüzyıllara yerleştirilen baş takıları grubundan beş adet bronz üzeri altın kaplamalı saç süsleri analiz edilmiş ve olası fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Son bölümde de MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirilen süs takıları grubundan üç adet altın düğme formu aplığın kumaş süslemesindeki fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmadaki altın takılar, Antik Dönem kuyumculuğunu yansıtan arkeolojik birer kanıtken, ait oldukları dönemin kültürel ve inançsal etkileşimlerini, kullanılan malzemeleri, işçilik tekniklerini ve estetik anlayışını gösteren özgün örneklerdir. Ayrıca bu takılar, günlük kullanımdan ziyade mezar buluntuları olarak işlev görmüş olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Samsun müzesi, altın takılar, yüzük, pandantif, saç süsü

*Sorumlu Yazar: Uzman-Arkeolog (MA), Müze Müdürlüğü, Samsun/Türkiye, alpersirin84@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

MAKALE TÜRÜ

Araştırma Makalesi

Başvuru Tarihi

30.06.2025

Kabul Tarihi

07.10.2025

doi: 10.57115/karefad.1731112

Atf: Şirin, O. A. (2025). Samsun Müzesi'nden el, boyun, baş ve süs takılarına çeşitli örnekler. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 223-254. <https://doi.org/10.57115/karefad.1731112>

Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

Various Examples of Hand, Neck, Head and Ornamental Jewelry from Samsun Museum

Orhan Alper ŞİRİN*

Abstract

The main subject of this study is the ancient hand, neck, head and ornamental jewellery found in the gold collection of the Samsun Museum, which has not been previously included in the scientific literature. These jewelry, which were added to the museum inventory through purchases and confiscations with unknown contextual locations, include various examples encountered in Anatolia in terms of material properties, workmanship details, form diversity and ornaments. In the first part of the study, six stone gold rings in the hand jewelry category were examined. The rings, whose analogous comparisons were made by emphasizing their use and symbolic meanings in the Ancient Period, were dated between the 1st and 3rd centuries AD. In the second section, three gold necklaces from the group of neck ornaments were dated between the 3rd century BC and the 3rd century AD, and four gold pendants were dated between the 2nd century BC and the 1st century AD, and their material structure, form and workmanship features were examined in detail. In the third section, five bronze gold-plated hair ornaments from the group of head ornaments placed in the 5th-4th centuries BC were analyzed and their possible functions were emphasized. In the last section, the functions of three gold button-shaped appliques from the ornamental jewelry group dated to the 3rd-2nd century BC in fabric decoration were emphasized. While the gold jewelry in this study is archaeological evidence reflecting the jewelry of the Ancient Period, they are also original examples that show the cultural and religious interactions, materials used, workmanship techniques and aesthetic understanding of the period they belong to. In addition, these jewelry must have functioned as grave findings rather than daily use.

Keywords: Samsun museum, gold jewelry, ring, pendant, hair ornament

*Corresponding Author: Expert-Archaeologist (MA), Museum Directorate, Samsun/Türkiye, alpersirin84@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3773-939X>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	06.30.2025	10.07.2025

Giriş

Takılar, insanlık tarihi boyunca sadece süs eşyası olmanın ötesinde sosyal statüyü simgelemesi, dini inançları ifade etmesi, kişisel kimliği yansıtmaları ve dönemin kuyumculuğunu göstermesi gibi çeşitli işlevleri yerine getirmiştir. El, boyun ve baş gibi vücudun farklı bölgelerinde kullanılan takılar, kumaşlar üzerinde de kendine yer bulmuş arkeolojik birer kanıt konumundadır.

Bu çalışmada Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan 21 adet takıya yer verilmiştir. Konteksti belli olmayan, satın alma ve müsadere yoluyla koleksiyona eklenen takılar, malzeme özellikleri, işçilik detayları, form çeşitlilikleri ve bezemeleri açısından analoji odaklı karşılaştırılarak tarihlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, katalog olarak sunulan takılardan bazılarının fonksiyonları üzerinde durularak işlevine değinilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, el takıları içerisinde önemli bir yere sahip olan altın yüzükler incelenmiştir. Samsun Müzesi koleksiyonunda bu gruba dâhil olan toplam 17 adet altın yüzük bulunmakta olup (yayınlanan örneklere bknz; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016, s. 79-80, res. 12; Şirin & Kolağasıoğlu, 2018, s. 194, res. 27a-b; Temür, 2020, s. 499-500, 509, res. 5a-c; Şirin, 2021, s. 298-299, 313, res. 17-18, kn. 1-2; Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 154, 172, 209, res. 7, 35; Şirin, 2025, s. 334-335, 339, kn. 6-7, res. 6-7), bu takılardan 6 adet örneğe yer verilmiştir. İkinci bölümde ise boyun takıları grubuna dâhil olan altın kolyeler ve pendantsifler ele alınmıştır. Samsun Müzesi'nde bu grupta yer alan 17 adet takıdan (yayınlanan örnekler için bknz; Şirin & Kolağasıoğlu, 2016, s. 78-79, res. 11; Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 159, 161-164, 206-207, res. 15, 17-22, 59, kn. 15, 17-22, 59) 3 adet kolye ve 4 adet pendantsif üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde, baş takıları grubunda yer alan 5 adet bronz üzeri altın kaplamalı, halka formu saç süsleri ile son bölümde bulunan süs takıları grubundaki 17 adet altın düğme ya da düğme formu aplikten (yayınlanan örnekler için bknz; Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 156-158, res. 11-13, kn. 11-13), müze koleksiyonuna eklenen 3 adet örneğe yer verilmiştir.

Genel olarak kontekst birer buluntu olmayan, satın alma ve müsadere yoluyla müze koleksiyonuna eklenen yüzük, kolye, pendantsif gibi takıların form ve işleniş olarak benzerlerine Anadolu'nun genelinde rastlamak mümkündür. Bu açıdan çalışmamız konu olarak bilinen bir yapı sergilerken incelenen örnekler açısından özgün bir değer sunmaktadır. Özellikle küpe olarak adlandırılan saç süslerini ve aplik olarak adlandırılan süs takılarını fonksiyonel olarak ele alıp değerlendirmenin bu takıların tanımlanmasına da açıklık getireceği düşüncesindeyiz. Daha önce ele alınmadığı için bu çalışmamızda değinilen takı örneklerini tarihlendirerek literatüre kazandırmak asıl amacımızı oluşturmaktadır.

El takıları

El takıları arasında yer alan yüzükler, tarih öncesi çağlardan itibaren farklı amaçlarla kullanılmıştır. Sadece süs eşyası olmanın ötesinde, sosyal statü ve askeri rütbeyi de gösteren bu takılar; mühür, tılsım, zehir saklama kabı, nişan sembolü, anahtarlık ve evlilik işareti gibi çeşitli işlevlerde de kullanım görmüştür (Meriçboyu, 2001, s. 228-229; Köroğlu, 2004, s. 35; Demir, 2008, s. 5).

MÖ 6. yüzyılda yüzüklerde mitolojik temalar görülürken, MÖ 5. yüzyılda günlük yaşam ve hayvan figürleri öne çıkmış ve bu dönemde yüzük takma ayrıcalığı soylu ve zengin kesime ait olduğu için yüzük kullanımında sınırlamalar yaşanmıştır (Türe & Savaşçın, 2002, s. 104). Benzer sınırlamaları, mühürle güvence altına alınan eşyaların açılıp sahte mühürle tekrar kapatılmasını önlemek için yüzük ustaları tarafından mühür kopyalarının yapılmasının yasaklanmasında da görmek mümkündür (Demir, 2008, s. 6).

Erken Hellenistik Dönem’de yüzüklerin üst kısmı, düz ve kalın metalden yapılırken zamanla bu düz kısım oyularak taş yerleştirilmeye veya metal yüzeye figürler kazınmaya başlanmıştır (Türe & Savaşçın, 2002, s. 110-111). Özellikle bu dönemin mühürlü yüzüklerinde, yüzüğün üst kısmını oluşturan kaş kısmı, taş veya camla süslenmiş ve kaşlarda Dionysos, Aphrodite, Satyr, Menad, Eros ve Medusa gibi mitolojik karakterler, hayvan ve insan figürleri sıklıkla kullanılmıştır (Köroğlu, 2004, s. 30). Hellenistik Dönem’in yüzüklerinde belirgin bir özellik olarak kaşlar, uzun ve oval şekilde yapılmıştır (Göral, 2019, s. 88). Bu dönemde kadınlar hem süslenmek hem de mühür işlerini halletmek amacıyla yüzük kullanırken, nazardan ve büyülerden korunmak için de bu kullanımlarını sürdürmüştür. Erkekler ise yüzükleri daha çok bir aksesuar olarak kullanmışlardır (Demir, 2008, s. 83).

Romalı kuyumcular, Grek sanatına büyük bir ilgi duymuş ve tanrılar, tanrıçalar, kahramanlar gibi konuları içeren eserlerin kopyalarını üretmişlerdir (Richter, 1958, s. 13; Spier, 1992, s. 77). Bu nedenle, Roma Dönemi’nde kullanılan yüzük şekilleri, Geç Hellenistik Dönem’deki şekillerin devamı niteliğinde olmuştur. Roma Cumhuriyeti Dönemi’nde altın yüzükler lüks olarak kabul edilip yalnızca yüksek rütbeli ve aristokrat kesim tarafından kullanılmışken, İmparatorluk Dönemi’nde hem kadınların hem de erkeklerin her iki ellerine birden fazla yüzük takması olağan bir durum haline gelmiştir (Türe & Savaşçın, 2002, s. 117). Özellikle, mühür yüzüklerin vatandaşlar için bir gereklilik haline gelmesinde, zamanla yiyeceklerden başlayarak pek çok şeyin mühürlenmesi, bürokrasi, mülkiyet ve yetkinin gösterilmesi ve verilen sözlerin onaylanması gibi faktörler etkili olmuştur (Türe & Savaşçın, 2002, s. 117; Demir, 2008, s. 5, dn. 13, 15).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde yüzükler, en popüler takı türlerinden biri haline gelmiştir (Meriçboyu, 2001, s. 199). Geniş halkalı ve geniş oval kaşa sahip örnekler, Erken Roma İmparatorluk Dönemi'nde moda olmuş ve yoğun olarak kullanım görmüştür (Sokullu, 2003, s. 171). MS 2. yüzyıla ait örneklerde ise tipik form, yukarıya doğru kalınlaşan bir halka ve kaş yüzeyinin yuvarlak bir şekil almasıyla üretilen biçimler olmuştur (Meriçboyu, 2001, s. 199). MS 3. yüzyıldan sonra omuz kısımları yukarı kalkık, halkaları daha ince ve kaş yüzeyleri düz olan yüzükler üretilmeye başlanmıştır (Sokullu, 2003, s. 171). Ayrıca, MS 3. yüzyılda yüzüklerde sert taşların kullanımı azalmış ve değerli/yarı değerli taşlara erişim zorlaştığı için daha önce kullanılmış taşlar sökülerek yeni yüzüklere monte edilip tekrar kullanılmaya ve yine bu taşların yerini zamanla cam taklitleri almaya başlamıştır (Koroğlu, 2004, s. 34; Demir, 2008, s. 94). Yüzüklerin üzerine çeşitli konuların işlendiği ve vatandaşların monogramlarının veya portrelerinin yer aldığı yüzük taşları, zamanla daha az işçilik ve maliyet gerektiren, herkesin yaptırabileceği bir konuma gelmiştir (Higgins, 1969, s. 30; Demir, 2008, s. 92). Bunun yanı sıra, günlük yaşamdan sahneler, hayvan figürleri, at yarışları, masklar, semboller, tarım, savaş ve dini tören sahneleri de sıklıkla tercih edilmiştir (Demir, 2008, s. 96).

El takıları grubuna dâhil edilen Samsun Müzesi koleksiyonundaki altın yüzüklerin hepsi taşlıdır. Yüzükleri, taşı figür işlemeli (Kat. No. 1, 3, 4 ve 5) ve taşı işlemesiz (Kat. No. 2 ve 6) olarak iki tipe ayırmak mümkündür.

Kat. No. 1-(Res. 1)

Yüzüğün halkası ve taşa verilen şekil, MS 1. yüzyılın ortaları ile MS 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen taşlı altın yüzüklerle önemli paralellikler gösterir (Depper Lippitz, 1985, taf. 45:112, 50:141). Bu paralellik, MS 1.-2. yüzyıla ait altın yüzüklerde de karşımıza çıkar (Greifenhagen, 1975, taf. 59:21-22). Özellikle halka biçimi, yüksek kaş kısmı ve sardoniks taşının işleniş açısından Perge'den (Özgülnar, 2007, s. 117, kn. K43) ve Adana Arkeoloji Müzesi'nden (Atakuru, 2020, s. 142, kn. 89) MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen altın yüzükler, dikkat çekici benzerliklere sahiptir. Halka ve oval taşın işleniş açısından MS 2. yüzyıla tarihlenen Tokat Müzesi örneği de çalışmamızdaki yüzükle oldukça benzerdir (Göral, 2019, s. 161, kn. 58). Yüzük taşındaki ikonografik betimleme incelendiğinde, Hellenistik Dönem'den itibaren İskenderiye'de önemli bir tanrı figürü olan ve Roma Dönemi'nde popülerlik kazanan Tanrı Serapis kültürün yansıması görülmektedir (Talu, 2020, s. 72). Bu popülerlik, Kat. No. 1'deki yüzük taşında belirgin bir şekilde kendini gösterir. Serapis büstünün işleniş biçimi, MÖ 1. yüzyıl ile MS 2. yüzyıla tarihlenen yüzüklerdeki kabartma tekniğiyle yapılmış betimlerle benzerlik arz eder (Marshall, 1907, s. 204, pl. XXXI:1298). Ayrıca, Myra'dan elde edilen ve MS 2. yüzyıl ile MS 2. yüzyılın sonu- 3. yüzyıla tarihlendirilen altın yüzüklerde de Tanrı Serapis

büstünün benzer şekilde betimlendiğini görmek mümkündür (Talu, 2020, s. 193-195, kn. 23-24).

Kat. No. 2-(Res. 2)

Yüzüğün halka biçimi ve işçiliği, MÖ 1. yüzyılın sonları ile MS 1. yüzyılın başlarına tarihlenen yüzüklerle benzer özellikler taşımaktadır (Depper Lippitz, 1985, taf. 38:89-90). Aynı form ve işçiliğe sahip ancak daha büyük kaşlı bir örnek, Tokat Müzesi'nde bulunan MÖ 1.- MS 1. yüzyıla ait taşlı altın bir yüzükte karşımıza çıkmaktadır (Göral, 2019, s. 159, kn. 55). Benzer formdaki yüzükler, MÖ 1. yüzyılın ilk yarısından MS 2. yüzyıla kadar olan döneme ait taşlı altın yüzüklerde de kendini gösterir (D'ambrosio & Carolis, 1997, s. 100, tav. XXXI:320). Halka ve kaşın işlenişindeki benzerlikler, Perge'den MÖ 1.- MS 1. yüzyıla ait altın bir yüzükte de karşımıza çıkarken (Özgülnar, 2007, s. 118, kn. K44) bu benzerlik, Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen yüzüklerde de görülmektedir (Greifenhagen, 1975, taf. 58:9-10, 59:13-14). Özellikle, Pompei'den MS 1. yüzyıla ait altın yüzüklerin halka yapısı ve taşlarının işleniş şekli de Kat. No. 2'deki yüzükle büyük bir benzerlik taşır (Stefanelli, 1992, s. 135-136, no. 124- 125). Ayrıca halka yapısı, oval taşın işleniş ve metal üzerindeki altın kaplamasıyla oldukça benzer bir örnek, MS 2. yüzyıla tarihlenen Tokat Müzesi'nde yer alan altın bir yüzükte de görülmektedir (Göral, 2019, s. 161, kn. 58). Kat. No. 2'deki örneğin işleniş ve form özellikleri, MS 1.-2. yüzyıl ile MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen altın yüzüklerde de kendisini göstermektedir (Davidson & Oliver, 1984, s. 158-159, no. 220- 222; Gorny & Mosch, 2014, s. 25, no. 1032).

Kat. No. 3-(Res. 3)

Yüzüğün form ve işçilik özellikleri incelendiğinde, Tokat Müzesi'ndeki MS 1.-2. yüzyıla ait taşlı altın yüzüğü ön plana çıkarmak mümkündür (Göral, 2019, s. 159-160, kn. 56). Özellikle kaşın altın bir hazne şeklinde olması ve ince halkanın bu yuvayla birleştiği noktada granül bezemelerin bulunması, MS 2.-3. yüzyıla (Meriçboyu, 2001, s. 234, res. 5; Atakuru, 2020, s. 139, kn. 86) ve MS 3. yüzyıla (Kayalar, 2019, s. 86, şek. no. 52) tarihlenen taşlı altın yüzüklerde kendisini göstermektedir. MS 3. yüzyıla tarihlenen altın yüzüklerdeki çentikli halka ve yuva şeklindeki kaşa uygulanan granülasyon tekniği, Kat. No. 3'teki örneklerle karakteristik benzerlikler sunar (Bingöl, 1999, s. 165, kn. 183; Gorny & Mosch, 2014, s. 27, no. 1039). Ayrıca, halkası iki telin burulmasıyla oluşturulmuş ve taşlı altın yuvanın halkayla birleştiği yerde granülasyon tekniğinin kullanıldığı MS 3. yüzyıla ait Tokat Müzesi'nden taşlı altın yüzük (Göral, 2019, s. 163-164, kn. 62) halkası daha geniş, kenarları çentikli ve ortası zincir örgü şeklinde işlenmiş, yuva ile birleşim kısmında yine granül süslemelerin yer aldığı MS 3. yüzyıla tarihlenen bir başka taşlı altın yüzük (Meriçboyu, 2001, s. 236, res. 1), Kat. No. 3'teki örneklerle oldukça benzer form ve işleniş özelliklerine sahiptir. Bu benzerliği, Orta ve Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen taşlı altın

yüzüklerde de görmek mümkündür (Marshall, 1907, s. 140, plt. XXII:859). Yüzük taşında işlenen zeytin veya defne yaprağının benzerini ise MS 3. yüzyıla tarihlenen altın bir yüzüğün akik taşına işlenmiş asma yaprağında görmek mümkündür (Berganza, 2024). İzmir Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Roma Dönemi'ne ait altın yüzüğün halkası ve taşın yerleştirildiği kaş haznesi ile taş üzerine işlenmiş çınar yaprağının işleniş de Kat. No. 3'teki örnekle oldukça benzerdir (Lafli & Buora, 2021, s. 63-64, figs. 1a-b). Bu benzerlik, Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde bulunan MS 1. yüzyıla ait demir bir yüzükteki karnelyan taşına işlenmiş çınar yaprağı motifinde de karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2008, s. 173, kn. 75).

Kat. No. 4-(Res. 4)

Yüzüğün form ve işleniş özellikleri ve halkasında dikey kesik çizgilerle oluşturulmuş stilize yaprak motifine benzer bir bezeme, MS 3. yüzyıla ait taşlı altın yüzüklerde karşımıza çıkar (Marshall, 1907, s. 132-133, plt. XX:803, XXI:810). Halkadaki benzer yaprak motiflerinin işlendiği ve halka formunun da büyük ölçüde benzediği bir başka örnekte yine MS 3. yüzyıla ait taşlı altın bir yüzükte görülmektedir (Marshall, 1907, s. 86, plt. XIV:505). Tokat Müzesi'nde yer alan MS 3.-4. yüzyıla ait taşlı altın yüzüklerde de dikey yivlerle süslenmiş benzer bir işçilik dikkat çekicidir (Göral, 2019, s. 165-166, kn. 64-65). Bu tür bezemeleri, aynı yüzyılın taşlı, altından yapılmış çeşitli yüzüklerinde de görmek mümkündür (Gorny & Mosch, 2014, s. 30, no. 1055). Yüzük kaşına işlenmiş olan Eros figürünün benzer olarak betimlendiği örnekler ise MS 1. yüzyıla ait yüzük taşlarında (Spier, 1992, s. 122, 134, no. 319-320, 364) ve yine MS 1.-2. yüzyıla ait bir cameoda (Gorny & Mosch, 2014, s. 40, no. 1099) karşımıza çıkmaktadır.

Kat. No. 5-(Res. 5)

Yüzüğün ince ve geniş bant şeklindeki halkasının oldukça benzerini, MS 1. yüzyıl ile MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen altın yüzüklerde görmek mümkündür (Depper Lippitz, 1985, taf. 47:123, 48:125). MS 1. yüzyıl ile MS 2-3. yüzyıla tarihlenen yüzüklerin formu ve işleniş biçimleri de Kat. No. 5'teki yüzükle önemli benzerlikler göstermektedir (Greifenhagen, 1970, taf. 25:13-14, 23). Halkanın üzerine sonradan eklenmiş bant formulu altın hazneyle oluşturulan kaş kısmı, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde yer alan MS 3. yüzyıla ait taşlı altın bir yüzükte de görülmektedir (Kayalar, 2019, s. 91, şek. no. 57). Omuz kısmı daha dar ve taşı daha yüksek olan MS 2.-3. yüzyıla ait Tokat Müzesi'nden bant formulu halkaya sahip taşlı altın bir yüzük, işleniş ve form açısından Kat. No. 5'teki yüzükle oldukça benzer özellikler taşır (Göral, 2019, s. 162-163, kn. 60-61). Bu benzerlik, Niksar buluntusu olan MS 3.-4. yüzyıla tarihlenen taşlı altın yüzükte de karşımıza çıkmaktadır (Göral, 2019, s. 164-165, kn. 63). Ayrıca, yüzük taşına işlenmiş olan Aphrodite betiminin oldukça benzerini Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nden

MS 1.-2. yüzyıla tarihlenen bir yüzükte de görmek mümkündür (Demir, 2008, s. 119-121, kn. 21-23; Spier, 1992, no. 359).

Kat. No. 6-(Res. 6)

Yüzüğün kaşa doğru omuz yaparak hafif yükselen form yapısı ve bombeli taşıyla aynı form ve işlenişte olan İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki MÖ 2. yüzyıla tarihlenen yüzüğü ön plana çıkarmak mümkündür (Meriçboyu, 2001, s. 180, no. 3). MÖ 1. – MS 2. yüzyıla (Marshall, 1907, s. 71-72, plt. XII:398) ve Amisos Nekropolis'inden MS 1.-2. yüzyıla (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 181, 215, kn. 53, res. 53) tarihlenen taşlı altın yüzüklerde de aynı form şekli karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Tokat Müzesi'nden MÖ 1. – MS 1. yüzyıla (Göral, 2019, s. 158, kn. 54), Anadolu Medeniyetler Müzesi'nden MS 1. yüzyıla (Bingöl, 1999, s. 155, kn.169) ve Adana Arkeoloji Müzesi'nden MS 1.-3. yüzyıla (Atakuru, 2020, s. 140, kn. 87) tarihlenen yüzüklerin omuz yapmadan yükselen halka kısmı ve bombeli işlenen taşı da paralel işleniş özelliklerini yansıtmaktadır.

Kat. No. 1'deki yüzüğü biçimsel ve işçilik özellikleri ile üzerindeki Tanrı Serapis figürü açısından benzer örneklerle karşılaştırdığımızda MS 1.-2. yüzyıla; Kat. No. 2'deki yüzüğü analogik karşılaştırmalar ışığında MS 1.-2. yüzyıla; Kat. No. 3'teki yüzüğü MS 3. yüzyıla; Kat. No. 4'teki yüzüğü benzerleri ışığında ve özellikle halka yapısı dikkate alındığında MS 3. yüzyıla; Kat. No. 5'teki yüzüğün halka işçiliği ve taşındaki figürün betimlenişini ön planda tutularak yapılan analogik değerlendirmeler sonucunda MS 2.-3. yüzyıla ve Kat. No. 6'daki yüzüğü benzerleri ışığında MS 1.-2. yüzyıla tarihlendirmek uygun olacaktır.

Boyun takıları

Çalışmamızda yer alan boyun takılarını, kolye ve pandantifler olmak üzere iki alt gruba ayırmak mümkündür.

Kolyeler

Boyun takıları kategorisinde, tek bir öğeden oluşan takılar kolye olarak tanımlanırken, boynu çevreleyen boyunluk ve çok sayıda öğenin bir araya gelmesiyle oluşanlar gerdanlık olarak adlandırılır. Kolye üretiminde ilk olarak taş, kemik ve deniz kabukları kullanılırken zamanla altın, gümüş, bronz ile yarı değerli ve değerli taşlar da kullanılmaya başlanmıştır (Özgülnar, 2007, s. 64). Özellikle Erken Tunç Çağı'nda hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılan ve statü sembolü olarak kabul edilen oldukça çeşitli formlarda boncuklardan yapılmış boyunluklar, döneminin sanatsal anlayışını yansıtır (Atik, 2007, s. 200-202; Dili, 2011, s. 88).

MÖ 3. binden itibaren kolyelerde kullanılan çok renkli boncuklar, Perslerle birlikte Anadolu'da kullanılmaya başlanmıştır (Dili, 2011, s. 94). Anadolu uygarlıklarında sıklıkla karşılaşılan kolye tipi ise cam veya yarı

değerli taşlardan yapılmış boncukların delinerek bir ipe dizilmesiyle oluşturulmuştur (Özgülnar, 2007, s. 64). Hellenistik Dönem'den itibaren kolyelerdeki boncukların genellikle her iki taraftan delinerek dizildiğini görmek mümkündür (Uygun, 2000, s. 104). Geç Hellenistik Dönem'de ortaya çıkan renkli taşlarla işlenmiş ve geometrik motifli parçaların birleştirilmesiyle oluşan kolyeler, Roma Dönemi'nde de kullanılmaya devam etmiştir (Dili, 2011, s. 100).

Roma Dönemi'nde kolyelerde delik işi, tilki kuyruğu formu ve iç içe geçmiş halkalardan oluşan zincirler yaygın olarak kullanılmış, sarkaçlı veya sarkaçsız, boncuklu zincir kolyeler veya sadece boncuklardan oluşan kolyelerle farklı gruplar oluşturulmuştur (Dili, 2011, s. 100-101). Bu dönemde tek bir sarkaç, pandantif, cameo, sikke, taş kakma veya portre içeren madalyonların kullanıldığı örneklerin yanı sıra, birden çok sarkıtın birlikte kullanıldığı tipler veya tek bir kanca ya da halkadan oluşan klipsli kolyeler de işçilikteki çeşitliliği göstermektedir (Ogden, 1982, s. 76). Roma Dönemi'nde kolyelerde değerli taş kullanımı azalmış, genellikle renkli cam veya yarı değerli taşlar tercih edilmeye başlanmıştır (Özgülnar, 2007, s. 65; Göral, 2019, s. 79).

Samsun Müzesi'nde yer alan boyun takıları grubundaki kolyeler, altın boncuklu (Kat. No. 7), taşlı ve altın zincirli (Kat. No. 8) ve taşlı ve plaka formu (Kat. No. 9) olmak üzere üç farklı alt tipe ayrılmaktadır.

Kat. No. 7-(Res. 7)

Kolyedeki çift bikonik formu altın boncukların işleniş olarak oldukça benzerini, Sardes'ten ele geçen MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir kolyede (Türe & Savaşçın, 2002, s. 117, res. 2), Taranto Ulusal Arkeoloji Müzesi'nden aynı yüzyıla ait altın bir küpenin sarkacındaki altın boncuklarda (De Juliis, 1984, s. 160-162, cn. 73a-b) görmek mümkündür. Kat. No. 7'deki kolyenin boncuğuna göre biraz daha basık olan çift bikonik formu boncuklarla benzer işlenişe sahip lobut formu boncuklar, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen altın bir kolyede de benzer işleniş özelliklerini yansıtmaktadır (De Juliis, 1984, s. 207, cn. 135). Taranto'dan bir mezar buluntusu olan ve MÖ 4. yüzyılın ortalarına ait altın bir kolye (Musti vd., 1992, s. 159, 263, no. 124:3) ile Amisos Nekropolisi'nden MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen altın bir kolyedeki çift bikonik ve lobut formu boncuklar (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 207, 162-163, kn. 20, res. 20) granül süslemeli olsa da form ve işleniş olarak Kat. No. 7'deki kolyeyle oldukça benzerdir. Tokat Arkeoloji Müzesi'nden bir kurtarma kazısı buluntusu olan ve MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirilen altın kolyeyle aynı sayıdaki çift bikonik ve lobut formu boncuklar, form ve işçilik açısından Kat. No. 7'deki örnekle neredeyse aynı atölyeden çıkmış izlenimini vermektedir (Göral, 2019, s. 147-148, kn. 39). Bu tür boncukların benzerlerine, Amisos Nekropolisi'nde bir mezarda bulunan MÖ geç 2.

yüzyıl-erken 1. yüzyıla tarihlenen altın boncuklarda da rastlamak mümkündür (Şirin & Kolağasıoğlu, 2018, s. 175, 195, res. 29).

Kat. No. 8-(Res. 8)

Kolye, taş ve ajur tekniğiyle yapılmış motifli altın zincirlerden oluşmaktadır. Benzer işçiliğe sahip örnekleri, Roma Dönemi'ne tarihlenen aynı teknikle üretilmiş taşlı ve altın zincirli kolyelerde görmek mümkündür (Dili, 2011, s. 101, res. 40). Perge Batı Nekropolis'i'nden MS 1.-2. yüzyıla ait altın bir kolyenin bağlantı mekanizması (Özgülner, 2007, s. 127, kn. 53) ile Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MS 2. yüzyıla tarihlenen taş boncuklu ve ajur tekniğiyle yapılmış bitkisel motifli zincir ve bağlantı mekanizması (Bingöl, 1999, s. 131, kn. 139; Kayalar, 2019, s. 67, şek. no. 33, kn. 8), Kat. No. 8 ile form ve işçilik açısından paralel özellikler sergilemektedir. MS 2.-3. yüzyıla ait çeşitli takılarda da aynı teknikle yapılmış zincirlere rastlanılmaktadır (Greifenhagen, 1975, s. 34, taf. 31:2-3; Stefanelli, 1992, s. 186, no. 218; Meriçboyu, 2001, s. 212, res. 2). MS 3. yüzyıla tarihlenen cam, taş boncuklu ve motifli altın zincirli kolyelerin işleniş şekilleri de Kat. No. 8'deki örnekle benzer karakteristik özellikler sunar (Gorny & Mosch, 2014, s. 113, no. 1358; Kayalar, 2019, s. 65, şek. no. 31, kn. 6). Ayrıca, MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden altın bir kolyenin bağlantı mekanizması, ajur tekniğiyle yapılmış olan bitkisel motifli zincirlerin işleniş de Kat. No. 8'deki kolyeyle neredeyse aynı şekle sahiptir (Meriçboyu, 2001, s. 216, res. 1).

Kat. No. 9a-(Res. 9a)

Dikdörtgen plaka formlu kolyedeki plakalarda telkârî tekniğiyle işlenen lotus çiçeği motifinin oldukça benzer şekilde işleniş, Amisos Nekropolis'i'nden MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen sarkaçlı, giysi veya bir takıya ait parçalar olabileceği belirtilen dikdörtgen formlu plakalarda karşımıza çıkar (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 160-161, 206, kn. 16, res. 16). Ancak bu plakalar taşlarla süslü olmayıp, sarkaçlı ve düz tabla şekliyle Kat. No. 9a'daki örneğin işleniş özelliklerinden ayrılmaktadır. Telkari tekniğiyle işlenmiş olan lotus çiçeğini, MÖ 3. yüzyılın ortalarına tarihlenen Herakles düğümlü zincirle birbirine bağlanan oval formlu, taşla bezeli altın plakada da karşımıza çıkmaktadır (Greifenhagen, 1975, s. 18, taf. 8:3). Oval formlu olarak benzer tekniklerin uygulandığı, MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenen bağlantı mekanizmaları halka şeklinde olan plakalarda işleniş olarak yakın karakteristik özelliklere sahiptir (Greifenhagen, 1975, s. 18, taf. 8:4-6). Günümüzde Yunanistan sınırlarında içerisinde bulunan Trakya Abdera'da, MÖ 3. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bir kısmında kabartma portreler bir kısmında sıralı olarak taş bezeli ve çiçek motifleri bulunan 15 adedi dikdörtgen, 2 adedi yarım daire formlu, taşlı altın zincir ve sarkaçların bulunduğu plakalardan oluşan diadem örneği, Kat. No. 9a'daki kolyeyle benzer teknikteki işleniş yansıtmaktadır (Greifenhagen, 1970, s. 34-37, taf.

14-15). Bu yansımayı, MÖ 1. yüzyıla tarihlenen sivri ve oval cam boncuklarla bezeli, bazıları repousse tekniğiyle figür kabartmaları işlenen kolyenin kare formlu altın plakalarında da görmek mümkündür (Deppert Lippitz, 1985, s. 11, taf. 1:1). Dönem içinde farklılaşan stilistik özellikler ve teknikler dikkate alındığında, Kat. No. 9a'daki örnekle neredeyse aynı kuyumcu atölyesinden çıkmış izlenimi veren British Museum'dan granülasyon, kakma ve telkâri gibi tekniklerinin uygulandığı MÖ 1. - MS 1. yüzyıla tarihlenen 15 adet dikdörtgen formlu plakadan oluşan kolye dikkat çekicidir (Stefanelli, 1992, s. 25, no. 17), (Res. 9b). Aynı kolye farklı bir değerlendirmede ise MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Marshall, 1911, s. 311, plt. LVII:2697). Benzer form ve işleniş, MS 1. yüzyıla tarihlenen dikdörtgen formlu plakalardan oluşan bir örnekte de karşımıza çıkar (Stefanelli, 1992, s. 154-155, no. 158). MS 2.-3. yüzyıla ait merkezinde büyük taş bulunan ve kare formlu plakalardan oluşan altın bilezikte işlenen çapraz tarama motifleri de olası bir bezeme paralelliğini göstermektedir (Marshall, 1911, s. 328, plt. LXIV:2797). Bu paralel özellikler, dikdörtgen formlu olup daha sade ve büyük boyutlu taşlarla bezeli MS 4. yüzyıla tarihlenen altın kolyelerde (Yeroulanou, 1999, s. 208-209, cn. 32-34; Andrasi, 2008, s. 49-50, cn. 35-36, 40, pl. 23-24) ve taşların daha yoğun kullanıldığı ve telkâri tekniğinin yerini ajur tekniğinin aldığı altın plakalardan oluşan MS 4.-6. yüzyıla ait diademlerde de kendini göstermektedir (Lippolis, 1999, s. 65, no. 4).

Benzer örnekler ışığında, Kat. No. 7'de bulunan kolyeyi MÖ 3.-2. yüzyıla; Kat. No. 8'deki kolyeyi MS 2.-3. yüzyıla ve Kat. No. 9a'daki kolyeyi de MÖ 1. - MS 1. yüzyıla tarihlendirmek mümkün görülmektedir.

Pandantifler

Pandantifler altın, gümüş zincire veya ince kumaş kordonlara iliştirilerek kullanılan tekil takı elemanlarıdır. Arkeolojik ve antropolojik veriler, Paleolitik Dönem'de işlenmiş kemik objeler, delinmiş istiridy kabukları ve çakıl taşlarından oluşturulan pandantiflerin en eski örneklerini teşkil ettiğini göstermektedir (Karaca, 2023, s. 9). Bu bağlamda, Monako yakınlarında bir mezarda tespit edilen ve MÖ 25000-18000 arasına tarihlendirilen üç balık omurgasından yapılmış pandantif, bilinen en erken örnekler arasında yer alır (Karaca, 2023, s. 9).

Pandantif formları, boncuklu ve sarkaçlılar gibi çeşitli tiplerde karşımıza çıkar. Bu tipler içerisinde disk formlu pandantifler, MÖ 3. binyılda yoğun olarak kullanılmıştır (Dili, 2011, s. 89, 95). MÖ 2. binyılda ise altın veya gümüş malzemeden üretilmiş pandantiflerde tanrı ve tanrıça figürlerinin betimlendiği örnekler saptanmıştır (Talu, 2020, s. 20). Roma Dönemi'nde de pandantifler, diğer takı örnekleri gibi popülerliğini korumuştur (Göral, 2019, s. 79). Bu dönemin pandantifleri ve madalyonları,

karakteristik olarak geniş şeritlerden yapılmış asılı halkalara sahiptir (Avli & Aydın Tavukçu, 2024, s. 352).

Boyun takıları grubunda yer alan pandantifler kendi içinde taşlı (Kat. No. 10), taşsız (Kat. No. 11) ve kabartmalı (Kat. No. 12 ve 13) olmak üzere üç farklı tiptedir.

Kat. No. 10-(Res. 10)

Pendantif, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden MS 2. yüzyıla ait pendantifin yuvarlak taşıyla, çentikli montörü ve geniş askı halkasıyla, form ve işlenişle benzer özellikler yansıtmaktadır (Bingöl, 1999, s. 131, kn. 139; Kayalar, 2019, s. 67, şek. no. 33, kn. 8). Bu özellikler, Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'ndeki MS 3. yüzyıla tarihlenen örnekte daha da belirginleşmektedir (Avli & Aydın Tavukçu, 2024, s. 352-353). Ayrıca, MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen Myra kökenli bir küpe sarkacı (Talu, 2020, s. 189-190, kn. 20) ile aynı yüzyıl aralığına tarihlenen Tokat Arkeoloji Müzesi (Göral, 2019, s. 150, kn. 49) ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Bingöl, 1999, s. 147, kn. 163) koleksiyonlarındaki pendantiflerin form ve işlenişleri de Kat. No. 10'daki örnekle oldukça benzerdir. Andriake'den mezar buluntusu olarak ele geçen MS 2. yüzyıl sonları-3. yüzyıl başlarına tarihlenen ortası taşlı düz altın çerçeveli bir amuletin çentikli montörü ve askı halkası (Talu, 2020, s. 269-270, kn. 83), MS 3. yüzyıla tarihlenen altın bir kolyeye madalyon olarak iliştilirilmiş, oval ve bombeli taşla sahip çentikli montörlü takı ögesi (Gorny & Mosch, 2014, s. 17, no. 1008) Kat. No. 10'daki pendantifle önemli yapısal benzerlikler yansıtmaktadır.

Kat. No. 11-(Res. 11)

Pendantifin çift dışbükey formlu olan gövdesinin oldukça benzer şekilde işlenişini, Roma Ulusal Müzesi'nden MS 1. yüzyıla tarihlenen altın pendantifte görmek mümkündür (Stefanelli, 1992, s. 27, no. 21-22). Bu işleniş yine aynı yüzyıla tarihlenen çeşitli altın takılarda da karşımıza çıkmaktadır (Stefanelli, 1992, s. 123-125, no. 95, 97-98). MS 1.-2. yüzyıla ait çift dışbükey formlu gövdeye sahip altın pendantifle (Davidson & Oliver, 1984, s. 146, cn. 200), MS 2. yüzyıla tarihlenen altın bir küpedeki gövde şekli de Kat. No. 11'deki örnekle aynı işçilik özelliklerini taşımaktadır (Marshall 1911, s. 298, plt. LIII:2573.4).

Kat. No. 12-(Res. 12)

Pendantifte repousse tekniğiyle işlenmiş figür ve burgulu montör, Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ndeki Roma Dönemi'nin altın pendantiflerinde de gözlemlenmektedir (Bingöl, 1999, s. 145, kn. 161). Benzer özellikler, MS 1.-3. yüzyıla (Berge, 2019, s. 26-27, no. 67) ve MS 2.-3. yüzyıl aralığına (Marshall, 1911, s. 312, plt. LVI:2705) tarihlenen çeşitli örneklerde de karşımıza çıkar. MS 2.-3. yüzyıla ait, altın montör içerisine yerleştirilmiş bronz sikkeli bir pendantifin geniş askısı ve montör işleniş de Kat. No.

12'deki örneklerle dikkate değer bir benzerlik sunmaktadır (Gorny & Mosch, 2014, s. 113, no. 1357). Pandantifindeki dört yivli geniş bant formulu askı halkası, MS 247-249 yıllarına tarihlenen ve ortasında Roma İmparatoru II. Philippus'un altın sikkesi bulunan altın bir boyunluktaki pandantifin askı halkasıyla aynı işleniş özelliğine sahiptir (Gorny & Mosch, 2014, s. 10-11, no. 1001). Ayrıca, MS 3. yüzyıla tarihlenen repousse tekniğiyle yapılmış bir altın pandantif de Kat. No. 12'deki örneklerle benzer form ve işçilik sergilemektedir (Rudolph, 1995, s. 237, cn. 66a). Pandantifte işlenen başı sağa dönük Aphrodite ve sağında omuz hizasında kanatlı Eros figürünün aynı teknik ve şekilde işlenmiş olan MS 1. yüzyıla tarihlenen altın pandantif de Kat. No. 12'deki örneklerle oldukça benzerdir (Marshall, 1911, s. 342, plt. LXVIII:2883).

Kat. No. 13-(Res. 13)

Pendantifin yivli olan montörü ve ince askı halkası, Antik Teselya'daki Homolion'dan bir mezarda bulunan MÖ 4. yüzyılın ortalarına tarihlenen örneklerdeki işlenişle benzerlik göstermektedir (Musti vd., 1992, s. 162, 263, no. 125:4). Ancak, yivli montör ve ince bant formulu askı halkası ile form ve işleniş olarak repousse tekniğiyle yapılmış Tokat Arkeoloji (Göral, 2019, s. 146-147, kn. 38) ve Anadolu Medeniyetleri (Bingöl, 1999, s. 141, kn. 154) Müzelerinde bulunan MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenen altın pandantif örnekleri hem işleniş hem de form yapısı açısından Kat. No. 13'teki örneklerle güçlü bir paralellik sergilemektedir. Lefkoşa buluntusu olan MÖ 1.- MS 1. yüzyıla ait yüksek kabartmalı bir pandantif, yivli montörü ve ince bant formulu askı halkasıyla daha belirgin özellikler taşımaktadır (Pierides, 1971, s. 43, pl. XXIX:1). Kayseri Arkeoloji Müzesi'ndeki Roma Dönemi'ne ait altın pandantifte de benzer yivli montör ve ince bant formulu askı halkasını görmek mümkündür (Köroğlu, 2004, s. 37). MS 2. yüzyıla tarihlenen altın disklerde işlenen montörü yivli ve telle yapılmış askı halkalı örneklerle de rastlanılmaktadır (Marshall, 1911, s. 242, plt. LXVIII:2884, 2886).

Analojik olarak karşılaştırdığımızda Kat. No. 10'da yer alan pandantifi MS 2.-3. yüzyıla; Kat. No. 11'deki pandantifi MS 1.-2. yüzyıla; özellikle Aphrodite ve Eros figürlerinin benzerleri ışığında Kat. No. 12'deki pandantifi MS 2.-3. yüzyıla ve Kat. No. 13'teki pandantifin de yivli montörü ve ince askı halkası odaklı benzer örnekleri ışığında MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Baş takıları

Bu bölümde, Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan saç süsleri, baş takıları grubuna dâhildir. Ayrıca, bu eserlerin fonksiyonlarına dair bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

Saçları süslemek ve saç stilini düzenlemek amacıyla kullanılan küçük boyutlu ve çeşitli şekillerdeki metal halkalardan oluşan altın saç halkalarını

(saç süsü veya takısı), elit bir sınıfın prestijli takıları olarak değerlendirmek mümkündür. Bu halkaların ortaya çıktığı en erken örnekler, MÖ 4. binyılın ikinci yarısına tarihlenen, batı ve kuzeybatı Karadeniz Bölgesi'ndeki Usatovo kültürüne ait mezarlarda bulunmuştur (Vasileva, 2021, s. 218). Genellikle yuvarlak, sivrilmiş veya kare uçlu (kesik) telden yapılmış küçük düz halkalar, Erken Tunç Çağı'nda yerel olarak yaygın, basit ve temel bir form olarak karşımıza çıkar (Golani, 2013, s. 129). MÖ 3. binyılın ikinci yarısına tarihlenen Alacahöyük Kral Mezarları (B Mezarı) buluntuları arasında yer alan saç örgüsü takıları, Anadolu'da Hellenistik Dönem sonuna dek varlığını sürdürmüştür (Türe & Savaşçın, 2002, s. 46).

İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinde Urumiye Gölü ve Mahabat Bölgesi arasında bulunan, Demir Çağı Hasanlu'da metal kemerler ve pazubantlar erkeklerle ayrılmışken, kolye ve küpelerle birlikte baş ve saç süsleri de kadınlarla özdeşleştirilmiştir (Golani, 2013, s. 70). Antik Yunan'da ise saç süslerini erkeklerin de kullandığı bilinmektedir (Golani, 2013, s. 70). Bu tür takıların en önemli erken örnekleri, Irak'taki Tel el Mukayyer antik Sümer Ur şehrinde, Erken Hanedanlık Dönemi'ne (MÖ 2600-2500) tarihlenen kraliyet mezarlarında keşfedilmiştir (Karaca, 2023, s. 9). Bu örnekler önceleri spiral halka formundayken zamanla saça takılmak üzere uçları açık bırakılan küresel bir forma evrilmiştir. Bu takılara işlenen yivler ise Pers etkisiyle Anadolu'da görülen diğer bir özellik olarak karşımıza çıkar (Dili, 2011, s. 109). Bronz üzeri altın kaplamalı takılar ise MÖ 4. yüzyıldan itibaren Hellenistik Dönem'de yaygın olarak kullanım görmüştür (Demir, 2008, s. 32). Özellikle Hellenistik Dönem bileziklerinde bronz üzerine kaplama olarak altın ve gümüş gibi madenler tercih edilmiştir (Türe, 2005, s. 132).

Samsun koleksiyonunda yer alan ve baş takıları grubuna dâhil olan saç süsleri (Kat. No. 14-18 arası) bronz üzerine altın kaplama ile yapılmış tek tipte örneklerdir.

Kat. No. 14-18 (Res. 14-18)

Bronz üzeri altın kaplamalı saç süsleri, uçları açık halka formu ve yivli gövde işleniş ve ölçüleri itibarıyla, Tokat Arkeoloji Müzesi koleksiyonundan MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlenen altın kaplamalı saç süsleriyle aynı kuyumcu atölyesinden çıkmış izlenimini vermektedir (Göral, 2019, s. 120-121, kn. 1-2). Bu benzerliği çapı farklı olsa da Kıbrıs Müzesi'nden MÖ 475-400 yıllarına ait bilezik olarak adlandırılan bir çift gümüş örnekte de görmek mümkündür (Pierides, 1971, s. 37, pl. XXV:5). Soli Nekropolis'i'nden bir mezar buluntusu olarak ele geçen MÖ 480-400 yıllarına tarihlenen bronz üzerine altın kaplamalı spiral bir küpe örneği ile MÖ 480-310 yıllarına tarihlenen altın kaplamalı halka küpe örneği de benzer işleniş özelliklerini yansıtmaktadır (Kaba, 2015, s. 77-78, 120, kn. Ta.3-4, 12, 53, lev. 74a-b, 77b, 161b). Ayrıca, MÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen ve küpe olarak

adlandırılan 2.4 cm çapındaki altın bir örnek (Davidson & Oliver, 1984, s. 15, cn. 7) ile Yozgat'ta bulunmuş olup Ankara Medeniyetler Müzesi'nde bulunan yivli şekilde yapılmış omega formu altın bileziklerde (Bingöl, 1999, s. 175, kn. 198; Türe & Savaşçın, 2002, s. 135) form ve yivli gövdesi ile aynı işleniş şekline sahiptir.

Form ve işleniş olarak benzer örnekler ile karşılaştırıldığında Kat. No. 14, 15, 16, 17 ve 18'deki saç süslerini MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlendirmek uygun olacaktır.

Süs takıları

Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan kumaş süsü olarak değerlendirilen düğme formu aplikler, süs takıları grubuna dâhil edilmiştir.

Değerli metal levhalardan kesilerek oluşturulan kumaş süsleri (aplikler), Mezopotamya, Güney Rusya ve Kafkasya göçerlerinin kültürel bir geleneği olup bu gelenek, Anadolu halkları tarafından da benimsenmiş ve giysi ile diğer eşyaların süslenmesinde kullanılmıştır (Türe & Savaşçın, 2002, s. 75). Herodotos'un, Lidyalıların kumaşlarını altın ve gümüşle işlediklerine dair aktarımı da kumaşların değerli madenden apliklerle süslendiğini göstermektedir (Herodotos, s. I. 50).

Aplikler çoğunlukla dörtgen, yuvarlak ve yıldız biçimli olup üzerlerine kalıp baskı ile kabartma bezemeler şeklinde yapılmıştır (Özgülnar, 2007, s. 68). Antik Dönem kuyumculuk eserleri arasında düğme örneklerine ise oldukça az rastlanmaktadır (Türe & Savaşçın, 2002, s. 190). Hellenistik Dönem'in başlarında düğmelerde görülen telkâri, granülasyon ve dövme gibi çeşitli teknikler, dönemin nitelikli ve özenli kuyumculuk anlayışını yansıtırken dönemin sonlarına doğru daha kolay üretim imkânı sunan repousse tekniğiyle yapılmış örnekler yaygınlaşmıştır (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 188-189).

Samsun Müzesi'nde bulunan süs takıları grubuna dâhil olan düğme formu aplikler (Kat. No. 19-21 arası) tek tipte yapılmış örneklerdir.

Kat. No. 19-21 (Res. 19-21)

Düğme formu apliklerin teknik ve form olarak işleniş, Rodos İalysos'tan bir mezarda ele geçen ve MÖ 1450-1300 yıllarına tarihlenen yüksek kenarlı, sekiz yapraklı rozetle benzer özellikler taşımaktadır (Hamburg, 2024). Sudan Nubia'daki bir piramitte bulunan ve MÖ 535 civarına tarihlenen yüksek kenarlı, sekiz yapraklı ve arkasında iliştime halkası olan altın rozet oldukça benzerdir (Collections, 2024). Soli Nekropolis'i'nden elde edilen MÖ 4. yüzyıla ait altı yapraklı rozet formu altın elbise süsleri (Kaba, 2015, s. 96, kn. ta35, lev. 117b) ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen altı yapraklı altın rozetler (Davidson & Oliver, 1984, s. 23, cn. 21), form ve işleniş açısından Kat. No. 19-21 arasındaki örneklerle paralellik

göstermektedir. Bu paralellik, MÖ 3. yüzyıla ait repousse tekniğiyle yapılmış altı yapraklı altın rozet biçimli apliklerle (Berge, 2019, s. 18-19, no. 38) Taranto, Ulusal Arkeoloji Müzesi'nden MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına ve MÖ 2.-1. yüzyılın başlarına tarihlenen (De Juliis, 1984, s. 342, cn. 291-292) aynı teknikle yapılmış altın düğmelerde de karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Amisos Nekropolisi'nden bir yeraltı kaya mezarında bulunan MÖ geç 2. yüzyıl-erken 1. yüzyıla tarihlenen sekiz yapraklı altın rozetin işleniş de Samsun örnekleriyle oldukça yakın karakteristik özellikler sergilemektedir (Şirin & Yiğitpaşa, 2021, s. 176-177, 213, kn. 44, res. 44).

Benzer örnekler ışığında, Kat. No. 19, 20 ve 21'deki altın apliklerin geniş bir zaman diliminde benzer örneklerine rastlanılmakla birlikte özellikle yüksek kenarlı formun varyantları ve bu formun yoğunlaştığı dönemler göz önüne alındığında, MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmayla Samsun Müzesi koleksiyonunda yer alan ve daha önce bilimsel literatürde ele alınmamış el, boyun, baş ve süs takıları olmak üzere çeşitli gruptaki takılar üzerinde durulmuştur. Antik Dönem takı sanatının ve kullanım alışkanlıklarının zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koyan çalışmamızdaki takılar, üretildikleri dönemin kültürel ve sanatsal etkileşimlerini, kullanılan malzemeleri, kuyumculuktaki işçilik teknikleri ve estetik anlayışını yansıtan önemli arkeolojik birer kanıt konumundadır.

Baş takıları grubunda bulunan saç süslerinin fonksiyonlarına değindiğimizde ise definlerin baş bölgesindeki belirgin konumları, bu takıların kullanım amacına dair ipuçları sunmaktadır. Küpe, yüzük, burun veya saç halkası olarak farklı işlevlere sahip olabileceği belirtilen bu takılar, genellikle bakır alaşımından yapılmış olsalar da altın, gümüş ve demir örnekleri de mevcuttur (Golani, 2013, s. 93-94, 129). Özellikle mezarlarda, kafatasının sağ veya sol tarafında ya da her iki tarafında, tapınak alanlarında olmak üzere ele geçtikleri konumları itibarıyla bu halkalar, genellikle küpe olarak tanımlanmıştır (Vasileva, 2021, s. 219). Ayrıca, bu takıların bilezik olarak tanımlandığını da görmek mümkündür (Dili, 2011, s. 109-110, res. 45). Ancak buluntu konumları bu takıların küpe olarak adlandırılmasına neden olsa da formları gereği kulağa ilâştirilebilecek yapısal bir özellik sergilememektedir. Definın saçlarına takılan bu süsler, saçların zamanla çürümesiyle başın iki yayına düştükleri için genellikle küpe olarak adlandırılmış olmalıdır. Ancak buluntu konumu yanında form ve işlenişlerine odaklanıldığında bu takıların fonksiyon olarak bir küpe değil, saç süsleri olarak kullanım gördüğünü belirtmek gerekir.

Çalışmamızdaki süs takıları grubunda yer alan düğme formu aplikler de bir bağlantı mekanizmasına sahip olsalar da ölçü ve ince formlarıyla düğme olarak kullanılacak bir sağlamlığa sahip değildir. Daha çok bir aplik işlevi üstlenerek kumaşa süs amaçlı ilâştirilmiş olmalarını ön plana çıkarmak

mümkündür. Bu takılar, define giydirilen ya da sarılan kumaşa bir düğme gibi sabitlenip işlevsel olmayan ve sadece süsleme amacını içeren aplikler olarak bir fonksiyon sergiliyor olmalıdır.

Baş takıları grubunda yer alan ve müze koleksiyonunda sadece 5 adet örneği bulunan Kat. No. 14-18 arasındaki saç süsleri, MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlendirilmiş olup çalışmamızdaki en erken altın takı örnekleridir. Boyun takıları grubunda bulunan Kat. No. 7'deki kolye, Kat. No. 13'teki pandantif ve süs takıları grubundaki Kat. No. 19-21 arasındaki düğme formlu apliklerde MÖ 3.-2. yüzyıla tarihlenmektedir. Boyun takıları grubundan Kat. No. 9'daki plaka formlu kolye ise MÖ 1.-MS 1. yüzyıla ve el takıları bölümünde incelenen Kat. No. 1-6 arasında yer alan yüzüklerle boyun takıları grubunda yer alan Kat. No. 8'deki kolye ve Kat. No. 10-12 arasındaki pandantifler, MS 1.-3. yüzyıl aralığına tarihlendirilmiştir.

MÖ 5. yüzyıldan MS 3. yüzyıla dek geniş bir yüzyıl aralığına kesintisiz olarak uzanarak tarihlenen Samsun Müzesi koleksiyonundaki altın takılar, yapıldıkları dönemin kuyumculuk tekniklerini, işleniş ve form şekillerini yansıtmaktadır. Bu buluntular, günlük hayatta kullanılan birer takı olmaktan ziyade bir mezar buluntusu olarak ele geçmiş olmalıdır. Konteksti bilinen benzer örneklerin genellikle mezarlardan ele geçmesi ve altının takı olarak üretildiği dönemde de değerli bir malzeme olması ön plana çıkarıldığında çalışmamızdaki takıların, definle birlikte mezara konulan ve sonradan çeşitli şekillerde açığa çıkmış ve müzeye ulaşmış birer takı olduklarını düşündürmektedir.

Takılarda gözlemlenen hafif ezilmeler, çizilme ve ufak parça kayıpları bu takıların mezara konulmadan önce ölü bireylerin günlük hayatında kullanmış olduğu takılarıyla defnedildiklerini gösteriyor olmalıdır. Ancak defin sırasında elde edilmiş olmaları düşünüldüğünde, kuyumcu atölyelerinde mezara konulmak için hızlı bir şekilde hazırlandığından dolayı özensiz bir işçilik ön plana çıkmış olmalıdır. Ayrıca, mezara konulmak için kuyumcu atölyelerinde daha hesaplı olduğu için ikinci el takıların mezarla konulmak için sunulmuş olabileceğini de düşünmek mümkündür.

Kaynakça

- Andrasi, J. (2008). *The Berthier-Delagarde collection of Crimean jewellery in the British Museum and related material*. In K. Dafydd & A. Barry (Eds.), *British Museum Research Publication*.
- Atakuru, Ö. (2020). *Adana Arkeoloji Müzesi Roma-Bizans altın takıları* (Tez No. 613381) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Atik, Ş. (2007). *Boncuk: İnanç, güç ve güzellik*. Rezan Has Müzesi Yayınları.
- Avli, A., & Aydın Tavukçu, Z. (2024). Funeral jewelry and gold artifacts from the Yüksel Erimtan collection: Examination of ritual and artistic values. *Anadolu Araştırmaları*, 31, 335-356. <https://doi.org/10.26650/anar.2024.31.1447619>
- Berge, P. (2019). *Collection Carl Kempe: Bijoux antiques, islamiques et antiquisants*, <https://www.gazette-drouot.com/telechargement/catalogue?venteId=97149>, E. T.: 10.06.2025.
- Bingöl, F. R. I. (1999). *Anadolu Medeniyetler Müzesi: Altın takılar*. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- D'Ambrosio, A., & De Carolis, E. (1997). *I monili dall'area vesuviana*. L'erma di Bretschneider Pubblicazioni.
- Davidson, P. F., & Oliver, A., Jr. (1984). Ancient Greek and Roman gold jewelry in the Brooklyn Museum. In E. S. Hall & B. V. Bothmer (Eds.), *The Brooklyn Museum Press*.
- De Juliis, E. M. (1984). *Gli ori di Taranto in età ellenistica*. Mondadori Pubblicazioni.
- Demir, J. S. Y. (2008). *Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen yüzükler ve yüzük taşları* (Tez No. 229206) [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Deppert Lippitz, B. (1985). *Goldschmuck der Römerzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Germanisches Zentralmuseum.
- Dili, Ş. (2011). *Anadolu'da Antik Çağ altın ve gümüş takı buluntuları: Araştırmaların aşaması hakkında bir değerlendirme* (Tez No. 351029) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Golani, A. (2013). *Jewelry from the Iron Age II Levant*. Academic Press Fribourg Vandenhoeck & Ruprecht.

- Gorny & Mosch. (2014, June 26). *Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, GMBH, Auktion 223: Schmuck Antik bis Neuzeit*. Giessener Münzhandlung.
- Göral, S. (2019). *Tokat Müzesi'ndeki Grek ve Roma dönemi altın takıları* (Tez No. 583125) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Greifenhagen, A. (1970). *Schmuckarbeiten in Edelmetall. Band I: Fundgruppen*. Berlin Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz Antikenabteilung.
- Greifenhagen, A. (1975). *Schmuckarbeiten in Edelmetall. Band II: Einzelstücke*. Mann Verlag.
- Herodotos. (1973). *Herodot tarihi* (M. Ökten, Çev.). Remzi Kitapevi.
- Higgins, R. (1969). *Jewellery from classical lands*. The British Museum Press.
- Kaba, H. (2015). *Soli Nekropolü ışığında Kıbrıs'ta Klasik Dönem* (Tez No. 393344) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Karaca, Ş. C. (2023). *Bilecik Müzesi'ne kayıtlı Roma ve Bizans Dönemi metal takı ve süs eşyaları* (Tez No. 811105) [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kayalar, A. İ. (2019). *Anadolu Medeniyeti Müzesi'nde bulunan takıların incelenmesi* (Tez No. 604045) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Eğitimi ABD]. YÖK Tez Merkezi.
- Köroğlu, G. (2004). *Anadolu uygarlıklarında takı*. Türk Eskiçağ Enstitüsü Yayınları.
- Lafli, E., & Buora, M. (2021, May 11–12). Leaves of the oriental plane (chenar) on Roman rings: Meaning and interpretation. In E. Lafli, A. Çetingöz, E. M. Veziroğlu, & H. Thoen (Eds.), *Ancient Greek, Roman and Byzantine engraved gems in the eastern Mediterranean and Black Sea area. Colloquia Anatolica et Aegaea congressus internationales smyrnenses XI* (pp. 62–64). Ada Printing House.
- Lippolis, İ. B. (1999). *L'oreficeria nell'impero di Costantinopoli tra IV e VII secolo*. Edipublia Pubblicazioni.
- Marshall, F. H. (1907). *Catalogue of the finger rings, Greek, Etruscan, and Roman, in the departments of antiquities*. British Museum.
- Marshall, F. M. (1911). *Catalogue of the jewellery, Greek, Etruscan, and Roman, in the departments of antiquities*. British Museum Press.

- Meriçboyu, Y. A. (2001). *Antik çağda Anadolu takılar*. Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Musti, D., Benzi, M., Rocchetti, L., Guzzo, P. G., & Catilli, F. (1992). *L'oro dei Greci*. In P. Boroli & V. Ceppellini (Eds.), Novara, Istituto Geografico de Agostini.
- Ogden, J. (1982). *Jewellery of the ancient world*. Trefoil Books Ltd. Press.
- Özgülnar, N. (2007). *Perge kazılarında bulunmuş takılar* (Tez No. 214232) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Pierides, A. (1971). *Jewellery in the Cyprus Museum*. Departament of Antiquities Nicosia.
- Richter, G. M. A. (1958). Was Roman art of the first centuries B.C. and A.D. classicizing? *Journal of Roman Studies*, 48(½), 10–15.
- Rudolph, W. (1995). *A golden legacy: Ancient jewelry from the Burton Y. Berry collection at the Indiana University Art Museum*. In L. Baden (Ed.), Bloomington Press.
- Sokullu, Ö. (2003). *Antik Dönem Ege kültüründe takı sanatı: İzmir Arkeoloji Müzesi takı koleksiyonundan örnekler* (Tez No. 130231) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Spier, J. (1992). *Ancient gems and finger rings, catalogue of the collections*. J. Paul Getty Museum Press.
- Stefanelli, L. P. B. (1992). *L'oro dei Romani: Gioielli di età imperiale*. In B. Pettinau (Ed.), L'erma di Bretschneider Press.
- Şirin, O. A. (2021). Amisos Nekropolünden geç Helenistik ve erken Roma İmparatorluk döneminde kullanılmış bir yer altı kaya mezarı, mezar buluntuları ve trepanasyonlu bir kafatası parçası üzerine bazı değerlendirmeler. *Amisos*, 6(11), 285-320. <https://doi.org/10.48122/amisos.997988>
- Şirin, O. A. (2025). Samsun, Bafra'daki Roma Dönemi taş sanduka mezarları ve buluntularının değerlendirilmesi. *Seleucia*, XV, 321-346.
- Şirin, O. A., & Kolağasıoğlu, M. (2016). Antik Amisos kentinden bir yer altı odalı mezar örneği. *Bütünşehir Kent Kültür Dergisi*, 2(12), 70-80.
- Şirin, O. A., & Kolağasıoğlu, M. (2018). Amisos'ta urne mezar geleneği. *Amisos*, 3(4), 167-200.
- Şirin, O. A., & Yiğitpaşa, D. (2021). Yeni veriler ışığında Amisos altın eserleri üzerine gözlemler. *ASOBİD*, 10, 143-216.
- Talu, S. (2020). *Myra ve Andriake'de ele geçen takılar* (Tez No. 648405) [Yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

- Temür, A. (2020). Samsun Müzesi'nden bir grup altın eser üzerine gözlemler. In B. Gür & S. Dalkılıç (Eds.), *Anadolu prehistoryasına adanmış bir yaşam: Jak Yakar'a armağan* (pp. 495-512). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Türe, A. (2005). Takının öyküsü I. Goldaş Kültür Yayınları.
- Türe, A., & Savaşçın, M. Y. (2002). Anadolu antik takıları. Goldaş Kültür Yayınları.
- Uygun, Ç. Ö. (2000). *Patara geç Helenistik-Roma Dönemi takıları* (Tez No. 98750) [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Vasileva, Z. (2021, 24-27 October 2018). Worn to impress. Development and significance of the metal spiral hair ornaments in early Bronze Age-upper Thrace. K. Leshtakov, M. Andonova & K. Ohridski (Ed.), Galabovo in Southeast Europe and beyond. Cultural interactions during the 3rd-2nd millennium BC, proceedings of the international conference, (s. 218-237). St. Kliment Ohridski University Press.
- Yeroulanou, A. (1999). Diatrita, gold pierced-work jewellery from the 3rd to the 7th century. Benaki Museum Press.

İnternet Kaynakları

- Berganza. (2024). Ancient Roman gold ring with vine leaf intaglio, circa 3rd century AD. <https://www.berganza.com/shop/rings/Ancient-Roman-gold-ring-with-vine-leaf-intaglio-circa-3rd-century-AD?srsId=AfmBOOpz9sAJiYAJaaHQ3RiHwt7nr7-V8nqyweFImSp2QXrfnjqtJFuH>
- Hamburg. (2024). Grabfund aus Ialysos – vier kettenglieder in der form achtblättriger rosettenkapseln. <https://www.mkg-hamburg.de/en/sammlung/objekt/grabfund-ialysos-vier-kettenglieder-form-achtblattrige-rosettenkapseln/1927.285.d?term=achtblattriger&context=collection&position=1>
- Collections. (2024). Rosette button. <https://collections.mfa.org/objects/142330>

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir. İlgili çalışma için Samsun Müze Müdürlüğü'nün 22/02/2022 tarihli ve E-83048237-155.01-1148071 sayılı "Bilimsel Müze Araştırması" konulu yazısıyla gerekli izinler alınmıştır.

Yazarların Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

Ek A. Katalog

Kat. No. 1-(Res. 1): Sardoniks taşı altın yüzük. **Müze Env. No:** 10-2/1976. **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka genişliği 2 cm, yüksekliği 1,8 cm, kalınlığı 0,6 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 6 gr. **Yapım Tekniği:** Döküm, kakma ve intaglio. **Tanımı:** Omuzlara doğru genişleyerek kalınlaşan oval formulu halka aşağıda incelenmektedir. Halkanın kaş kısmına oval formulu ve yüksek profilli, koyu kırmızı-beyaz-koyu kırmızı renk geçişli sardoniks taşı yerleştirilmiştir. Taşın üzerine intaglio tekniğiyle kalathos başlıklı, başı sola dönük Tanrı Sarapis büstü işlenmiştir.

Resim 1

Kat. No. 1'deki sardoniks taşı altın yüzük

Kat. No. 2-(Res. 2): Lapis lazuli taşı altın yüzük. **Müze Env. No:** 10-3/1976. **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka genişliği 2,25 cm, yüksekliği 1,9 cm, kalınlığı 1,1 cm. **Yapım Tekniği:** Döküm, kakma ve kaplama. **Tanımı:** Omuzlara doğru genişleyerek kalınlaşan oval formulu halka aşağıya doğru incelenmektedir. Bronz gövde üzeri altın ile kaplanmıştır. Halkanın kaş çevresi bant şeklinde düzleştirilmiş olup buraya oval ve bombeli lacivert renkli lapis lazuli taşı yerleştirilmiştir. Kaplamada dökülmeler ve taşta ufak kırıklar vardır.

Resim 2

Kat. No. 2'deki lapis lazuli taşı altın yüzük

Kat. No. 3-(Res. 3): Akik taşı altın yüzük. **Müze Env. No:** 8-4/1973. **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 1,9 cm, kalınlığı 1,1 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 2,1 gr. **Yapım Tekniği:** Döküm, granülasyon, kakma, lehimleme ve intaglio. **Tanımı:** Kenarları çentikli üç telin birleştirilmesiyle yüzüğün halkası oluşturulmuştur. Halka içinde taş bulunan yuvarlak bir hazneye lehimlenmiş ve bu kısımlara granülasyon tekniği uygulanmıştır.

Yüksek hazne içine koyu kırmızı renkli yuvarlak ve bombeli bir akik taşı yerleştirilmiştir. İntaglio tekniğiyle taş üzerine zeytin (ya da defne) yaprağı işlenmiştir.

Resim 3

Kat. No. 3'teki akik taşı altın yüzük

Kat. No. 4-(Res. 4): Jasper taşı altın yüzük. **Müze Env. No:** 3-1/1980, (Müze envanterinde “Taşlı Yüzük” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Buluntu Yeri:** Ordu ili, Çaybaşı ilçesi. **Ölçüleri:** Halka çapı 2,4 cm, yükseklik 2,1 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 27 gr. **Yapım Tekniği:** Döküm, kakma, çekiçleme ve intaglio. **Tanımı:** Omuzlarda kalınlaşan oval formlu halka aşağıya doğru incelmektedir. Halkanın her iki omuz kısmında üstünde yan yana sıralı 5 adet yay motifi ve bu motiflerin aşağısına dek uzanan yaprak dalını andıran dikey yivli motifler bulunmaktadır. Halkanın kaş çevresi bant şeklinde düzleştirilmiş olup buraya oval formlu ve yüksek profilli koyu kırmızı renkli bir jasper taşı yerleştirilmiştir. Taşın üzerine intaglio tekniğinde esasına yaslanmış ayakta duran Eros (Cupid) figürü işlenmiştir. Tüm.

Resim 4

Kat. No. 4'teki jasper taşı altın yüzük

Kat. No. 5-(Res. 5): Akik taşı altın yüzük. **Müze Env. No:** 1-1/1976. **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 1,7 cm, genişliği 0,8 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 3,61 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, kakma, lehimleme ve intaglio. **Tanımı:** Omuzlarda hafif kalınlaşan yuvarlak bant formu halka aşağıya doğru hafif incelmektedir. Halkanın üst kısmına eklenen ince bant

ile kaş haznesi oluşturulmuş ve bu haznenin içine oval formlu ve yüksek profilli koyu kırmızı renkli bir akik taşı yerleştirilmiştir. Taşın üzerine intaglio tekniğinde sol eliyle ayna, sağ eliyle saçını tutan, ayakta sola dönük duran giyimli Ahprodite (Venüs) figürü işlenmiştir. Tüm.

Resim 5

Kat. No. 5'teki akik taşlı altın yüzük

Kat. No. 6-(Res. 6): Grena taşlı altın yüzük. **Müze Env. No:** 2013/198(A). **Geliş Şekli:** Müsadere. **Ölçüleri:** Yüksekliği 2,2 cm, genişliği 1,5 cm, taşıyla birlikte ağırlığı 2,30 gr. **Yapım Tekniği:** Döküm ve kakma. **Tanımı:** Halkası ince olup yukarı doğru genişlemekte ve kaş kısmında omuz yaparak yükselmektedir. Kaş kısmı oval formlu olup bombeli bir grena taşı yerleştirilmiştir. Halka sonradan birleştirilmiş iki parçalıdır. Tüm.

Resim 6

Kat. No. 6'daki grena taşlı altın yüzük

Kat. No. 7-(Res. 7): Altın kolye. **Müze Env. No:** 2-2/2000. **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Lobut boncuk uzunluğu 2,6 cm, çift bikonik boncuk genişliği 0,9 cm, ağırlığı 5 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, kalıp ve lehimleme. **Tanımı:** Biri yarım 28 adet çift bikonik ve 2 adet lobut formlu olmak üzere 30 adet boncuktan oluşmaktadır. Boncukların bazılarında ayrılmalar mevcuttur. Tüm.

Resim 7

Kat. No. 7'deki altın kolye

Kat. No. 8-(Res. 8): Akik taşlı altın kolye. **Müze Env. No:** 3-3/1980, (Müze envanterinde “Zincirli Kolye” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Uzunluk 24,5 cm, ağırlığı 5,7 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, telkari, ajur ve oyma. **Tanımı:** Kolye, 7 adet bitkisel bezemeli altın zincir ve biri oval formlu olan 8 adet koyu kırmızı renkli akikle yapılan yuvarlak silindirik boncuktan oluşmaktadır. Bir ucunda telle sarı halka kancası ve diğer ucunda telle sarı kancanın geçeceği üzeri yivli halkası bulunmaktadır. Boncukların bazılarında ayrılmalar mevcuttur. Tüm.

Resim 8

Kat. No. 8'deki akik taşlı altın kolye

Kat. No. 9-(Res. 9a): Dikdörtgen plaka formlu altın kolye. **Müze Env. No:** 2021/8(A), (Müze envanterinde “Baş Takısı” olarak kayıtlıdır, yeni dizim). **Geliş Şekli:** Müsadere. **Ölçüleri:** Plaka uzunlukları 1,9 – 2,2 cm, genişlikleri 1 – 1,2 cm, ağırlığı 27 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, kakma, mine, telkari ve lehimleme. **Tanımı:** Kolye 17 adet dikdörtgen dışbükey formlu plakadan oluşmaktadır. Plakaların arkası içbükey formunda olup uçları üst üste gelecek şekilde ezilerek ip geçki kanalı oluşturulmuştur. Plakaların 6 adedinde altın tellerle çapraz tarama bezemesi vardır. 6 adedinde ortada yuvarlak ve yanlarında iki sarmaşık yaprağı formlu hazne ve iki lotus çiçeği bezemesi bulunmakta olup içleri, çoğu dökülmüş durumda mavi renkli mine dolgusuyla kaplıdır. 5 adedinde kenarlarında dalga motifleri, ortasında kırmızı renkli akik taşlı sivri uçlu oval hazne ve iki yanında mavi renkli mine dolgulu sarmaşık yaprağı formlu hazneler bulunmaktadır. Akik taş ve mine dolgusunda dökülmeler vardır.

Resim 9a

Kat. No. 9a'daki dikdörtgen plaka formlu altın kolye (üstteki)
(Kaynakça; Stefanelli 1992, 25, no. 17)

Resim 9b

British Museum'da bulunan dikdörtgen plaka formlu altın kolye (alt)

Kat. No. 10-(Res. 10): Ametist taşlı altın pendentif. **Müze Env. No:** 3-4/1980, (Müze envanterinde “Kolye Pendentif” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Yüksekliği 1,9 cm, genişliği 1,2 cm, ağırlığı 1,2 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, lehimleme ve kakma. **Tanımı:** İki tarafı dışbükey elips formlu ve açık mor renkli taş, altın bant ile sarılmış ve bantın çevresinde çentikli kontur vardır. Uzun kısımda yivli geniş bant şeklinde askı halkası eklenmiştir. Tüm.

Resim 10

Kat. No. 10'daki ametist taşlı altın pendentif

Kat. No. 11-(Res. 11): Altın pendentif. **Müze Env. No:** 1-9/1988, (Müze envanterinde “Kolye Tanesi” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Müsadere. **Ölçüleri:** Halka çapı 1,1 cm, askı halkasının genişliği 0,25 cm, ağırlığı 0,92 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, lehimleme ve granülasyon. **Tanımı:** İçi boş çift dışbükey gövdeli, gövde üzerine bant formu askı halkası eklenmiş olup birleşme yerlerinde ikiye tane granül süslemesi vardır. Tüm.

Resim 11

Kat. No. 11'deki altın pendentif

Kat. No. 12-(Res. 12): Altın pendentif. **Müze Env. No:** 1-8/1988, (Müze envanterinde “Kolye Tanesi” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Müsadere. **Ölçüleri:** Çapı 3 cm, yüksekliği 3,4 cm, ağırlığı 1,91 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme, repousse, telkari ve lehimleme. **Tanımı:** İnce, yuvarlak gövde üzerine kabartma şeklinde başı hafif sağa dönük Ahprodite ve sağında omuz hizasında kanatlı Eros figürü işlenmiş olup konturu burgulu bant ile çevrelenmiştir. Gövdeye eklenen askı halkası geniş, üç yivli ve yuvarlak formudur. Tüm.

Resim 12

Kat. No. 12'deki altın pendentif

Kat. No. 13-(Res. 13): Altın pendentif. **Müze Env. No:** 1-4/1976, (Müze envanterinde “Kolye” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Çapı 1,5 cm, kalınlığı 0,07 cm, ağırlığı 0,64 gr. **Yapım Tekniği:** Dövme,

repousse, telkari, lehimleme ve granülasyon. **Tanımı:** ince, yuvarlak gövde üzerine kabartma şeklinde bir erkek figürü işlenmiş olup montörü yivli bant ile çevrelenmiştir. Yuvarlak formlu yivli askı halkası gövdeye eklenmiş ve bu buraya ikişer granül işlenmiştir. Figürde ezilmeler olduğu için net bir çıkarım yapılamamıştır. Tüm.

Resim 13

Kat. No. 13'teki altın pandantif

Kat. No. 14-(Res. 14): Bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü. **Müze Env. No:** 2-1/1981, (Müze envanterinde “Küpe” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 3,1 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 4,5 gr. **Yapım Tekniği:** Kaplama, döküm ve dövme. **Tanımı:** Bronz gövde halka formlu olup üzeri altın kaplamalıdır. Kaplama yivli olarak işlenmiş, iki ucu açık ve gövde ortadan çatlaktır. Kaplamada ufak parça kayıpları vardır.

Resim 14

Kat. No. 14'teki bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü

Kat. No. 15-(Res. 15): Bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü. **Müze Env. No:** 2-3/1981, (Müze envanterinde “Küpe” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 3,2 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 3,6 gr. **Yapım Tekniği:** Kaplama, döküm ve dövme. **Tanımı:** Bronz gövde halka formlu olup üzeri altın kaplamalıdır. Kaplama yivli olarak işlenmiş, iki ucu kürevi formlu açık ve gövde ortasında ufak parça kayıpları vardır.

Resim 15

Kat. No. 15'teki bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü

Kat. No. 16-(Res. 16): Bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü. **Müze Env. No:** 5-12/2000, (Müze envanterinde “Küpe” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 2,3 cm, kalınlığı 0,2 cm, ağırlığı 2,04 gr. **Yapım Tekniği:** Kaplama, döküm ve dövme. **Tanımı:** Bronz gövde halka formulu olup üzeri altın kaplamalıdır. Kaplama üç kısımda yivli olarak işlenmiş, iki ucu kürevi formulu açıktır. Tüm.

Resim 16

Kat. No. 16'daki bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü

Kat. No. 17-(Res. 17): Bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü. **Müze Env. No:** 5-13/2000, (Müze envanterinde “Küpe” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 2,1 cm, kalınlığı 0,2 cm, ağırlığı 1,65 gr. **Yapım Tekniği:** Kaplama, döküm ve dövme. **Tanımı:** Bronz gövde halka formulu olup üzeri altın kaplamalıdır. Kaplama üç kısımda yivli olarak işlenmiş, iki ucu kürevi formulu açıktır. Tüm.

Resim 17

Kat. No. 17'deki bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü

Kat. No. 18-(Res. 18): Bronz üzeri altın kaplama saç süsü. **Müze Env. No:** 2-2/1981, (Müze envanterinde “Küpe” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 2,7 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 3.7 gr. **Yapım Tekniği:** Kaplama, döküm ve dövme. **Tanımı:** Bronz gövde halka formulu olup üzeri altın kaplamalıdır. Kaplama yivli olarak işlenmiş, iki ucu kürevi formulu açık ve gövde ortasına yakın kısımda ufak parça kayıpları vardır.

Resim 18

Kat. No. 18'deki bronz üzeri altın kaplamalı saç süsü

Kat. No. 19-(Res. 19): Düğme formlu altın aplik. **Müze Env. No:** 2007/81(A), (Müze envanterinde “Elbise Süsü” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 1.3 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 0,67 gr. **Yapım Tekniği:** Repousse, dövme ve lehimleme. **Tanımı:** Kenarları yuvarlatılmış altıgen köşeli olup ortası bombeli şekilde işlenmiş altı yapraklı rozet motiflidir. Arka yüzde ufak dikdörtgen formlu plaka ile yapılan bağlama mekanizması vardır. Tüm.

Resim 19

Kat. No. 19'deki düğme formulu altın aplik

Kat. No. 20-(Res. 20): Düğme şeklinde altın aplik. **Müze Env. No:** 2007/82(A), (Müze envanterinde “Elbise Süsü” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 1.3 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 0,63 gr. **Yapım Tekniği:** Repousse, dövme ve lehimleme. **Tanımı:** Kenarları yuvarlatılmış altıgen köşeli olup ortası bombeli şekilde işlenmiş altı yapraklı rozet motiflidir. Arka yüzde ufak dikdörtgen formlu plaka ile yapılan bağlama mekanizması vardır. Tüm.

Resim 20

Kat. No. 20'deki düğme formu altın aplik

Kat. No. 21-(Res. 21): Düğme şeklinde altın aplik. **Müze Env. No:** 2007/82(A), (Müze envanterinde “Elbise Süsü” olarak kayıtlıdır). **Geliş Şekli:** Satın alma. **Ölçüleri:** Halka çapı 1.2 cm, kalınlığı 0,3 cm, ağırlığı 0,65 gr. **Yapım Tekniği:** Repousse, dövme ve lehimleme. **Tanımı:** Kenarları yuvarlatılmış altıgen köşeli olup ortası bombeli şekilde işlenmiş altı yapraklı rozet motiflidir. Arka yüzde ufak dikdörtgen formlu plaka ile yapılan bağlama vardır. Tüm.

Resim 21

Kat. No. 21'deki düğme formu altın aplik

Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat Nüshası) Alet-Eşya Söz Varlığı

Şehri Mihriban Emekli*

Öz

Harezmi Türkçesi, Türk dili tarihi dönemleri içinde önemli bir yere sahiptir. Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş görevi üstlenmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte Arap alfabesi kullanılmaya başlanmış olup, bununla birlikte Arapça ve Farsça kelimeler hem yazı dilinde hem de günlük hayatta yaygınlaşmıştır. Bazı kelimeler, geçiş sürecinde küçük değişikliklere uğramıştır. Bu dönem içerisinde Türkçe, gelişmeye ve şekillenmeye devam etmiştir. Bu dönem boyunca Türk dili, varlığını ve konumunu sürdürmüş, aynı zamanda köklü ve çeşitlilik arz eden söz varlığıyla bilimsel açıdan önemini korumuştur. *Mukaddimetü'l-Edeb*, söz varlığı açısından zengin bir kaynak niteliğindedir. Eserin, birden fazla nüshası bulunmaktadır.

Harezmi Türkçesi dönemine ait *Nehcü'l-Ferâdis*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıssaşü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd* ve *İbni-Mühennâ Lûgati*, bu dönemin önde gelen eserleri arasında yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Yozgat nüshasında geçen alet ve eşya adlarına yönelik kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Söz konusu nüshada yer alan bu adların tespiti amaçlanmış; ayrıca yalnızca Yozgat nüshasında geçen özgün kelimelere ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Yozgat nüshasında yer alan alet ve eşya adlarına ilişkin söz varlığı tespit edilerek incelenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında eserde geçen alet-eşya adları belirlenmiştir ve ardından bu adlar anlam ve kullanım özellikleri dikkate alınarak tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu tespit edilen kelimeler, Türk dilinin tarihi söz varlığına katkılarını ortaya koymaktadır. Tarihi dönem metinlerine başvurularak; kelimeler karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Yozgat Nüshası, Alet-Eşya Adları, Harezmi Türkçesi Eserleri

*Sorumlu Yazar: Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: sehriemekli0618@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-7248-4811>

MAKALE TÜRÜ	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Araştırma Makalesi	23.07.2025	10.09.2025

doi: 10.57115/karefad.1748699

Atf: Emekli, Ş. M. (2025). Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat Nüshası) alet-eşya söz varlığı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 255-283. <https://doi.org/10.57115/karefad.1748699>

Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir.

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

The Vocabulary of Tools and Objects in Mukaddimetü'l-Edeb (Yozgat Manuscript)

Şehri Mihriban Emekli*

Abstract

Khwarezm Turkish holds an important place within the historical periods of the Turkish language. It serves as a transitional phase between Karakhanid Turkish and Chagatai Turkish. With the acceptance of Islam, the Arabic alphabet began to be used, and consequently, Arabic and Persian words became widespread both in written language and daily life. Some words underwent slight modifications during this transitional period. Throughout this period, the Turkish language maintained its existence and position, while also preserving its scholarly significance through a rooted and diverse vocabulary. *Mukaddimetü'l-Edeb* is a rich resource in terms of vocabulary. The work exists in multiple manuscripts.

The works *Nehcü'l-Ferādis*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıssaşü'l-Enbiyā*, *Mu'înü'l-Mürîd*, and *İbni-Mühennâ Lûgati* are among the most prominent texts of the Khwarezm Turkish period. This study focuses specifically on the Yozgat manuscript of *Mukaddimetü'l-Edeb* conducting a comprehensive literature review on the lexical items related to tools and objects found within the text. The primary aim is to identify and classify these terms, with particular attention given to original vocabulary items that appear exclusively in the Yozgat copy.

In this study, the vocabulary related to tools and objects in the Yozgat Manuscript of *Mukaddimetü'l-Edeb* has been identified. In the first stage of the study, the names of the tools and objects mentioned in the work were determined, and then these names were classified under thematic headings according to their meanings and usage features. The identified words reveal contributions to the historical vocabulary of the Turkish language. By referring to historical period texts, the words were evaluated through comparative analysis.

Keywords: Khwarezm Turkish, *Mukaddimetü'l-Edeb*, Yozgat Manuscript, Tool-Household Item Names, Khwarezm Turkish Works

*Corresponding Author: Master's Student, Çankırı Karatekin University, Graduate School of Education, Department of Turkish Language and Literature, Çankırı/Türkiye, E-mail: sehriemekli0618@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-7248-4811>

ARTICLE TYPE	Received Date	Accepted Date
Research Article	07.23.2025	09.10.2025

Giriş

Ceyhun Irmağı'nın Aral Gölü'ne döküldüğü bölgeye Harezmi adı verilmiştir. 11. yüzyılda Hârezmliler, Gaznelilerin hâkimiyeti altında bulunan bir bölgede yaşamışlardır. Söz konusu bölgeye tayin edilen valilere 'Hârezmşah' ünvanı verilmiştir. Gazneliler ve Selçuklular döneminde de valiler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Sultan Sancar'ın 1157'de vefat etmesinin ardından Harezmliler bağımsız hâle gelmişlerdir (Ercilasun, 2019, s. 369).

Harezmsahlr'ın kökeni, Oğuzların Beydili boyuna mensup Anuş Tigin'e uzanmaktadır; böylece hanedanın temeli atılmıştır. Yönetim, babadan oğula geçen hanedana dayalı bir sistemde sürdürülmüştür (Taneri, 1987, ss. 493-494'ten aktaran Ercilasun, 2019, s. 369). Ancak Çengizliler, Harezmsahlrın varlığına son vermiştir. Çengizli istilasından sonra bölgede Türkleşme süreci başlamıştır. Altın Ordu (1241-1502) devrinde Harezmi, İdil'in Hazar'a boşaldığı ve orada bulunan başkent Saray, önemli kültür merkezlerinden biridir. Harezmi Türkçesi çağına ait eserler bu kültür merkezinde kaleme alınmıştır (Ercilasun, 2019, s. 369).

Mukaddimetü'l-Edeb, 'Edebi Öğrenime Giriş' anlamına gelmektedir. Kitabın yazarı, Zemahşeri'dir. Orada yaşayan insanlara Arapça öğretmek amacıyla yazılmıştır. Eser, Osmanlıca, Çağatayca, Farsça, Harezmi Türkçesi gibi birçok dilde anlamlarının karşılıkları verilerek çoğaltılmıştır. Atsız'a sunulmuştur. Nüshaların en eski halleri Harezmi Türkçesi ile Farsça olan çevrimidir (Yüce, 1993, ss. 7-8'den aktaran Ercilasun, 2019, ss. 369-370). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de 3506 kelime olduğu belirlenmiştir ve bu kelimelerin çoğu Türkçedir. Daha sonra eserde Arapça ve Farsça kelimeler yer almaktadır. *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Divanü Lûgat-it Türk*'ten sonra en kapsamlı ve en hacimli eserdir (Yüce, 1993, ss. 24-25'ten aktaran Ercilasun, 2019, s. 370).

En eski nüshalardan biri olan Yozgat nüshasını bilim dünyasına tanıtan Ahmet Ateş'tir (TDED 8, İstanbul 1958'den aktaran Ercilasun, 2019, s. 370). Zajaczkowski'nin Yozgat nüshasındaki hayvanlarla ilgili çalışması vardır (Yüce, 1993, ss. 12-14'ten aktaran Ercilasun, 2019, s. 370).

Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshası şu an Süleymaniye Kütüphanesi'nde koruma altına alınmış ve Yozgat-000396 kodlu numarayla kaydedilmiştir. Yozgat nüshasının müstensihisi İbrahim bin Mahmud Sûfi'dir (Cihan, 2021, Ön Söz).

Mukaddimetü'l-Edeb'in birçok nüshası vardır. Şuster nüshası üzerine Nuri Yüce çalışma yapmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir kopyası bulunmaktadır. Bir bölümü eksiktir. Arapça, Farsça ve Harezmi Türkçesine tercümesi mevcuttur. Yozgat nüshasında olduğu gibi bazı bölümleri harekesizdir (Cihan, 2021, s. 13).

Yozgat nüshasında Arapça olan bölümler büyük yazılmıştır, okunaklı ve harekesiz şekildedir. Satır aralarında Farsça ve Harezmi Türkçesi ile olan

kısımlar da vardır. Bu yerler küçük ve harekesiz şekildedir. Nüshanın, isimler ve fiiller bölümleri eserin çoğunluğunu oluşturmaktadır. İsimler bölümünün son 5 varlığında bazı gramer bilgileri verilmiştir ve ünlemler, zarflar ve zamirlerden de bahsedilmiştir. Nüshanın sonu duayla bitirilmiştir. Fiiller bölümü, Arapça alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Bazı fiil kalıpları kullanılmıştır (Cihan, 2021, s. 11).

Gülşen Özçamkan Ayaz, 2020 yılında *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Paris ve Yozgat nüshalarını esas alarak giriş, metin ve dizin bölümlerini içeren bir doktora tezi hazırlamıştır. Söz konusu tez, daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Serkan Cihan, 2021 yılında *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Yozgat nüshasına dayalı olarak giriş, metin, notlar, sözlük ve dizin bölümlerini kapsayan bir doktora tezi tamamlamış; ayrıca eser üzerine farklı çalışmalar da yapmıştır. Sezen Özkan, 2009 yılında Yozgat nüshasının 1a-60a yaprakları arasında yer alan isimler üzerine odaklanan, giriş, metin ve dizin bölümlerini içeren bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ahmad Shafiq Shafi, 2016 yılında eserin Moğolca ve Çağatayca bölümlerinin dil özelliklerini inceleyen bir yüksek lisans tezi; 2022 yılında ise *Mukaddimetü'l-Edeb*'in Çağatayca-Moğolca sözvarlığına odaklanan bir doktora tezi tamamlamıştır. Zahraa Sarmad Hussein Arnawtee, 2023 yılında eserin Mısır nüshasında yer alan satır altı Osmanlı Türkçesi tercümesini (2b-36a) içeren bir inceleme ve metin çalışmasıyla yüksek lisans tezini sunmuştur. Son olarak, Musa Aytekin, 2024 yılında Zemahşeri'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserinin Berlin nüshasına dayalı olarak inceleme, metin ve dizin bölümlerini içeren bir doktora tezi hazırlamıştır. Yozgat nüshasının ortaya konulmasıyla birlikte metin üzerinde yapılan çalışmalar da son yıllarda artmıştır (Cihan, 2023a; Cihan, 2023b, Cihan, 2023c; Karadavut, 2023; Cihan, 2025).

Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında geçen alet-eşya adları sistematik bir şekilde tespit edilerek, çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Bu adların tarihi metinlerde (*Nehcü'l-Ferâdis*, *Kışaşü'l-Enbiyâ*, *İbni-Mühennâ Lûgati*, *Mu'înü'l-Mürîd*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, *Orhon Yazıtları*, *Orhun Âbideleri*, *Yeni Tarama Sözlüğü*, *Divanü Lûgat-it Türk*, *Türkçe Sözlük*) de karşılaştırılması yapılmıştır.

1. İnceleme

1. 1. İnşaatla İlgili Alet-Eşya Adları

1.1.1. ağırlık: ‘kalas, uzun tahta’ anlamlarına gelmektedir *Mukaddimetü'l-Edeb*'de (ME 2b/3). *Nehcü'l-Ferâdis*'de (NF) bu kelime, ‘hezen, damların üzerine döşenen büyük ağaç, kiriş’ anlamlarında yer almaktadır (Ata, 1998, ss. 7-8). *Kışaşü'l-Enbiyâ*'da (KE) bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 10). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde* (EUTS) *ağırlık* biçimi tespit edilmiştir. Bu kelime, ‘hamile, gebe’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 7). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde* (KTS) bu

kelime ‘ağırlık, ağır olma’ anlamlarıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 4). Talât Tekin’in *Orhon Yazıtları* (OH) kitabında bu kelime tespit edilememiştir. *Yeni Tarama Sözlüğü*’nde (YTS) bu kelime ‘ağır, saygıdeğer, ev eşyası vb.’ farklı anlamlarda geçtiği tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 15).

1. 1. 2. alçı: ‘alçı’ anlamına gelmektedir (ME 102b/6, 249a/7). EUTS, OH, YTS ve *Divanü Lûgat-it Türk*’te (DLT) bu kelime tespit edilememiştir. KTS’de bu kelime belirlenmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 7). *Türkçe Sözlük*’te (TS) *alçı* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 135).

1. 1. 3. bışığ kerpiç: ‘pişmiş kerpiç, tuğla’ anlamlarına gelmektedir (ME 30a/5).

1. 1. 4. burğu: ‘matkap, burğu’ anlamlarına gelmektedir (ME 124a/4). KTS’de *burdı* biçimi tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 38). EUTS’de bu kelime ‘trampet’ müzik aleti anlamında yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 53). TS’de *burğu* biçimine rastlanmıştır ve bu kelimenin ‘çelik alet, delik açmaya yarayan delgiye takılı olan’ anlamlarına rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 637).

1. 1. 5. çekük: ‘çekiç’ anlamına gelmektedir (ME 32a/4, 32a/5). *İbni-Mühennâ Lûgati*’nde (İML) *çekiç* şekli belirlenmiştir ve bu kelime, ‘kakma için kullanılan demir tokmak çakiç’ anlamıyla kullanılmıştır (Battal, 1997, s. 25). KTS’de *çeküş~çekük* şekilleri de vardır (Karaatlı vd., 2019, s. 48). YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 64). DLT’te bu kelime *çekük* şekline rastlanmıştır ve Oğuzca kökenli bir kelime olduğu belirtilmiştir (Atalay, 2023, s. 140). TS’de *çekiç* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 785).

1. 1. 6. kazuk: ‘kazık, direk’ anlamlarına gelmektedir (ME 94b/4, 178b/4). NF, KE, EUTS ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 211; Ata, 1997, s. 310; Caferoğlu, 2011, s. 135; Dilçin, 2023, s. 144). KTS’de *kazık* biçimine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 135). DLT’de *kazunğuk* şekli tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 288). TS’de *kazık* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1961).

1. 1. 7. kerki: ‘kese, büyük balta’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/4). İML’de bu kelime ‘balta’ anlamıyla bulunmaktadır (Battal, 1997, s. 40). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 139). TS’de bu kelime ‘keser’ anlamıyla geçmektedir (Argunşah, 2023, s. 1987).

1. 1. 8. kerpiç: ‘tuğla, kerpiç’ anlamlarına gelmektedir (ME 2a/2, 30a/5). KTS’de *kerpüç* şekli tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, ss. 139-140). KE’de *kerpiç* biçimine rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 327). DLT’de bu kelime tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 304). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1987).

1. 1. 9. kerpiç kabı: ‘kerpiç kabı’ anlamına gelmektedir (ME 30a/5).

1. 1. 10. suwağuç: ‘mala’ anlamına gelmektedir (ME 30a/4).

1. 1. 11. tışe: ‘keser, kazma ve balta’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/4).

1. 1. 12. tışegü: ‘keser, kesici ve delici alet’ anlamlarına gelmektedir (ME 124a/4).

1. 1. 13. töküç: ‘çekiç’ manasına gelmektedir (ME 129b/1).

1. 1. 14. üşkü: ‘matkap ve burgu’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/5, 113b/5). KTS’de bu kelimenin kullanımı tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 299).

1. 2. Müzikle İlgili Alet-Eşya Adları

1. 2. 1. barbağ: ‘bir tür çalgı, arp’ anlamına gelmektedir (ME 32b/4, 79a/5). KTS’de bu kelimenin Farsça kökenli olduğu belirtilmiştir ve yapısal açıdan kopuza benzediği ifade edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 24).

1. 2. 2. çalguç: ‘mızrap’ anlamına gelmektedir (ME 32b/5). TS’de *çalgıç* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 753).

1. 2. 3. çeng: ‘zil, bir çeşit saz’ anlamlarına gelmektedir (ME 32b/5). NF’de bu kelimenin Farsça kökenli bir kelime olduğu belirtilmiştir (Ata, 1998, s. 101). KE’de bu kelime, ‘çeng’ anlamıyla yer almaktadır (Ata, 1997, s. 158). İML’de bu kelime tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 25). DLT’de *çeng* biçimine rastlanmıştır. Bu kelime, ‘zil, çalpara’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 141).

1. 2. 4. çengber ağusu: ‘def pulu ve zil’ anlamlarına gelmektedir (ME 32b/7).

1. 2. 5. kıl: ‘tel, saz teli’ anlamlarına gelmektedir (ME 32b/4, 32b/5, 45a/6). Aynı dönem içerisindeki eserlerde bu kelimenin ‘kıl, tüy,’ farklı anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir. YTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 148). KTS’de bu kelimenin ‘kıl, tüy, saç, kıl fırçası’ anlamları da olduğu belirlenmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 143).

1. 2. 6. kiriş: ‘saza takılan sinir, yay’ anlamlarına gelmektedir (ME 250b/2, 36a/3, 42a/5). KE’de bu kelime ‘kiriş, yayın iki ucundaki esnek bağ’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Ata, 1997, s. 363). NF’de bu kelime, ‘kiriş, kavga ve çekişme’ anlamlarıyla yer almaktadır (Ata, 1998, s. 251). DLT’de ilgili kelimenin ‘kiriş, yay kirişi ve yay’ anlamları tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 332). KTS’de bu kelime, ‘kiriş’ anlamında kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 150). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2055).

1. 2. 7. nây: ‘ney’ anlamına gelmektedir (ME 32b/6, 68a/5). KE ve KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 460; Karaatlı vd., 2019, s. 198).

1. 2. 8. ya: ‘yay, keman’ anlamlarına gelmektedir (ME 42a/4, 60a/5, 250b/2, 33a/5, 36a/2). NF, KE, İML, KTS ve YTS’de bu kelime, ‘yay’ anlamında kullanılmıştır (Ata, 1998, s. 463; Ata, 1997, s. 693; Battal, 1997, s. 83; Karaatlı vd., 2019, s. 305; Dilçin, 2023, s. 241). DLT’de bu kelime, ‘yay, ok’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 723).

1. 3. Denizcilikle İlgili Alet-Eşya Adları

1. 3. 1. becegü yipi: ‘gemide kullanılan halat’ anlamına gelmektedir (ME 31b/6).

1. 3. 2. küsmen: ‘kayık küreği’ anlamına gelmektedir (ME 31b/7). İML’de bu kelime tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 50).

1. 3. 3. leñ¹er: ‘gemi demiri’ anlamına gelmektedir (ME 31b/7). KTS’de bu kelime ‘lenger, çapa demiri’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 172). TS’de *lenger* şekline rastlanmıştır ve ilgili sözcük ‘büyük bakır kap’ anlamıyla yer almaktadır (Argunşah, 2023, s. 2233).

1. 4. Demircilikle İlgili Alet-Eşya Adları

1. 4. 1. örs: ‘demiri döverek şekil vermeye yarayan alet, örs’ anlamlarına gelmektedir (ME 32a/3). KTS ve TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 212; Argunşah, 2023, s. 2611).

1. 5. Avcılıkla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 5. 1. ağ: ‘ağ, tuzak ve örümcek ağı’ anlamlarına gelmektedir (ME 32b/1, 102b/7). KE ve *Mu’înü’l-Mürîd*’de(MM) bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 8; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 197). KTS’de bu kelime, ‘ak, iplik, ağ, iplik, sicim’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 3). EUTS’de ilgili kelime ‘ağ’ anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 6). TS’de *ağ* biçimi tespit edilmiştir ve ilgili kelime, birçok anlamıyla yer almaktadır (Argunşah, 2023, ss. 61-62).

1. 5. 2. kapğan: ‘kapan, tuzak’ anlamlarına gelmektedir (ME 13a/2, 13a/4, 29a/3). KTS’de *kapan* şekline rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 126). TS’de *kapan* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1863).

1. 6. Sağlıkla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 6. 1. bağı: ‘kırık, çıkık sarmakta kullanılan sargı bezi, çubuk tarzı araç’ anlamlarına gelmektedir (ME 35a/6).

1. 6. 2. baş mili: ‘yara derinliğini ölçmeye yarayan alet’ anlamına gelmektedir (ME 8b/1).

¹ Buradaki “ng” sesi “ñ” sesiyle gösterilmiştir.

1. 6. 3. delil sırcası: ‘tetikik için idrarın konulduğu şişe’ anlamına gelmektedir (ME 6b/2).

1. 6. 4. neşter: ‘iğne, hançer, delici, batıcı ve sivri şeydir’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/7, 76a/1, 97b/7, 49b/4, 66b/7). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2485).

1. 6. 5. tamar bağı: ‘sargı bezi’ anlamına gelmektedir (ME 40b/7).

1. 7. Yazmakla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 7. 1. kalem: ‘kalem’ anlamına gelmektedir (ME 29a/1, 92a/1, 308b/3, 108a/1). NF, KE, MM, KTS TS ve YTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 198; Ata, 1997, s. 290; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 227; Karaatlı vd., 2019, s. 124; Argunşah, 2023, s. 1827; Dilçin, 2023, s. 135). EUTS’de *kālām* kelimesinin Sanskritçe karşılığı mevcuttur (Caferoğlu, 2011, s. 104).

1. 7. 2. kalem-dān: ‘hattatların kalemlerini korumak için koyduğu kutucuk, kalemlik’ anlamlarına gelmektedir (ME 28b/7).

1. 7. 3. kalem kesgü yıgaç: ‘kalem yontmaya yarayan ağaç ve kemik’ anlamlarına gelmektedir (ME 29a/2).

1. 7. 4. kalem+tirāş: ‘kalem tıraş’ anlamına gelmektedir (ME 29a/1, 108a/1, 140a/4). TS’de *kalem tıraş* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1829).

1. 7. 5. oturma divit: ‘divit ve hokka’ anlamlarına gelmektedir (ME 29a/4).

1. 8. Tarım- Hayvancılıkla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 8. 1. burunduk: ‘yular, gem’ anlamlarına gelmektedir (ME 45a/6, 87a/1, 141b/3, 45a/7). KE ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 145; Dilçin, 2023, s. 53). İML’de *burundak* biçimi tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 22). EDPT 368’de *burunduk* şeklinde geçmektedir (Koca, 2024, s. 239). DLT’de *burunduruk* biçimi tespit edilmiştir (Çifci & Yıldırım, 2012, s. 1232). EUTS’de *buruntuğ* biçimindedir ve kelime, ‘gem’ anlamıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 54). KTS’de *burunduk* ~*burundak* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 38). TS’de *burunduruk* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 642).

1. 8. 2. *çıguğ: ‘eğer, semer’ anlamlarına gelmektedir (ME 46a/5). KTS’de bu kelime ‘çıkık, çıkmış’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 51).

1. 8. 3. dirre: ‘kamçı, kırbaç’ anlamlarına gelmektedir (ME 43a/7). KE, NF ve KTS’de bu kelimenin kullanımına rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 170; Ata, 1998, s. 110; Karaatlı vd., 2019, s. 62).

1. 8. 4. eğer: ‘eyer’ anlamına gelmektedir (ME 69a/3). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 113). DLT’de *edher* biçimi saptanmıştır ve kelime, ‘eğer, hayvan eğeri’ anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 2023, s. 167). EUTS’de *idār* şekli saptanmıştır. Kelime, ‘at eğeri’ anlamında kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 89). TS’de *eyer* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1240).

1. 8. 5. golan: ‘eyer, hayvanın göğsünden aşarak bağlanan yassı kemer’ anlamlarına gelmektedir (ME 217b/2).

1. 8. 6. havut: ‘deve semeri’ anlamına gelmektedir (ME 45b/5). TS’de *havut* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1543).

1. 8. 7. kırıklıg: ‘davar ve koyun kırmaya yarayan makas’ anlamına gelmektedir (ME 47b/6). KTS’de *kırıklık* şekliyle kullanımına rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 145). YTS’de *kırıklık* biçimi tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 150).

1. 8. 8. kısgaç: ‘kısgaç, küçük boyunduruk’ anlamlarına gelmektedir (ME 32a/6). İML’de *kısgaç* şekliyle geçtiği belirlenmiştir ve kelime, ‘kısaç’ anlamıyla kullanılmıştır (Battal, 1997, s. 43). TS’de *kısgaç* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2026). KTS’de bu kelime, ‘kısaç, kerpeten’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 145). YTS’de *kısgaç ~kısaç* biçimleri belirlenmiştir ve kelime, ‘kerpeten, kısaç’ anlamlarıyla yer almaktadır (Dilçin, 2023, s. 150).

1. 8. 9. köstek: ‘hayvanın kaçmasını önlemek amacıyla hayvanın ayaklarını bağlamaya yarayan ip’ anlamına gelmektedir (ME 34b/7). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 159). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2130).

1. 8. 10. na’l: ‘at ve eşeğin ayağına çakılan nesne’ anlamlarına gelmektedir (ME 154a/4, 275b/1, 77b/5, 271a/2). KTS’de bu kelime saptanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 197) YTS’de bu kelime ‘...-kesmek’ ile kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime, ‘damla ile dağlamak’ anlamında geçmektedir (Dilçin, 2023, s. 168). TS’de *nal* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2459).

1. 8. 11. pālān: ‘eyer, semer’ anlamlarına gelmektedir (ME 5b/3, 45b/4, 93a/1, 194a/6, 46a/5). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 343). Bu kelime KTS’de tespit edilmiştir. Kelime, ‘palan’ anlamıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 215). TS’de *palan* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2638).

1. 8. 12. saban: ‘öküze çift sürmesinde kullanılan alet, saban’ anlamlarına gelmektedir (ME 33a/4). KE ve İML’de bu kelime saptanmıştır (Ata, 1997, s. 528; Battal, 1997, s. 57). KTS’de bu kelime ‘saban, pulluk’

anlamlarıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 221) TS’de ilgili kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2804).

1. 8. 13. *singlegü: ‘çırçır, pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan alet’ anlamlarına gelmektedir (ME 36a/2).

1. 8. 14. singlegüçi: ‘hallaç’ anlamına gelmektedir (ME 36a/1).

1. 8. 15. tāziyāne: ‘kırbaç, kamçı’ anlamlarına gelmektedir (ME 43a/5).

1. 8. 16. urgan~urğan: ‘kalın ip, urgan’ anlamlarına gelmektedir (ME 45a/7, 266a/1). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3394).

1. 9. Terzilik ve Dokumacılıkla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 9. 1. ‘attābi kılıç: ‘dokuma aleti’ anlamına gelmektedir (ME 31a/5).

1. 9. 2. biz: ‘biz, bez, kumaş’ anlamlarında gelmektedir (ME 30a/7, 77b/6). KE, NF, DLT ve EUTS’de *böz* biçimi tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 135; Ata, 1998, s. 84; Atalay, 2023, s. 108; Caferoğlu, 2011, s. 50). KTS’de *bez* biçimine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 29). YTS’de *biz* biçimine rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 48). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 566).

1. 9. 3. çuvaldüz: ‘ucu yassı, büyük iğne’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/6). KTS’de *çuvalduz* biçimine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 54). TS’de *çuvaldüz* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 887).

1. 9. 4. igçi: ‘iplik eğiren’ anlamına gelmektedir (ME 5b/6).

1. 9. 5. *māşūrā~māşüre: ‘makara, iplik yumağı’ anlamlarına gelmektedir (ME 31a/7).

1. 9. 6. *nārḥın: ‘ipekli kumaş’ anlamlarına gelmektedir (ME 40b/3, 40b/4).

1. 9. 7. *soḫuş: ‘mekik, çulha aleti’ anlamlarına gelmektedir (ME 31a/7).

1. 9. 8. tār: ‘ip ve iplik’ anlamlarına gelmektedir (ME 31a/7).

1. 9. 9. yigne: ‘iğne’ anlamına gelmektedir (ME 35b/3, 35b/5, 187b/4, 278b/4, 70b/7, 98a/6, 130a/6). KE, İML, DLT ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 739; Battal, 1997, s. 89; Atalay, 2023, s. 789; Karaatlı vd., 2019, s. 322). EUTS’de *yignä* şekliyle kullanımı tespit edilmiştir (Caferoğlu, 2011, s. 296). TS’de *iğne* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1664).

1. 9. 10. yignelik: ‘iğne kabı, iğnelik’ anlamlarına gelmektedir (ME 35b/5). TS’de *iğnedanlık* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1664).

1. 9. 11. yiplik: ‘iplik’ anlamına gelmektedir (ME 187b/5). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 324).

1. 9. 12. yumaçuk: ‘ip yumağı’ anlamına gelmektedir (ME 35b/5).

1. 10. Savaş-Askerlikle ilgili Alet-Eşya Adları

1. 10. 1. ‘alem: ‘sancak, bayrak’ anlamlarına gelmektedir (ME 80b/5). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 7). TS’de *alem* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 138).

1. 10. 2. at yaruğu: ‘atın savaşta giydiği zırh’ anlamına gelmektedir (ME 43b/3).

1. 10. 3. çit kalkan: ‘tahta kalkan’ anlamına gelmektedir (ME 43b/6).

1. 10. 4. kalkan: ‘kalkan’ anlamına gelmektedir (ME 43b/6, 277a/2, 309b/7). NF, KE, İML’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 198; Ata, 1997, s. 290; Battal, 1997, s. 36). DLT’de *kalkanğ* biçimine rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 256). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 124). YTS’de *kalıırmak~kalıırmak-yapınmak* biçimleriyle geçtiğı belirlenmiştir. Kelime, ‘kalkanla siperlenmek’ anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin, 2023, s. 135). Bu kelime, EDPT,621’de geçmektedir (Çifci & Yıldırım, 2012, s. 1243). TS’de *kalkan* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1834).

1. 10. 5. kamçı: ‘kamçı’ anlamına gelmektedir (ME 43a/5, 148a/1, 193b/2, 230a/7). EUTS, NF ve KE’de bu kelimenin geçtiğı belirlenmiştir (Caferoğlu, 2011, s. 163; Ata, 1998, s. 198; Ata, 1997, s. 290). İML’de bu kelime tespit edilmiştir. Bu kelime, ‘deriden örülen, bir değneğin ucuna bağlanan ve vurmak için kullanılan nesne’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 36). DLT’de bu kelimeye rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 257). KTS’de *kamşı* biçimiyle kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 125). YTS’de kelime, ‘kısa kılıç’ anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin, 2023, s. 135). TS’de *kamçı* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1842).

1. 10. 6. kılıç: ‘kılıç’ anlamına gelmektedir (ME 33a/5, 41a/5,6-7, 41b/2, 86b/4, 91a/6-7). NF, KE, MM, İML, DLT ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 238; Ata, 1997, s. 346; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 232; Battal, 1997, s. 42; Atalay, 2023, s. 314; Karaatlı vd., 2019, s. 143). Bu kelime, EDPT 618’de geçmektedir (Koca, 2024, s. 245). TS’de *kılıç* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2005).

1. 10. 7. kın: ‘kın, kılıç gibi kesici aletlerin kabı’ anlamlarına gelmektedir (ME 43a/2, 41b/3). KE ve NF’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 347; Ata, 1998, s. 239). *kın* biçimiyle geçmektedir ve kelime, EDPT 630’da yer almaktadır (Koca, 2024, s. 245). DLT’de *kın* biçimiyle geçtiğı belirlenmiştir. Kelime, ‘bıçak ve kılıç kını; kılıf’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Atalay, 2023, s. 316). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 144). Bu kelime, YTS’de kelime, ‘işkence, eziyet, ceza ve felaket’

anlamlarıyla yer almaktadır (Dilçin, 2023, s. 149). TS’de *kın* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2008).

1. 10. 8. kurban: ‘yay kutusu’ anlamına gelmektedir (ME 42a/5). KTS’de bu kelime ‘yay kabı, sadak’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 163).

1. 10. 9. sabın: ‘mızrak, saban’ anlamlarına gelmektedir (ME 129a/3).

1. 10. 10. sâz: ‘silah’ anlamına gelmektedir (ME 30a/3, 41a/4).

1. 10. 11. silâh: ‘silah’ anlamına gelmektedir (ME 316a/2). NF, KE, MM ve KTS’de bu kelimenin kullanımı tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 373; Ata, 1997, s. 558; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 255; Karaatlı vd., 2019, s. 236). TS’de *silah* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, ss. 2957-2958).

1. 10. 12. *sokun: ‘iki kulaklı uzun ok’ manasına gelmektedir (ME 42b/1).

1. 10. 13. süngü: ‘süngü’ anlamına gelmektedir (ME 41b/5, 41b/6, 42a/2, 67b/5). *Orhun Âbideleri*’nde (OÂ) *süngüg* biçimiyle kullanıldığı belirlenmiştir (Ergin, 2023, s. 140). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 384). İML’de *süngü* biçimiyle kullanılmıştır. Kelime, ‘bayrak, dürtüp deecek demir silah’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Battal, 1997, s. 65). Bu kelime, EDPT 834’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 245). DLT’de *sünğü* biçimine rastlanmıştır. Kelime, ‘süngü, mızrak ve kargı’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 549). KTS’de *süngü* şekli bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 245). TS’de *süngü* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 3054).

1. 10. 14. topuz: ‘bir ucu top gibi olan zincire bağlı silah’ anlamına gelmektedir (ME 30a/1, 43a/3). NF ve KE’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 430; Ata, 1997, s. 643). KTS’de bu kelime, ‘topuz, gürz’ anlamıyla kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 281). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3316).

1. 10. 15. yarık: ‘zırh, kalkan’ anlamlarına gelmektedir (ME 43b/1-2, 142a/4, 307b/7, 65b/6). OY, NF, EUTS, KE, KTS ve YTS’de bu kelimenin kullanımı tespit edilmiştir (Tekin, 2020, s. 32; Caferoğlu, 2011, s. 287; Ata, 1998, s. 472; Ata, 1997, s. 709; Karaatlı vd., 2019, s. 312; Dilçin, 2023, s. 248). İML ve DLT’de *yarık* biçimi tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 86; Atalay, 2023, s. 749). İlgili kelime EDPT 692’de bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 245).

1. 10. 16. yasuç: ‘temrenli ok’ anlamına gelmektedir (ME 42b/3). EUTS’de *yasuç* olarak geçtiği tespit edilmiştir ve kelime, ‘ok’ anlamıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 289). KTS’de *yasuç* şekline rastlanmıştır ve kelime, ‘bir tür ok demiri’ anlamıyla geçmektedir (Karaatlı vd., 2019, s. 313).

1. 11. Süs-Giyim-Kuşamla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 11. 1. adak bağı: ‘halhal, ayak bileziği’ anlamlarına gelmektedir (ME 319b/4).

1. 11. 2. altun: ‘altın’ anlamına gelmektedir (ME 25a/4, 75a/3, 253b/7, 210a/3, 78a/7, 82a/6). EUTS, OY, NF, KE, MM ve DLT’de bu kelimeye rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 13; Tekin, 2020, s. 121; Ata, 1998, s. 15; Ata, 1997, s. 23; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 199; Atalay, 2023, s. 22). KTS’de *altun~altun* biçimleriyle geçtiği tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 8). YTS’de *altun-baş(-taş)* biçimine rastlanmıştır. Bu kelime, ‘kadınların başlarına taktığı taç veya altın başlık’ anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin, 2023, s. 20). TS’de *altın* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, ss. 163- 164).

1. 11. 3. āzār: ‘Arap kadınların giydiği uzun entari’ anlamına gelmektedir (ME 220b/3). Bu kelime, KE ve KTS’de ‘azar, incitme’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Ata, 1997, s. 66; Karaatlı vd., 2019, s. 19).

1. 11. 4. baş bağı: ‘başa bağlanan şey veya başa sarılan’ anlamlarına gelmektedir (ME 1a/3, 63a/1).

1. 11. 5. başmak: ‘ayakkabı’ anlamına gelmektedir (ME 30b/2). KE ve KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 83; Karaatlı vd., 2019, s. 25). İML’de *başmak* şekline rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 17). YTS’de bu kelime ‘alt etmek, bastırmak, kapatmak, teskin etmek’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Dilçin, 2023, s. 37). Bu kelime, EDPT 391’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 246). TS’de *başmak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 435).

1. 11. 6. bezek: ‘süs, ziynet’ anlamlarına gelmektedir (ME 106b/6, 315a/3). NF, KE, KTS ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 60; Ata, 1997, s. 9; Karaatlı vd., 2019, s. 29; Dilçin, 2023, s. 43). *bezek* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, EDPT 391’de bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 246). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 505).

1. 11. 7. bilezük: ‘bilezik’ anlamına gelmektedir (ME 15a/7, 252a/5). KE, MM ve DLT’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 103; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 207; Atalay, 2023, s. 92). İML’de *bilezik* biçimine rastlanmıştır. Bu kelime, ‘bileğe takılan halka’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 19). KTS’de *bilezik ~bilezük* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 31). DLT’de bu kelime geçmektedir (Atalay, 2023, s. 92). Bu kelime, EDPT 345’te yer almaktadır (Koca, 2024, s. 246). TS’de *bilezik* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 523).

1. 11. 8. bukağı: ‘köstek, bağ ve zincir’ anlamlarına gelmektedir (ME 66a/2, 78a/3, 248a/5). EUTS’de bu kelime, ‘bukağı, köstek ve bağ’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 52). NF’de bu kelime ‘pranga ve kelepçe’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Ata, 1998, s. 88). KE’de *bukağı~bukav* biçimleri de tespit edilmiştir (Ata, 1997, s. 141). DLT’de

bukagu biçimine rastlanmıştır ve kelime, ‘hırsızların eline takılan kelepçe’ anlamıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 112). KTS’de *bukağı* şekli tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 37). YTS’de *bukağı~bukağı* biçimleri belirlenmiştir. Bu kelime, ‘hayvanın ayağına takılan köstek’ anlamıyla yer almaktadır (Dilçin, 2023, s. 51). TS’de *bukağı* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 624).

1. 11. 9. bürünçük: ‘bürüncek, örtü’ anlamlarına gelmektedir (ME 244a/3, 267a/4, 285b/2). İML’de *bürüncük* biçimine rastlanmıştır. Bu kelime, ‘kadınların başına taktığı baş örtüsü’ anlamıyla bulunmaktadır (Battal, 1997, s. 23). *bürünçük* biçiminde rastlanmıştır ve kelime, EDPT 36’da yer almaktadır (Koca, 2024, s. 247). DLT’de *bürünçük* şekline rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 126). KTS’de *bürünçek ~ bürünçük* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 40). YTS’de *bürüncek* şeklinde yer almaktadır (Dilçin, 2023, s. 55). TS’de *bürüncük* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 652).

1. 11. 10. çekmen: ‘çadır, cibinlik çuldan yapılmış yağmurluk’ anlamlarına gelmektedir (ME 7b/3). KTS’de bu kelime, ‘sahte kumaş, bez, örtü ve cepken’ anlamlarıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 48).

1. 11. 11. elmas: ‘değerli taş ve elmas’ anlamlarına gelmektedir (ME 32a/5). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, ss. 1175-1176).

1. 11. 12. etük: ‘çizme, ayakkabı’ anlamlarına gelmektedir (ME 30b/1, 292a/4, 45a/4, 221a/5, 70b/4, 130a/4). EUTS’de *ätük* biçimi belirlenmiştir (Caferoğlu, 2011, s. 78). KE’de *edük~etük~ötük* biçimleri tespit edilmiştir (Ata, 1997, ss. 178-213-511). İML’de bu kelimeye rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 31). DLT’de bu kelime tespit edilmiş olup ‘pabuç’ anlamıyla yer almaktadır (Atalay, 2023, s. 204). KTS’de *edük~etik~itük* biçimleri tespit edilmiştir ve kelime, ‘mesh, ince ayakkabı, çizme’ anlamlarıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, ss. 70-77-117).

1. 11. 13. ısırğa: ‘küpe’ anlamına gelmektedir (ME 1a/6). KE’de *ısırğa* şekline rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 257). MM’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah & Toparlı, 2022, s. 223). KTS’de *ısrağa* biçimine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 102).

1. 11. 14. içkur: ‘kuşak, kemer’ anlamlarına gelmektedir (ME 43b/4). İML’de *ıçkur* şekliyle yer almaktadır ve bu kelime, ‘iç kuşak’ anlamıyla kullanılmıştır (Battal, 1997, s. 32).

1. 11. 15. içük: ‘samur, hayvanların derisinden yapılan kürk’ anlamlarına gelmektedir (ME 31a/2).

1. 11. 16. imāme: ‘din adamlarının taktığı sarık veya başlık’ anlamlarına gelmektedir (ME 250a/3, 273a/4, 292b/2, 283a/3, 144a/4, 146b/3). NF, KE ve KTS’de bu kelime belirlenmiştir (Ata, 1998, s. 185; Ata, 1997, s. 267; Karaatlı vd., 2019, s. 110).

1. 11. 17. ipek: ‘ipek’ anlamına gelmektedir (ME 40b/1). NF, KE, ve KTS’de *yipek* biçimine rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 487; Ata, 1997, s. 740; Karaatlı vd., 2019, s. 324). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1724).

1. 11. 18. izār: ‘peştamal’ anlamına gelmektedir (ME 128a/6, 266b/7). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 118).

1. 11. 19. qarın bağı: ‘kuşak, kemer’ anlamlarına gelmektedir (ME 1a/1).

1. 11. 20. qaşsız yüzük: ‘kaşı olmayan halka yüzük’ anlamına gelmektedir (ME 1a/4).

1. 11. 21. kayış: ‘kayış’ anlamına gelmektedir (ME 30a/7, 30b/1, 43a/7, 31a/1, 41b/4). NF ve KE’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 208; Ata, 1997, s. 308). İML’de bu kelime, ‘işlenmiş deriden kesilen dar ve uzun parça, kayış’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Battal, 1997, s. 39). *kağış* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, EDPT 607’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 247). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1951).

1. 11. 22. kecelig: ‘gecelik’ anlamına gelmektedir (ME 101b/5). KE’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 312).

1. 11. 23. kedgü: ‘giyilecek elbise, giysi’ anlamlarına gelmektedir (ME 160a/2).

1. 11. 24. kerey: ‘saç tıraş eden ustura’ anlamına gelmektedir (ME 35a/5). KE’de bu kelime belirlenmiştir (Ata, 1997, s. 221). Bu kelimenin Oğuzca biçimi DLT’de kaydedilmiştir (Atalay, 2023, s. 303).

1. 11. 25. kına: ‘kına’ anlamına gelmektedir (ME 37b/7, 237b/1). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 144). TS’de *kına* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2008).

1. 11. 26. kirpük tartğu: ‘cımbız’ anlamına gelmektedir (ME 8a/7).

1. 11. 27. kirşen: ‘yüze sürülen allık, üstübeç’ anlamlarına gelmektedir (ME 37b/7). KE, İML ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 363; Battal, 1997, s. 41; Karaatlı vd., 2019, s. 150). *kirşen* biçimi belirlenmiştir ve kelime, EDPT 747’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 248).

1. 11. 28. kiş: ‘derisinden kürk yapılan bir hayvan, samur kürk’ anlamlarına gelmektedir (ME 31a/3). KE, İML ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 363; Battal, 1997, s. 41; Karaatlı vd., 2019, s. 150).

1. 11. 29. kiyesi ton: ‘giyilecek elbise’ anlamına gelmektedir (ME 270a/7).

1. 11. 30. köñlek: ‘gömlek’ anlamına gelmektedir (ME 100b/6, 286b/6, 315a/2, 137a/5, 143a/6, 248a/2). NF ve KE’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata,

1998, s. 259; Ata, 1997, s. 381). İML ve KTS’de *kömlek* biçimi olduğu tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 46; Karaatlı vd., 2019, s. 157). TS’de *gömlek* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1399).

1. 11. 31. kulaç: ‘kemer, kayış’ anlamlarına gelmektedir (ME 86b/3).

1. 11. 32. kur: ‘kuşak, kemer’ anlamlarına gelmektedir (ME 237b/2). NF, KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 268; Ata, 1997, s. 399; Karaatlı vd., 2019, s. 163). İML ve MM’de *kur* biçimi tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 48; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 236). *kur* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 642’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 248).

1. 11. 33. küpe: ‘küpe’ anlamına gelmektedir (ME 1a/6, 244b/2). DLT ve KTS’de ilgili kelimeye rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 399; Karaatlı vd., 2019, s. 169). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2203).

1. 11. 34. misvāk: ‘misvak, diş fırçası’ anlamlarına gelmektedir (ME 149a/2-3, 253a/4, 274b/4). KTS’de bu kelime, ‘dişleri temizlemeye yarayan alet’ anlamıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 185). TS’de *misvak* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2384).

1. 11. 35. na’līn: ‘ayakkabı’ anlamına gelmektedir (ME 30a/6). NF’de ilgili kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 307).

1. 11. 36. tarak: ‘tarak’ anlamına gelmektedir (ME 8b/2). NF ve KE’de *tarğak* biçimi tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 405; Ata, 1997, s. 599). İML’de *tarak* biçimine rastlanmıştır. Bu kelime, ‘saç ve sakal kıllarını ayıklamak ve düzeltmek için kullanılan alet’ anlamlarıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 69). DLT’de *tarğak* biçimi belirlenmiştir (Atalay, 2023, s. 577). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 263). TS’de *tarak* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3180).

1. 11. 37. taraklık: ‘içine tarak konulan bez kese, taraklık’ anlamlarına gelmektedir (ME 43b/5).

1. 11. 38. tulkuḳ: ‘deriden yapılmış tulum’ anlamına gelmektedir (ME 34b/1, 5b/4-5, 117b/6, 138b/3). EUTS’de *tolkuḳ* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, ‘yüzme tulumu, torba’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 245). İML’de *tolkuk* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 74). DLT’de *tulkuk* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 651). KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 753; Karaatlı vd., 2019, s. 283).

1. 11. 39. tuwaḳ: ‘duvak, peçe’ anlamlarına gelmektedir (ME 4a/7, 212a/2). YTS’de *tuvaḳ* biçimine rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 227). TS’de *duvak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1094).

1. 11. 40. yip etük: ‘çorap’ anlamına gelmektedir (ME 317b/2, 319b/6).

1. 11. 41. yüzük: ‘yüzük’ anlamına gelmektedir (ME 1a/4, 31a/7). NF, MM ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 494; Argunşah &

Toparlı, 2022, s. 274; Karaatlı vd., 2019, s. 333). İML ve DLT’de bu kelime, ‘parmağa geçirilen halka’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 93; Atalay, 2023, s. 828). Bu kelime, EDPT 986’da bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 249). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 3680).

1. 12. Ev ve Mutfakla İlgili Alet-Eşya Adları

1. 12. 1. bardak: ‘bardak, testi’ anlamlarına gelmektedir (ME 6a/6, 6b/7, 247b/2, 316a/6). KTS’de bu kelime, ‘büyük testi, bardak ve fıçı’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 24). YTS’de ilgili kelime ‘testi’ anlamıyla kullanılmıştır (Dilçin, 2023, s. 36). *bart* biçimine rastlanmıştır ve bu kelime, EDPT 358’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 241). TS’de *bardak* biçimi belirlenmiştir (Argunşah, 2023, s. 401).

1. 12. 2. bıçak: ‘bıçak’ anlamına gelmektedir (ME 35a/1, 42b/7, 43a/1, 189a/5, 137b/3, 224a/5). EUTS’de *bıçak* biçimi tespit edilmiştir (Caferoğlu, 2011, s. 41). NF, KE ve MM’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 60; Ata, 1997, s. 98; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 206). İML’de *bıçak* biçimi belirlenmiştir (Battal, 1997, s. 21). DLT’de *bıçak* biçimine rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 90). KTS’de bu kelime, ‘bıçak, hançer, kama’ anlamlarıyla yer almaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 29). YTS’de *bıçağ* biçimi tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 44). *bıçak* biçimiyle bulunmaktadır ve bu kelime, EDPT 293’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 241). TS’de *bıçak* şekli belirlenmiştir (Argunşah, 2023, ss. 507-508).

1. 12. 3. bürük: ‘çarşaf’ anlamına gelmektedir (ME 318b/4, 320a/1).

1. 12. 4. burunluğ bardak: ‘emzikli bardak’ anlamına gelmektedir (ME 6a/6).

1. 12. 5. bük: ‘sepet, kap’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/5). DLT’de bu kelime, ‘ağaçlık alan’ anlamıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 123).

1. 12. 6. çakmak: ‘çakmak’ anlamına gelmektedir (ME 5a/5-6, 111b/5, 152a/3, 187a/2, 236a/2). EUTS’de bu kelime, ‘yapmak, kesmek parçalara ayırmak ve çakmak’ anlamlarıyla geçmektedir (Caferoğlu, 2011, s. 58). DLT’de *çakmak* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘yakma aracı, çakmak’ anlamlarıyla yer kullanılmıştır (Atalay, 2023, s. 132). İML’de *çakmak* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 24). KTS’de bu kelime, ‘çakmak taşı, çakmak’ anlamıyla kullanılmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 45). YTS’de *çağmak* biçimi belirlenmiştir (Dilçin, 2023, s. 60). *çakmak* biçimine rastlanmıştır ve kelime EDPT 408’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 241). TS’de *çakmak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 751).

1. 12. 7. çanak: ‘kase, çanak’ anlamlarına gelmektedir (ME 5b/1-2, 108b/2, 160a/3, 184a/6). EUTS’de bu kelime, ‘ölçü kabı, çanak, kap’ anlamlarıyla yer almaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 59). NF, KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 100; Ata, 1997, s. 157; Karaatlı vd.,

2019, s. 46). İML’de *çanak* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘çanak ve topraktan yapılmış aş kabı’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Battal, 1997, s. 24). DLT’de *çanak* biçimine rastlanmıştır, bu kelimenin Oğuzca kökenli olduğu belirtilmiş ve ‘kap-kaçak’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 134). *çanak* biçimine rastlanmıştır ve bu kelime, EDPT 425’de yerinde bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 241). TS’de *çanak* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, ss. 761-762).

1. 12. 8. çekeg: ‘kulp’ anlamına gelmektedir (ME 241a/2).

1. 12. 9. çerâğ: ‘mum, fitilli lamba, yağ kandilinin fitili’ anlamlarına gelmektedir (ME 7a/2-3, 277a/7, 189a/1, 209a/6, 252b/2, 304b/2). KE’de *çerâğ* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘çıra, mum’ anlamıyla geçmektedir (Ata, 1997, s. 158). MM’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah & Toparlı, 2022, s. 213). KTS’de bu kelime, ‘ışık, kandil’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 48). TS’de *çerağ* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 800).

1. 12. 10. çerâğlık: ‘oyuk ya da kandil konan nesne’ anlamlarına gelmektedir (ME 7a/2).

1. 12. 11. çevgân ezgü idiş: ‘çöven otunun konulduğu ve ıslatıldığı kap’ anlamına gelmektedir (ME 6b/5).

1. 12. 12. çıkırıc: ‘yün didikleme aleti’ anlamına gelmektedir (ME 36a/1). KE’de *çıkır* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime ‘çıkırık’ anlamıyla yer almaktadır (Ata, 1997, s. 164). İML’de *çıkırık* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 26). KTS’de *çakırık~çıkırık* biçimleri tespit edilmiştir ve kelime, ‘kuyu ipinin sarıldığı yuvarlak dönen şey’ anlamıyla bulunmaktadır (Karaatlı vd., 2019, s. 50). YTS’de *çıkırıcak* biçimine rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 67). *çığırık~çıkırık* biçimlerine ulaşılmıştır ve kelime, EDPT 410’da bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 241). TS’de *çıkırık* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 821).

1. 12. 13. çingrağ~çingrağu: ‘küçük zil, çingirak’ anlamlarına gelmektedir (ME 45a/7, 316b/1). TS’de *çingirak* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 825).

1. 12. 14. çoğanlık: ‘çoğan kabı, tencere’ anlamlarına gelmektedir (ME 4b/3). İML’de *çoğanlık* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 26).

1. 12. 15. çomak: ‘çomak, değnek, asa’ anlamlarına gelmektedir (ME 33a/3, 43a/3). İML’de *çomak* biçimine rastlanmıştır ve kelime, ‘topuz’ anlamıyla kullanılmıştır (Battal, 1997, s. 26). DLT’de *çomak* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 157). TS’de *çomak* şekli belirlenmiştir (Argunşah, 2023, s. 871).

1. 12. 16. çömçe: ‘kepçe, büyük ağaç kaşık’ anlamlarına gelmektedir (ME 5a/7). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 105). DLT’de

çömçe-çöngök biçimleri tespit edilmiştir ve kelime, ‘kutu, çömlek’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 158). KTS’de *çömçe-çömçi-çömiş-çömlük* biçimlerine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 53). YTS’de *çömçe-çomca* biçimleri belirlenmiştir (Dilçin, 2023, ss. 70-71). *çömçe* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, EDPT 422’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 242). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 876).

1. 12. 17. çömlek: ‘toprak tencere, çömlek’ anlamlarına gelmektedir (ME 82a/7). KTS’de *çölmek-çelmek-şölmek* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, ss. 48-52-254). YTS’de *çölmek* biçimine rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 70). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 877).

1. 12. 18. deken: ‘leğen’ anlamına gelmektedir (ME 6b/4).

1. 12. 19. dest-māl: ‘mendil’ anlamına gelmektedir (ME 5a/6, 40b/7).

1. 12. 20. et koyğu idiş: ‘heybe, et konulan kap’ anlamlarına gelmektedir (ME 45b/5).

1. 12. 21. hanūr: ‘kap, tencere’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/2).

1. 12. 22. hayme: ‘çadır’ anlamına gelmektedir (ME 7b/5). NF ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 167; Karaatlı vd., 2019, s. 94).

1. 12. 23. hon destarı: ‘peçete’ anlamına gelmektedir (ME 6a/1).

1. 12. 24. hoste: ‘sokak feneri, şamdan’ anlamlarına gelmektedir (ME 7a/1).

1. 12. 25. hunbere: ‘testi, küçük küp’ anlamlarına gelmektedir (ME 5b/5-6).

1. 12. 26. hūne: ‘kütük, üzerine et konulan tahta’ anlamlarına gelmektedir (ME 35a/1).

1. 12. 27. hūrcīne: ‘heybe, hurç’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/3).

1. 12. 28. kadeh: ‘kadeh, bardak’ anlamlarına gelmektedir (ME 34a/7, 218b/2). NF, KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 194; Ata, 1997, s. 284; Karaatlı vd., 2019, s. 122). TS’de *kadeh* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1800).

1. 12. 29. kap: ‘tabak, çanak’ anlamlarına gelmektedir (ME 30a/5). KE’de bu kelimeye rastlanmıştır ve bu kelime, ‘zar, çanak, kap’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Ata, 1997, s. 295) DLT’de *kap* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘kap, dağarcık, çuval, tulum’ anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 2023, s. 262). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 126). TS’de *kap* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, ss. 1860-1861).

1. 12. 30. kapak: ‘kapak’ anlamına gelmektedir (ME 13a/2, 13a/4, 29a/3). YTS’de *kapağ* biçimi tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 137). TS’de *kapak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1861).

1. 12. 31. kaşığuç-kaşuk: ‘kaşık’ anlamına gelmektedir (ME 5a/7, 165b/2, 138a/3). İML’de *kaşık* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 38). DLT’de *kaşuk-kaşık* biçimleri belirlenmiştir (Atalay, 2023, ss. 277-278). KTS’de *kaşık-kaşuk* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, ss. 130-131). TS’de *kaşık* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1926).

1. 12. 32. kazgan: ‘tencere, kazan’ anlamlarına gelmektedir (ME 4b/2-4-5). NF’de *kazgan* biçimine rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 210). KE ve YTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1997, ss. 309-310; Dilçin, 2023, s. 144). İML’de *kazan* biçimine rastlanmıştır ve bu kelime, ‘büyük tencere’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 39). KTS’de *kazan-kazgan* biçimleri saptanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 135). *kazgan* biçimine rastlanmıştır ve bu kelime, EDPT 82’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 242). TS’de *kazan* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 1959).

1. 12. 33. kebze: ‘ateş karıştırmaya yarayan demir veya odun, maşa’ anlamlarına gelmektedir (ME 5a/7).

1. 12. 34. kersen: ‘ağaçtan yapılan hamur teknesi’ anlamına gelmektedir (ME 5b/3). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 140).

1. 12. 35. kesmelik: ‘tahta kilit’ anlamına gelmektedir (ME 3a/6).

1. 12. 36. kirit: ‘kilit, anahtar’ anlamlarına gelmektedir (ME 3a/6, 3b/1). DLT’de bu kelimeye rastlanmıştır (Atalay, 2023, s. 332).

1. 12. 37. kistan: ‘yayık’ anlamına gelmektedir (ME 35b/3, 35b/1).

1. 12. 38. kova: ‘kova’ anlamına gelmektedir (ME 77a/3, 235a/3). NF’de *kobka-kova* biçimleri tespit edilmiştir (Ata, 1998, ss. 252-256). KTS’de *kova* biçimine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 155). DLT’de *kova* biçimi belirlenmiştir (Atalay, 2023, s. 349). *kovga* biçimi vardır ve kelime, EDPT 583’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 242). TS’de *kova* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, ss. 2110-2111).

1. 12. 39. kösegü: ‘ucu yanmış odun, ateş karıştırmaya yarayan demir veya odun’ anlamlarına gelmektedir (ME 4a/5, 116b/4). KTS ve YTS’de *kösegi-kösev-kösöv* biçimleri tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 159; Dilçin, 2023, s. 158). TS’de *köseği* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2129).

1. 12. 40. kösre: ‘bileği, bileği taşı’ anlamlarına gelmektedir (ME 32a/4). YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 159).

1. 12. 41. közgü~köziñü: ‘ayna’ anlamına gelmektedir (ME 157b/2, 8b/2-3, 131b/4). KE, İML ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, ss. 309-395; Battal, 1997, s. 47; Karaatlı vd., 2019, s. 161). DLT’de *köznğü* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 371). *köznğü* biçimi vardır ve kelime, EDPT 716’da yer almaktadır (Koca, 2024, s. 242).

1. 12. 42. küfre: ‘kilit, sürgü’ anlamlarına gelmektedir (ME 3a/7, 221a/1).

1. 12. 43. küfre kiriti: ‘anahtar’ anlamına gelmektedir (ME 3b/1).

1. 12. 44. küp: ‘küp, toprak kap’ anlamlarına gelmektedir (ME 6a/7, 6b/1). EUTS, NF, KE, İML ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 123; Ata, 1998, s. 273; Ata, 1997, s. 411; Battal, 1997, s. 50; Karaatlı vd., 2019, s. 169). TS’de *küp* şekline rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2203).

1. 12. 45. küpeçük: ‘kavanoz, küçük küp’ anlamlarına gelmektedir (ME 6a/7). YTS’de *küpecik~küpçük~küpecük* biçimleri tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘ufak kap’ anlamıyla yer almaktadır (Dilçin, 2023, s. 158).

1. 12. 46. küveç: ‘güveç, çömlek’ anlamlarına gelmektedir (ME 4b/1, 37b/3, 92a/7, 103b/6, 110a/4, 146b/2, 183b/1, 38b/1, 39a/2, 65a/2, 212a/2, 317b/4, 318a/2, 147b/6, 240a/5). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 273). *küveç* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, EDPT 687’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 243).

1. 12. 47. *māşüre şevcaki: ‘kamuştan yapılmış sepet’ anlamına gelmektedir (ME 8a/5).

1. 12. 48. matara: ‘deriden yapılmış olan su içme kabı’ anlamına gelmektedir (ME 31a/1). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2308).

1. 12. 49. melbek: ‘küçük bakır sahan’ anlamına gelmektedir (ME 8b/4).

1. 12. 50. mūm: ‘mum’ anlamına gelmektedir (ME 37b/2). KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 447; Karaatlı vd., 2019, s. 187). TS’de *mum* şekli tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2410).

1. 12. 51. nījdağ: ‘bileği taşı’ anlamına gelmektedir (ME 32a/4, 147a/4). DLT’de *nijdağ* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 421).

1. 12. 52. nīm-kāse: ‘ağaçtan yapılmış kase, bir tür tabak’ anlamlarına gelmektedir (ME 5b/3).

1. 12. 53. oklağ: ‘oklava’ anlamına gelmektedir (ME 4a/7). YTS, İML ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 173; Battal, 1997, s. 53; Karaatlı vd., 2019, s. 204). TS’de *oklava* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 2522).

1. 12. 54. osğuç: ‘kesme aracı, çakı, bıçak’ manalarına gelmektedir (ME 30a/7).

1. 12. 55. ölçek: ‘ölçek’ anlamına gelmektedir (ME 103b/5, 30a/4). İML ve KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Battal, 1997, s. 55; Karaatlı vd., 2019, s. 210).

1. 12. 56. pātīle: ‘kazan ve tencere’ anlamlarına gelmektedir (ME 4b/2).

1. 12. 57. pazı: ‘oklava’ anlamına gelmektedir (ME 4a/6).

1. 12. 58. pengān: ‘leğen’ anlamına gelmektedir (ME 6b/7).

1. 12. 59. perde: ‘perde’ anlamına gelmektedir (ME 220b/3, 16b/6, 82b/6). NF, KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 344; Ata, 1997, s. 517; Karaatlı vd., 2019, s. 215). TS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Argunşah, 2023, ss. 2684-2685).

1. 12. 60. sā‘at: ‘saat’ anlamına gelmektedir (ME 60a/4, 262b/7). NF, KE ve MM’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 355; Ata, 1997, s. 528; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 251). TS’de *saat* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 2801).

1. 12. 61. saġrak: ‘kadeh, tas’ anlamlarına gelmektedir (ME 34a/7). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır ve kelime, ‘kap’ anlamıyla bulunmaktadır (Ata, 1998, s. 357). KE’de bu kelime tespit edilmiştir ve kelime, ‘bardak, kadeh’ anlamıyla yer almaktadır (Ata, 1997, s. 530). İML’de *saġrak* biçimine rastlanmıştır (Battal, 1997, s. 58). DLT’de *sagra* biçimi belirlenmiştir (Atalay, 2023, s. 482). KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır ve kelime, ‘uzun boğazlı su kabı’ anlamıyla yer almıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 223). YTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 189). *sagra* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 815’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 243).

1. 12. 62. saġsık: ‘saksı, çömlek’ anlamlarına gelmektedir (ME 6b/1).

1. 12. 63. saġāye: ‘su tulumu, su küpü’ anlamlarına gelmektedir (ME 109b/6).

1. 12. 64. şandukçe: ‘küçük sandık’ anlamına gelmektedir (ME 8b/3). KTS’de *şanduk* biçimi tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 227).

1. 12. 65. *seksenek: ‘elek, kalbur’ anlamlarına gelmektedir (ME 4a/4).

1. 12. 66. seṅek: ‘tahta testi, çam ağacından yapılma su testisi’ anlamlarına gelmektedir (ME 6a/7). NF ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 369; Dilçin, 2023, s. 196). DLT’de *seṅek* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 505). Bu kelime, EDPT 38’de bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 243).

1. 12. 67. sırça: ‘şişe, cam’ anlamlarına gelmektedir (ME 6b/1). NF, İML, KTS ve YTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 373; Battal, 1997, s. 62; Karaatlı vd., 2019, s. 235; Dilçin, 2023, s. 199). EUTS’de *sırçka* biçimine rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 204). *sırçga* biçimi belirlenmiştir ve kelime, EDPT 846’da bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 243).

1. 12. 68. sübse: ‘süpürge’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/5, 141b/1).

1. 12. 69. şe‘ām: ‘mum’ anlamına gelmektedir (ME 37b/2-3).

1. 12. 70. tāba: ‘tava’ anlamına gelmektedir (ME 4b/4). NF’de bu kelime tespit edilmiştir (Ata, 1998, s. 392).

1. 12. 71. tabak: ‘tabak’ anlamına gelmektedir (ME 6a/4). NF, KE, KTS ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 392; Ata, 1997, s. 586; Karaatlı vd., 2019, s. 257; Dilçin, 2023, s. 212). TS’de *tabak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3133).

1. 12. 72. tabak örtügi: ‘tabak örtüsü’ anlamına gelmektedir (ME 40b/6).

1. 12. 73. tağar: ‘çuval, ağzı geniş toprak küp’ anlamlarına gelmektedir (ME 5b/5). KE’de bu kelimeye rastlanmıştır ve kelime, ‘çul’ anlamıyla yer almaktadır (Ata, 1997, s. 588). DLT’de *tagar* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 561). YTS’de bu kelime, ‘kap, çanak, çömlek’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Dilçin, 2023, s. 212). Bu kelime, EDPT 47’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 243).

1. 12. 74. tağarçuk: ‘heybe ve dağarcık’ anlamlarına gelmektedir (ME 8a/4). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır ve kelime, ‘içine buğday veya başka bir şey konulan büyük kap’ anlamıyla bulunmaktadır (Ata, 1998, s. 393). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 258).

1. 12. 75. taş: ‘leğen’ anlamına gelmektedir (ME 96a/1). KE’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 602).

1. 12. 76. temür soğu: ‘demir dibek, havan’ anlamlarına gelmektedir (ME 4a/1).

1. 12. 77. testere: ‘testere, keskin dişli kesici alet’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/4). TS’de bu kelime tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 3271).

1. 12. 78. teşt: ‘büyük leğen’ anlamına gelmektedir (ME 6b/3).

1. 12. 79. tırnak kesgü: ‘tırnak makası’ anlamına gelmektedir (ME 8a/6).

1. 12. 80. tıwaçlıg~tuwaçlıg: ‘bardak ağızlığı, tıpa’ anlamlarına gelmektedir (ME 247b/2).

1. 12. 81. tış arıguç~tış arutğu: ‘kürdan’ anlamına gelmektedir (ME 8b/1,140b/5).

1. 12. 82. tokmak: ‘sopa, tokmak’ anlamlarına gelmektedir (ME 34b/2). KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1997, s. 639; Karaatlı vd., 2019, s. 279). İML’de *tokmak* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, ‘ağaçtan vurmağa mahsus alet’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 74). DLT’de *tokmak* biçimi belirlenmiştir ve bu kelime, ‘tokmak, çamaşır tokmağı’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 634). *tokmak* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 470’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 243). TS’de *tokmak* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3302).

1. 12. 83. tüşek: ‘yatak, dşek’ anlamlarına gelmektedir (ME 125a/3-4, 206a/3, 250a/5,156b/1, 319b/5, 303a/7, 188a/6, 240a/3, 310a/1). EUTS’de *tüşek* biçimine rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 250). NF, KE, İML, MM, DLT, KTS ve YTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 432; Ata, 1997, s. 646; Battal, 1997, s. 75; Argunşah & Toparlı, 2022, s. 264; Atalay, 2023, s. 647; Karaatlı vd., 2019, s. 282; Dilçin, 2023, s. 224). *tüşek* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 563’de bulunmaktadır (Koca, 2024, s. 243). TS’de *düşek* biçimi tespit edilmiştir (Argunşah, 2023, s. 1081).

1. 12. 84. túbre: ‘torba’ anlamına gelmektedir (ME 46a/4).

1. 12. 85. tulkuç: ‘deriden yapılmış tulum’ anlamına gelmektedir (ME 34b/1, 5b/4-5,11 7b/6, 138b/3). EUTS’de *tolkuç* biçimi tespit edilmiştir ve bu kelime, ‘torba, yüzme tulumu’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Caferoğlu, 2011, s. 245). DLT’de *tulkuk* biçimine rastlanmıştır ve bu kelime, ‘ürülmüş, şişirilmiş tulum ve tulum’ anlamlarıyla yer almaktadır (Atalay, 2023, s. 651). YTS’de *tuluk* biçimine rastlanmıştır (Dilçin, 2023, s. 224). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 283). *tuluk* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 495’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 244).

1. 12. 86. tuzluk: ‘tuzluk’ anlamına gelmektedir (ME 6a/3). KE’de bu kelime tespit edilmiştir ve kelime, ‘sevimli, tatlı ve güzel’ anlamlarıyla kullanılmıştır (Ata, 1997, s. 657). NF’de bu kelimeye rastlanmıştır ve kelime, ‘ekmek katığı’ anlamıyla bulunmaktadır (Ata, 1998, s. 440). KTS’de bu kelime tespit edilmiştir (Karaatlı vd., 2019, s. 286). TS’de *tuzluk* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, ss. 3347-3348).

1. 12. 87. üç ayaıklı taht: ‘üç ayağa sahip askı’ anlamına gelmektedir (ME 7a/7).

1. 12. 88. yançuk: ‘kese, torba’ anlamlarına gelmektedir (ME 40b/7, 137b/3). EUTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 283). DLT’de *yançık~yançuk* biçimleri tespit edilmiştir ve kelime, ‘torba, kese, para, tütün’ anlamlarıyla bulunmaktadır (Atalay, 2023, s. 740). KTS’de *yançık~yançuk* biçimlerine rastlanmıştır (Karaatlı vd., 2019, s. 310). YTS’de *yançuk~yançık* biçimleri de belirlenmiştir (Dilçin, 2023, s. 245).

1. 12. 89. yarğuçak: ‘el değirmeni’ anlamına gelmektedir (ME 3b/7).

1. 12. 90. yastuk: ‘yastık’ anlamına gelmektedir (ME 250b/1, 235a/5). NF, KE ve KTS’de bu kelimeye rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 474; Ata, 1997, s. 715; Karaatlı vd., 2019, s. 314). İML’de *yastık* biçimi tespit edilmiştir ve kelime, ‘yüz yastığı’ anlamıyla yer almaktadır (Battal, 1997, s. 87). EUTS’de *yasduk~yastuk* biçimleri belirlenmiştir ve kelime, ‘para, bir çeşit sikke’ farklı anlamlarına da rastlanmıştır (Caferoğlu, 2011, s. 289). DLT’de *yastuk* biçimi tespit edilmiştir (Atalay, 2023, s. 741). YTS’de *yastuk* biçimi tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 249). *yastuk* biçimine rastlanmıştır ve kelime, EDPT 974’de yer almaktadır (Koca, 2024, s. 244). TS’de *yastık* biçimine rastlanmıştır (Argunşah, 2023, s. 3564).

1. 12. 91. yelpise: ‘yelpaze’ anlamına gelmektedir (ME 8b/2, 251b/7). NF’de *yelpise* biçimine rastlanmıştır (Ata, 1998, s. 479). YTS’de *yelpise~yelpaze* biçimleri tespit edilmiştir (Dilçin, 2023, s. 254).

Sonuç ve Öneriler

Mukaddimetü'l-Edeb’in Yozgat nüshasında yer alan alet-eşya adları, farklı dönem ve metinlerle karşılaştırıldığında hem dilin evrimi hem de kültürel bağlamdaki değişiklikler hakkında önemli kültürel bilgiler sunmaktadır. Bu inceleme sonucunda, en fazla ev ve mutfak eşyalarına ilişkin adların kullanıldığı; bunu süs, giyim-kuşam ve çeşitli alet adlarının izlediği belirlenmiştir. Bir alet-eşya adının nüsha içerisinde farklı adlarda geçtiği de tespit edilmiştir. Bu kelimelerin yazım ve anlam farklılıkları, Türk dili tarihi açısından zengin bir kaynak teşkil etmektedir.

Günümüzde yaşayan kelimelerin eskiden de var olduğu görülmektedir. *yipek* kelimesi şu an *ipek* şeklinde varlığını korumaktadır. *kazgan* kelimesi de *kazan* biçimiyle günümüze ulaşmıştır. *töşek* kelimesinin *töşäk* biçimiyle geçtiği tespit edilmiştir. Bir kelimenin bir eserde üç farklı biçimde de geçtiğine rastlanmıştır. Nüshada geçen *kowa* kelimesinin *kobka~kova* biçimleri de tespit edilmiştir ve kelimelerdeki b>w>v seslerinin değişimiyle günümüzde kelime *kova* olarak bulunmaktadır.

Sadece *Mukaddimetü'l-Edeb*’in Yozgat nüshasında geçen kelimeler vardır ve bu kelimeler şunlardır: **çıguk*, (eğer,semer), **māşüre şevcaki* (ince kamıştan yapılmış sepet),**seksenek* (kalbur, elek),**sinlegü*, (*çırçır, pamuğu çekirdeğinden ayırmaya yarayan alet*) **soğun* (*iki kulaklı uzun ok*), ve **sokuš* (*mekik, çulha aleti*).

Ayrıca, Arapça-Farsça kökenli sözcüklerin günümüz Türkçesindeki varlığı veya yokluğu üzerine yapılacak ilave çalışmalar dilin sosyo- kültürel değişimlerini ortaya çıkarabilir.

Kısaltmalar

EDPT: *An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish*

EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*

DLT: *Divanü Lûgat-it Türk*

İML: *İbni-Mühennâ Lûgati*

KE: *Kışaşü'l-Enbiyâ*

KTS: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*

ME: *Mukaddimetü'l-Edeb*

MM: *Mu'inü'l-Mürîd*

NF: *Nehcü'l-Ferâdis*

OÂ: *Orhun Âbideleri*

OY: *Orhon Yazıtları*

TS: *Türkçe Sözlük*

YTS: *Yeni Tarama Sözlüğü*

vd: ve diğerleri

ss: sayfa sayısı

s: sayfa

Kaynaklar

- Argunşah, M., & Toparlı, R. (2022). *Mu‘înü’l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. (2023). *Türkçe sözlük* (Cilt 1-2). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kışaşü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü’l-Ferâdis III: Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2023). *Dîvânü Lugat-it Türk: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Battal, A. (1997). *İbni-Mühennâ Lûgati* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cihan, S. (2021). *Mukaddimetü’l-Edeb (Yozgat nüshası): Giriş, metin, notlar, sözlük–dizin* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cihan, S. (2023a). Mukaddimetü’l-Edeb’in Yozgat nüshasında geçen akrabalık terimleri üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*.
- Cihan, S. (2023b). Mukaddimetü’l-Edeb’den (Yozgat nüshası) Harezmi Türkçesi söz varlığına katkılar: Yansıma fiiller. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 12, 841-853.
- Cihan, S. (2023c). Mukaddimetü’l-Edeb’in Yozgat nüshasında kuş adları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(41), 454-474.

- Cihan, S. (2025). Mukaddimetü'l-Edeb'de (Yozgat nüshası) hastalık adları söz varlığı üzerine. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 53, 537-562.
- Çifci, M., & Yıldırım, T. (2012). Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan alet-eşya adları. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(2), 1229-1249.
- Dilçin, C. (2023). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2023). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Karadavut, A. (2023). Mukaddimetü'l-Edeb'in Yozgat nüshasında meslek adları. *Türkbilig*, 45, 1-15.
- Koca, D. (2024). Harezm Türkçesinde geçen alet-eşya adları. *Türkbilig*, 48, 237-251.
- Tekin, T. (2020). *Orhon yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2019). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Etik Bildirim ve Etik Kurul Kararı

Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan eder. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur. Aksi bir durumun tespiti halinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazarların Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Destek ve Teşekkür Beyanı

Bu araştırmada herhangi bir kurum, kuruluş ya da kişiden destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Finansman

Bu çalışmada herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

**ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAREFAD

KİTAP İNCELEMESİ

Miroşnikof, Lev İvanoviç. (1965). *Birinci Dünya Savaşı'nda İran* (Çev. A. Dhanyati). Emir Kabir Yayınevi.

Muhammet ÇOBAN*

A. Dhanyati tarafından Kasım 1962 yılında Rusça yazılan eserin Farsça'ya çevirisi Emir Kabir yayınevinde 70 gram kâğıt kullanılarak, 3000 adet tiraj olarak İttihad Matbaası'nda basılmıştır. Eserin anlatımından yola çıkılarak “Birinci Dünya Savaşı'nda İran” adlı kitabın, iki baskısı olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada Haziran 1965 tarihinde 1. baskısı yapılan Farsça tercümesi esas alınmıştır. Aynı yıl ikinci baskısı yapılan eserde sadece tipografi hatalar ve yanlışlıklar düzeltilmiş kitap birkaç not ve yorumla zenginleştirilmiştir ancak bu nüshaya ulaşamadığından bu çalışmada eserin birinci baskısı kullanılmıştır. Kitap, Lev İvanoviç Miroşnikof'un Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ve Rusya Araştırmaları Merkezi'nde verdiği seminerlerden oluşan bir derlemedir. Derslerin metin hali 1962'nin sonunda Harvard Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi ve Rusya Araştırmaları Merkezlerinin gözetiminde yayınlanmıştır. Kitap, Rusça ve Farsça kaynakçaların yer almasıyla toplamda 137 sayfadır. Orijinali Rusça olan eserin Farsça tercümesinin dışında başka dilde örneği yoktur.

Eserin yazarı, Lev İvanoviç Miroşnikof 1924 yılında Rusya'da doğmuştur. Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün araştırmacılarındandır. Lev İvanoviç Miroşnikof; Voronej, Don ve Bryansk cephelerinde bulunmuştur. Savaşın sonra Lev İvanoviç Miroşnikof, İran bölümündeki Doğu Bilimleri Enstitüsü'ne girmiştir. 1955 yılında Enstitüden mezun olduktan sonra yüksek lisansa eğitimini almış ve “1918-1920 yıllarında Sovyet karşıtı müdahalenin sıçrama tahtası olarak İran” konulu tezini savunmuştur. 1956 yılından itibaren Rusya Bilimler Akademisi Doğu

*Sorumlu Yazar: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Çankırı/Türkiye, E-posta: 27sumet@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0004-7902-5418>

TÜR	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Kitap İncelemesi	23.05.2025	22.07.2025
Atf: Çoban, M. (2025). Birinci Dünya Savaşı'nda İran adlı kitabın incelemesi. <i>Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi</i> , 13(2), 285-289.		

Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışan Lev İvanoviç Miroşnikof, burada yabancı bilimsel kuruluşlarla çalışmalar yapmıştır. 1973'te Sovyet-İran Ferdowsi Ödül Komitesi'nin Akademik Sekreteri olarak görev yapmıştır. 27 Nisan 2006 yılında vefat etmiştir.

Kitap, Birinci Dünya Savaşı'nın İran cephesindeki etkilerini derinlemesine inceleyen özgün bir çalışmadır. Eser, savaşın merkezinde yer almamasına rağmen stratejik konumu ve iç mücadelesine sahne olan İran'ın geçirdiği dönüşümleri tarihsel belgeler ışığında ele almaktadır. Yazar, İran'ın savaş öncesi iç siyasi yapısını, Kaçar Hanedanlığının zayıflığını ve bunun dış müdahalelere açık bir ortam yarattığını ortaya koyduktan sonra İngiltere, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki faaliyetlerini kronolojik ve analitik bir şekilde değerlendirmektedir.

Kitapta, İran topraklarının savaş süresince fiilen işgal edildiği, bu durumun halk üzerinde ağır insani, ekonomik ve toplumsal krizler doğurduğu ayrıca savaş sonrası dönemde İran'da gelişen milliyetçi hareketlerin temelini bu döneme dayandığı gösterilmektedir. Eser sadece siyasi ve askeri gelişmeleri değil; savaşın İran halkı üzerindeki sosyoekonomik etkilerini, yerel direniş unsurlarını ve diplomatik girişimleri de kapsayan bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Aynı zamanda dönemin belgeleri, raporları ve tanıkları aracılığıyla özgün birincil kaynaklara dayalı bir anlatı geliştirilmiştir. Bu yönüyle kitap, Türkiye'nin bölgesel tarih literatürüne önemli katkı sağlamaktadır ve savaşın bilinmeyen cephelerini anlamak isteyenler için güçlü bir analitik zemin sunmaktadır.

Eserin en dikkat çeken yönlerinden biri, geniş ve disiplinli bir kaynak altyapısına dayanmasıdır. Osmanlı Arşiv belgeleri, Hariciye Nezareti raporları, dönem gazeteleri, Alman ve İngiliz arşivlerinden alınmış belgeler eserin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca kitapta dönemin elçilik raporları, hatıratlar ve istihbarat notları da yer almaktadır. Kitap yalnızca siyasi ve askeri olayları değil aynı zamanda İran'daki dini yapılar (Şii ulema sınıfı), etnik unsurlar (Türkmenler, Kürtler, Azeriler), aşiret yapıları ve bu grupların savaş sürecinde nasıl pozisyon aldıklarını da anlatmaktadır. Yazar, anlatımında tarihsel olayları kronolojik olarak sunarken neden-sonuç ilişkisini belgelere dayanarak yer vermektedir. Siyasi gelişmeleri sadece iç olaylarla değil, dış güçlerin stratejik hesaplarıyla birlikte değerlendirmektedir.

Kitapta dikkat çekici bölümlerden biri, İran'ın savaş boyunca resmî olarak tarafsız kalmasına rağmen ülkenin üçte ikisinin yabancı ordular tarafından işgal edilmesidir. Eserde, Almanya'nın İran topraklarındaki propaganda faaliyetleri, ajan sevkıyatları, İngiltere'nin istihbarat ağı ve Osmanlı'nın dini liderler aracılığıyla yürüttüğü cihat çağrıları gibi daha az bilinen ancak stratejik önemi büyük olan hususlar da belgelerle desteklenerek anlatılmaktadır. Kitap; giriş, savaş öncesi İran, Birinci Dünya Savaşı

başlarında İran, işgal altında İran, savaş sonrası İran, olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Kitabın giriş bölümünde yazar, İran'ın 20. yüzyıl başındaki genel durumu üzerine yoğunlaşarak eserin tarihi ve coğrafi durumunu göstermiştir. İran savaş öncesinde siyasi açıdan zayıf, dış müdahalelere açık bir yapıya sahiptir. 1907 İngiltere- Rusya Antlaşması ile ülkenin kuzeyi Rus, güneyi İngiliz nüfusuna bırakılmış, orta bölge ise tarafsız ilan edilmiştir. Bu durum İran'ın egemenliğini fiilen sona erdirmiştir. Kaçar Hanedanlığı yönetimindeki İran, devlet yapısı bakımından merkezi kontrolü kaybetmiş, aşiret yapıları ve yerel güç odakları hâkim duruma gelmiştir. Yazar burada, İran'ın savaşa doğrudan taraf olmamasına rağmen neden savaş sahasına dönüştüğünü, uluslararası dengeler, jeopolitik konum ve iç zayıflıklar üzerinden açıklamıştır.

Kitabın birinci bölümünde İran'ın savaş öncesi siyasal durumu, askeri yapısı, dış müdahaleler, toplumsal yapısı analiz edilmiştir. İran'ın siyasal sistemi, Meşrutiyet Devrimi sonrası kurumsal olarak değişse de pratikte zayıf bir merkezi otorite söz konusudur. Kaçar yönetimi halk desteğinden yoksundur, yönetim otoritesi sadece Tahran merkezli sınırlı bir alana yayılmıştır. Yerel hanedanlıklar, aşiret reisleri ve dini liderler kendi bölgelerinde fiili egemenlik sahibi olmuştur. İran ordusu teknik olarak yetersiz ve eğitim açısından zayıftır. Farklı yabancı güçlerin desteklediği askeri yapılar İran'ın askeri bütünlüğünü parçalamıştır. İngiltere ve Rusya, İran üzerinde sömürge tipi denetim kurmuştur. Ticari imtiyazlar, diplomatik baskılar ve doğrudan askeri müdahaleler yoluyla İran, uluslararası siyasette etkisiz duruma getirilmiştir. İran toplumunda şehirli, ulema ve aşiretlerin hepsi kendi çıkarlarını ön planda tutmuş ve ulusal birlik duygusu zayıftır. Halkın çoğunluğu savaşın başlangıcında ağır yoksulluk içinde yaşamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde İran'ın tarafsızlık politikası, Osmanlı Devleti'nin faaliyetleri, İngiliz ve Rus güçlerinin işgali, İran'daki yerel tepkiler anlatılmıştır. İran resmen tarafsız olduğunu ilan etse de toprakları savaşan devletlerin çatışma alanı haline gelmiştir. İngiltere ve Rusya'nın İran topraklarına yerleşmesi Türk ve Müslüman nüfusu kullanarak etkinlik kurma çabası İran'ı doğrudan savaşın içine çekmiştir.

Osmanlı, özellikle Güney Azerbaycan ve Kirmanşah bölgesinde Şii ve Sünni Müslümanlar arasında cihat çağrısıyla destek toplamış ve Osmanlı yanlısı aşiret hareketleri gelişmiştir. İngiltere, petrol sahalarının bulunduğu güneyde, Rusya ise kuzeyde kontrol kurmuştur. 1915 yılı itibarıyla İran, kuzey ve güney olmak üzere iki işgal bölgesine ayrılmıştır. Bazı bölgelerde Osmanlı yanlısı ya da Rus direniş hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu tepkiler merkezi bir stratejiye sahip olmamıştır. Dini liderler ve bazı aşiretler direniş göstermiş olsa da bu hareketler bölgesel düzeyde kalmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde İran'daki fiziksel işgal, sivil kriz ve göçler, kıtlık ve salgınlar, direniş gruplarını anlatmaktadır. 1916 itibariyle İran'ın birçok bölgesi İngiltere, Rusya ve Osmanlı arasında fiilen paylaşılmıştır. Tahran çevresi tarafsız kalmakla birlikte, İran Hükümeti başkent dışında otorite tesis edememiştir. İşgaller sırasında köyler yakılmış, şehirlerde gıda ve temel ihtiyaç maddeleri tükenmiştir. Halk, ordu ve milislerin gıda temini maksadıyla yağma yaptıklarına tanıklık etmiştir. On binlerce İranlı iç bölgelere ve Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

1917-1918 yıllarında kıtlık ve tifüs salgınları yüzbinlerce kişinin ölümüne yol açmıştır. Savaşın yıkıcı etkileri sadece cephede değil halkın yaşadığı sosyal hayatta da ağır bir şekilde hissedilmiştir. Azerbaycan, Gilan ve Loristan bölgelerinde yerel direniş odakları oluşmuştur. Bazı oluşumlar hem işgalcilere hem de merkezi yönetime karşı savaşmıştır. Bu dönemdeki direnişler, İran milliyetçiliğinin temelini oluşturmuştur.

Kitabın dördüncü bölümünde savaş sonrası dönemde İran'daki yeni siyasal gelişmeler, Rıza Han'ın yükselişi, yeni İran'ın yükselişi, İran'da milliyetçilik ve reformlar anlatılmıştır. Savaş sonrası İngiltere, İran'ı kendi nüfus bölgesi hâline getirme çabasına hız vermiştir. 1919 İngiliz-İran Antlaşması bu girişimlerin en belirgin örneğidir. Ancak İran Meclisi bu antlaşmayı reddetmiştir. Bu siyasal kaos ortamında İran'da ordu üzerinden güç kazanan Rıza Han, 1921 darbesiyle yönetime el koymuştur. Modernleşme, merkezîyetçilik ve milliyetçilik temelinde bir siyasal sistem oluşturmaya başlamıştır. Rıza Han, Pehlevi Hanedanı'nın kurucusu olarak aşiret yapısını tasfiye etmiş, ulemanın etkinliğini sınırlamış ve İran'ı modern ulus-devlet modeline uygun biçimde yeniden kurmuştur. Savaş yıllarında gelişen toplumsal travmalar, dış müdahalelere karşı tepkiler ve bölgesel direnişler, yeni İran milliyetçiliğinin zemini haline gelmiştir. Rıza Han'ın reformları bu toplumsal dinamiklerden güç almıştır.

Bu eser;

İran neden savaş dışı kalmak isterken savaşın içinde yer almak zorunda kalmıştır?

Osmanlı ve Almanya, İran üzerinden nasıl stratejik bir cephe kurmuştur?

İngiltere ve Rusya neden İran'ı işgal etmiştir?

İran halkı bu süreçten nasıl etkilenmiştir?

Savaş sonrası İran'ın bağımsızlık mücadelesi nasıl şekillenmiştir?

Sorularına cevap aramaktadır.

Çalışmasını yaptığımız eser; tarih, uluslararası ilişkiler, İran çalışmaları, Ortadoğu tarihi ve askeri strateji gibi alanlarda ders içeriği olarak

kullanılabilecek niteliktedir. İran'ın jeopolitik önemini Birinci Dünya Savaşı bağlamında anlamak isteyen herkesin bu eseri görmesi gerektiği kanaatindeyiz. Osmanlı, İngiltere, Rusya ve Almanya gibi büyük güçlerin İran üzerindeki mücadelelerini detaylı bir şekilde incelemesiyle, savaşın sadece Avrupa cepheleriyle sınırlı olmadığını, Ortadoğu'nun kaderinin nasıl şekillendiğini gösterdiği gösterdiğinin düşüncesindeyiz. Yazarın bu eserinde tenkit edilecek hususlar da bulunmaktadır. İlk olarak eserde; harita, grafik ve görsel destek unsurlarının eksikliği, coğrafi bilgilerin takibini zorlaştırmaktadır. Yazar, İran'ın iç kaynaklarını sınırlı olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak, “Birinci Dünya Savaşı’nda İran” adlı eser savaş tarihine yalnızca büyük muharebeler üzerinden değil, siyasi kuşatma, propaganda savaşı ve halkların mücadelesi üzerinden de bakılabileceğini gösteren nitelikli bir eser olduğu düşüncesindeyiz. İran gibi, savaşın içinde olup da adı tarih kitaplarında az geçen coğrafyaların nasıl küresel politikanın odak noktası haline getirildiği, bu kitap sayesinde detaylı biçimde anlaşılacağını değerlendirmekteyiz. Ayrıca İran'ın savaş sırasında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen neden savaş alanı haline geldiği ve halkının ne tür sıkıntılar yaşadığı gibi önemli sorulara cevap vermesiyle bu kitaba başvurulabileceğini düşünmekteyiz. Bu nedenlerle eser, akademik çevrelerin dikkatine sunulmalı ve özellikle lisansüstü düzeyde çalışan tarihçiler, uluslararası ilişkiler uzmanları ve Ortadoğu araştırmacıları tarafından değerlendirilmesinde fayda görmekteyiz. Tanıtımını yaptığımız eserin; pek çok araştırmacıya kaynak niteliğinde bir çalışma olmasıyla, İran'ın günümüzdeki dış politika yapısını ve tarihsel arka planını anlamaya yardımcı olmasıyla, Osmanlı tarihiyle ilgilenen okuyucular için, Osmanlı'nın İran politikasını ve askerî faaliyetlerini kapsamlı biçimde sunarak okuyucuya fayda sağlayacağını değerlendirmekteyiz.

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

**ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

KAREFAD

ISSN: 2147-8465

e-ISSN: 2791-9773

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
KARATEKİN EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
KAREFAD

EDİTÖRE MEKTUP

Türkiye’de Pediatrik Psikoloji: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler

Ozan KAYAR*

Sayın Editör,

Pediatrik psikoloji, çocukların sağlık, hastalık ve gelişim süreçlerinde ortaya çıkan psikososyal etkenleri anlamak, değerlendirmek ve bu süreçlere yönelik bilimsel temelli müdahaleler geliştirmek amacıyla ortaya çıkmış, klinik psikolojinin alt uzmanlık alanlarından biridir (Thompson vd., 2024, s. 908). Özellikle kanser, diyabet, astım, obezite, epilepsi ve kronik ağrı sendromları gibi süregelen sağlık sorunlarında psikososyal uyumun teşvik edilmesi bu alanın temel odağını oluşturmaktadır. Bu çerçevede pediatrik psikologlar, çocukların hastane ortamına, tedaviye, okula ve sosyal hayata uyumunu destekleyerek genel iyilik hâlini artırmayı hedeflemektedir (Bornstein ve Shah, 2025, s. 3-5).

Uluslararası ölçekte pediatrik psikoloji, ilk olarak 1960’larda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) Amerikan Psikoloji Birliği’ne bağlı Pediatrik Psikoloji Topluluğu’nun (*Society of Pediatric Psychology*) kurulmasıyla kurumsallaşmış ve çocuk sağlığı hizmetlerinin ayrılmaz bir bileşeni haline gelmiştir (Perricone, 2021, s. 135). Bugün birçok ülkede pediatrik psikologlar; çocuk onkolojisi, pediatrik ağrı klinikleri, endokrinoloji, transplantasyon merkezleri ve palyatif bakım gibi farklı alanlarda multidisipliner ekiplerin etkin üyeleri olarak çalışmaktadır. Bu profesyoneller, bilişsel davranışçı terapi, oyun terapisi, kabul ve kararlılık terapisi ve aile temelli müdahaleler gibi kanıta dayalı yöntemleri

*Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Çankırı/Türkiye, E-posta: pskozan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1269-3719>

TÜR	Başvuru Tarihi	Kabul Tarihi
Editöre Mektup	05.09.2025	07.10.2025
Atf: Kayar, O. (2025). Türkiye’de pediatrik psikoloji: Mevcut durum, sorunlar ve öneriler. <i>Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi</i> , 13(2), 291-296.		

Yayımlanan makalenin telif hakkı CC BY-NC 4.0 lisansı altında yazarına aittir. Bu lisansın bir kopyasını görüntülemek için <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr> adresini ziyaret ediniz.

uygulayarak çocukların baş etme becerilerini güçlendirmekte ve tedavi süreçlerine katkı sunmaktadır (Thompson vd., 2023, s. 618; Thompson vd., 2024, s. 910).

Uluslararası düzeyde kurumsallaşma, eğitim ve unvan düzenlemeleriyle de desteklenmiştir. ABD’de klinik psikoloji doktorasının ardından pediatrik psikolojiye özgü ek uzmanlık eğitimleri, çocuk hastanelerinde yürütülen post-doktora burs programları ve resmi sertifikasyon süreçleri bu alanın profesyonelleşmesini sağlamaktadır (Modi, 2023, s. 1). İngiltere’de pediatrik psikoloji, ulusal sağlık sistemi kapsamında klinik psikologların eğitim ve uygulama rotasyonlarında ayrı bir alan olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Avrupa’da son yıllarda kurulan Avrupa Pediatrik Psikoloji Ağı (*European Paediatric Psychology Network*) da kıta genelinde standartların geliştirilmesi, meslekler arası iş birliğinin güçlendirilmesi ve eğitim süreçlerinin uyumlaştırılması açısından önemli bir platform sunmaktadır (de la Vega vd., 2025).

Türkiye’de ise pediatrik psikoloji henüz resmi bir uzmanlık alanı olarak tanınmamıştır. Klinik psikologlar çocuklarla fiilen çalışmakta olsa da “pediatrik psikolog” unvanı yasal mevzuatta yer almamaktadır. Sağlık Bakanlığı’nın kadrolarında psikolog pozisyonları bulunmakla birlikte, çocuk sağlığı hizmetleri içinde bu alana özel bir statü öngörülmemiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2014). Mevcut psikologlar hastanelerde genellikle hem erişkin hem çocuk hastalara aynı anda hizmet vermek üzere görevlendirilmekte, bu da özellikle kronik hastalığı olan çocukların psikososyal ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersizliklere yol açmaktadır (Göktaş vd., 2024, s. 119-120).

Kurumsallaşmanın önündeki en önemli engellerden biri eğitim alanındadır. Türkiye’de klinik psikoloji lisansüstü programlarında pediatrik psikoloji bağımsız bir uzmanlık dalı olarak tanımlanmamaktadır. Müfredatlar, klinik çocuk psikolojisine ilişkin dersleri içerse de genellikle özel olarak pediatrik psikolojiye ayrılmış uygulamalı içerikten veya modüllerden yoksundur (Acar ve Taşkale, 2021, s. 1431-1432; Yaşın-Tekizoğlu vd., 2023, s. 35-37). Oysa alanın kurumsallaştığı ülkelerde bu alana yönelik teorik derslerin yanı sıra hastane rotasyonları, multidisipliner ekiplerle yürütülen klinik uygulamalar ve süpervizyon süreçleri eğitim programlarının standart bileşenleri haline gelmiştir (Thompson vd., 2024, s. 910). Türkiye’de klinik psikoloji lisansüstü öğrencilerinin pediatri servisi ve ilgili kliniklerde uygulamalı rotasyonlara katılamaması, bu alanda yetişmiş nitelikli uzman sayısını ciddi ölçüde sınırlamaktadır.

Sağlık sistemi düzeyindeki yapısal sorunlar da ülkemizde alanın ilerlemesinin önünde ilave bir engel teşkil etmektedir. Çocuklara yönelik psikososyal desteğin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) kapsamında ayrı bir hizmet kalemi olarak tanımlanmaması, pediatrik psikologların hastanelerde

düzenli ve sürdürülebilir biçimde istihdam edilmesini güçleştirmektedir. Multidisipliner çocuk sağlığı ekiplerinde psikologların yer alması büyük ölçüde bireysel çabalara bağlı olup kurumsal düzeyde sistematik bir düzenlemeye dayanmamaktadır (Akgül, 2024, s. 329-334). Ayrıca çocuk sağlığına ilişkin ulusal klinik kılavuzlarda -Sağlık Bakanlığı ve ilgili meslek dernekleri tarafından yayımlanan- psikososyal desteğin kapsamı yeterince net ve detaylı biçimde tanımlanmamıştır. Bütün bunlar, psikologların görev ve sorumluluklarının standartlaşmasını engellemekte, sunulan hizmetlerin bir merkezden diğerine değişkenlik göstermesine yol açmaktadır (Akgül, 2024, s. 329; Kayar ve Köroğlu, 2025).

Bilimsel üretimdeki yetersizlik de alanın gelişimini kısıtlayan temel etkenlerden biridir. Türkiye’de çocukluk çağı kronik hastalıklarını duygusal, davranışsal ve sosyal boyutta ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca bu alanda psikolojik müdahalelerin etkililiğini ve etki mekanizmalarını inceleyen araştırmalar da yok denecek kadar azdır (Baz ve Doğan, 2024). Yurtdışı literatürde yüzlerce randomize kontrollü çalışma ve meta-analiz bulunurken, ülkemizde hem temel hem uygulamaya dönük araştırmaların sayıca eksikliği, pediatrik psikolojinin ilerlemesini yavaşlatmakta ve uluslararası bilgi birikimine katkı potansiyelini azaltmaktadır (Ayдын ve Alkar, 2022, s. 273).

Tüm bu güçlüklerle ve eksikliklerle rağmen, alanda umut verici bazı gelişmeler de göze çarpmaktadır. Özellikle pediatrik onkoloji ve palyatif bakımda psikososyal desteğin gerekliliği giderek daha fazla kabul görmekte, bazı merkezlerde klinik çocuk psikologları aktif biçimde görev almaktadır (Aldaş vd., 2024, s. 713). Ayrıca, Türkiye’de bazı üniversitelerde açılmış klinik çocuk ve ergen psikolojisi yüksek lisans programları, pediatrik psikolojiye dolaylı katkı sağlayabilecek önemli bir akademik zemin oluşturmaktadır. Bu programlar, çocuk ve ergenlerin gelişimsel ve klinik özelliklerine odaklanan teorik ve uygulamalı içerikleriyle, pediatrik psikolojinin gelişimi açısından önemli bir basamak teşkil edebilir (Işık Üniversitesi, 2025; İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2025; TED Üniversitesi, 2025). Benzer şekilde, Türk Psikologlar Derneği tarafından düzenlenen mesleki toplantılarda ve ulusal pediatri kongrelerinde pediatrik psikolojiye dair oturumlara yer verilmesi, bu konudaki farkındalığın artmaya başladığını göstermektedir (Çokuğraş vd., 2024). Bununla birlikte, bu çabaların kalıcı bir dönüşüm yaratabilmesi için daha kapsamlı yasal ve yapısal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Türkiye’de pediatrik psikolojiyi ilerletmek için birkaç öncelikli eylem gereklidir. Sağlık Bakanlığı’nın pediatrik psikolojiyi ayrı bir uzmanlık alanı olarak tanıması ve hastane kadrolarında bu unvanla pozisyonlar oluşturulması, kurumsallaşma yolunda önemli bir adım teşkil etmektedir.

Psikoloji bölümleri, klinik psikoloji lisansüstü programlarına pediatrik psikoloji modülleri ekleyerek ve tıp fakülteleri ile ortak eğitim programları geliştirerek bu süreci destekleyebilir. Çocuk hastaneleri ve pediatri kliniklerinde psikologların entegrasyonu kurumsal düzeyde güvence altına alınmalı; böylece bakım süreçlerinin tüm merkezlerde eşit ve kesintisiz biçimde yürütülmesi sağlanmalıdır. Pediatrik psikolojik hizmetlerin sürdürülebilirliği için bu hizmetlerin SGK kapsamına alınmasına yönelik yasal ve idari düzenlemeler yapılmalıdır. Ayrıca ulusal literatürün gelişimini desteklemek adına TÜBİTAK, üniversiteler ve Sağlık Bakanlığı tarafından bu alandaki araştırma projelerine ve yayın teşviklerine öncelik verilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de pediatrik psikoloji en iyi şekilde “uygulamada var ancak resmen yok” konumunda; hâlâ gelişmekte olan bir alan olarak tanımlanabilir. Halihazırda çeşitli sağlık sorunları olan çocuklarla çalışan klinik psikologlar bulunsun da bu alan henüz ayrı bir uzmanlık dalı veya kurumsal rol olarak tanımlanmış değildir. Uluslararası deneyimler, pediatrik psikologların multidisipliner çocuk sağlığı hizmetlerinde merkezi bir konuma sahip olduğunu hem tedavi sonuçlarına hem de çocukların genel refahına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu açıkça göstermektedir (Thompson vd., 2024, s. 910-911). Türkiye için, bu alanın resmi olarak tanınması ve sağlık sistemine entegre edilmesi, yalnızca çocukların yaşam kalitesini arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin daha nitelikli ve etkin biçimde sunulmasını da teşvik edecektir.

Kaynakça

- Acar, D. & Taşkale, N. (2021). Sağlık psikolojisi eğitimi: Türkiye değerlendirmesi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1421-1456. <https://doi.org/10.21550/sosbilder.845955>
- Akgül, İ. (2024). Ruh sağlığı ve sosyal politika. *Turkish Journal of Clinics and Laboratory*, 15(3), 321-336. <https://doi.org/10.18663/tjcl.1497328>
- Aldaş, Ş., Ersoy, Ö. & Şahin, Ş. (2024). Pediatrik palyatif bakımda yatan hastaların klinik ve demografik özellikleri: Tek merkez deneyimi. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 46(5), 711-719. <https://doi.org/10.20515/otd.1476631>
- Aydın, M. & Alkar, Ö. Y. (2022). Pediatrik kanser hastalarında bilişsel bozukluk, ağrı, sıkıntı ve sosyal işlevsellikte bozulma ve bu alanlara yönelik psikolojik müdahaleler: Sistemik gözden geçirme. *Journal of Clinical Psychology Research*, 6(2), 249-286. <https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000066>
- Baz, H. M. & Gümüş Doğan, D. (2024). Kronik hastalığın çocuk ve aile üzerine etkisi. D. Gümüş Doğan (Ed.), içinde *Kronik Hastalıklar ve Gelişim* (s. 78-84). Türkiye Klinikleri.
- Bornstein, M. H. & Shah, P. E. (2025). Child and adolescent health and well-being in pediatric psychology, developmental-behavioral pediatrics, and developmental science. M. H. Bornstein ve P. E. Shah (Eds.), içinde *APA Handbook of Pediatric Psychology, Developmental-Behavioral Pediatrics, and Developmental Science* (s. 3-30). American Psychological Association.
- Çokuğraş, H., Kasapçopur, Ö., Canpolat, N., Kıyıkım, E. & Candan, C. (Eds.). (2024). 59. *Türk Pediatri Kongresi Kongre Kitabı*. Türk Pediatri Kurumu.
- de la Vega, R., Chaves, E., Lund, T., Koocher, G. P. & Caes, L. (2025). Ethical issues in international research in pediatric psychology: Challenges and opportunities. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10880-025-10087-z>
- Göktaş, S. Ş., Yiğit, L. S. & Geçer, E. (2024). Avrupa Birliği Ülkeleri'nde, Amerika'da ve Türkiye'de psikoloji eğitimi ve uygulamaları. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 32(1), 105-131. <https://doi.org/10.29228/mjes.456>

- Işık Üniversitesi. (2025). *Klinik Psikoloji (Çocuk ve Ergen) Yüksek Lisans Programı*, <https://www.isikun.edu.tr/akademik/lisansustu/klinik-psikoloji-yuksek-lisans/klinik-psikoloji-yuksek-lisans>, E. T.: 30.09.2025.
- İstanbul Bilgi Üniversitesi. (2025). *Klinik Psikoloji (Çocuk ve Ergen) Yüksek Lisans Programı*, <https://www.bilgi.edu.tr/tr/akademik/lisansustu/psyma/>, E. T.: 30.09.2025.
- Kayar, O. & Köroğlu, A. E. (2025). Sağlık psikolojisine giriş. H. Coşkun ve Ö. Göçmen (Ed.), içinde Sağlık Psikolojisi (s. 1-22). Eğiten Kitap Yayınevi.
- Modi A. C. (2023). Editorial: Stepping in and stepping up: The next 5 years for the Journal of Pediatric Psychology. *Journal of Pediatric Psychology*, 48(1), 1-4. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsac074>
- Perricone G. (2021). Pediatric psychology. *Pediatric Reports*, 13(1), 135–141. <https://doi.org/10.3390/pediatric13010020>
- TED Üniversitesi. (2025). *Gelişim Odaklı Klinik Çocuk ve Ergen Psikolojisi Yüksek Lisans Programı*, <https://devclin.tedu.edu.tr/>, 30.09.2025.
- Thompson, A. L., Schaefer, M. R., McCarthy, S. R., Hildenbrand, A. K., Cousino, M. K., Marsac, M. L., Majeski, J., Wohlheiter, K. & Kentor, R. A. (2023). Competencies for psychology practice in pediatric palliative care. *Journal of Pediatric Psychology*, 48(7), 614-622. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsad007>
- Thompson, A. L., Kentor, R. A., Schaefer, M. R. & McCarthy, S. R. (2024). Psychologists as pivotal members of the pediatric palliative care team. *Journal of Pain and Symptom Management*, 67(6), 907-913. <https://doi.org/10.1016/j.jpainsymman.2024.02.006>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2014). Sağlık Meslek Mensupları ile Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Diğer Meslek Mensuplarının İş ve Görev Tanımlarına Dair Yönetmelik. Resmî Gazete, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19696&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, E. T.: 16.08.2025.
- Yaşın-Tekizoğlu, F., Çoksan, S. & Göncü-Köse, A. (2023). Nitelik mi, nicelik mi? Türkiye’de psikoloji lisansüstü programlarına yönelik bir inceleme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 26(52), 30-48 <https://doi.org/10.31828/tpy1301996120231219m000059>